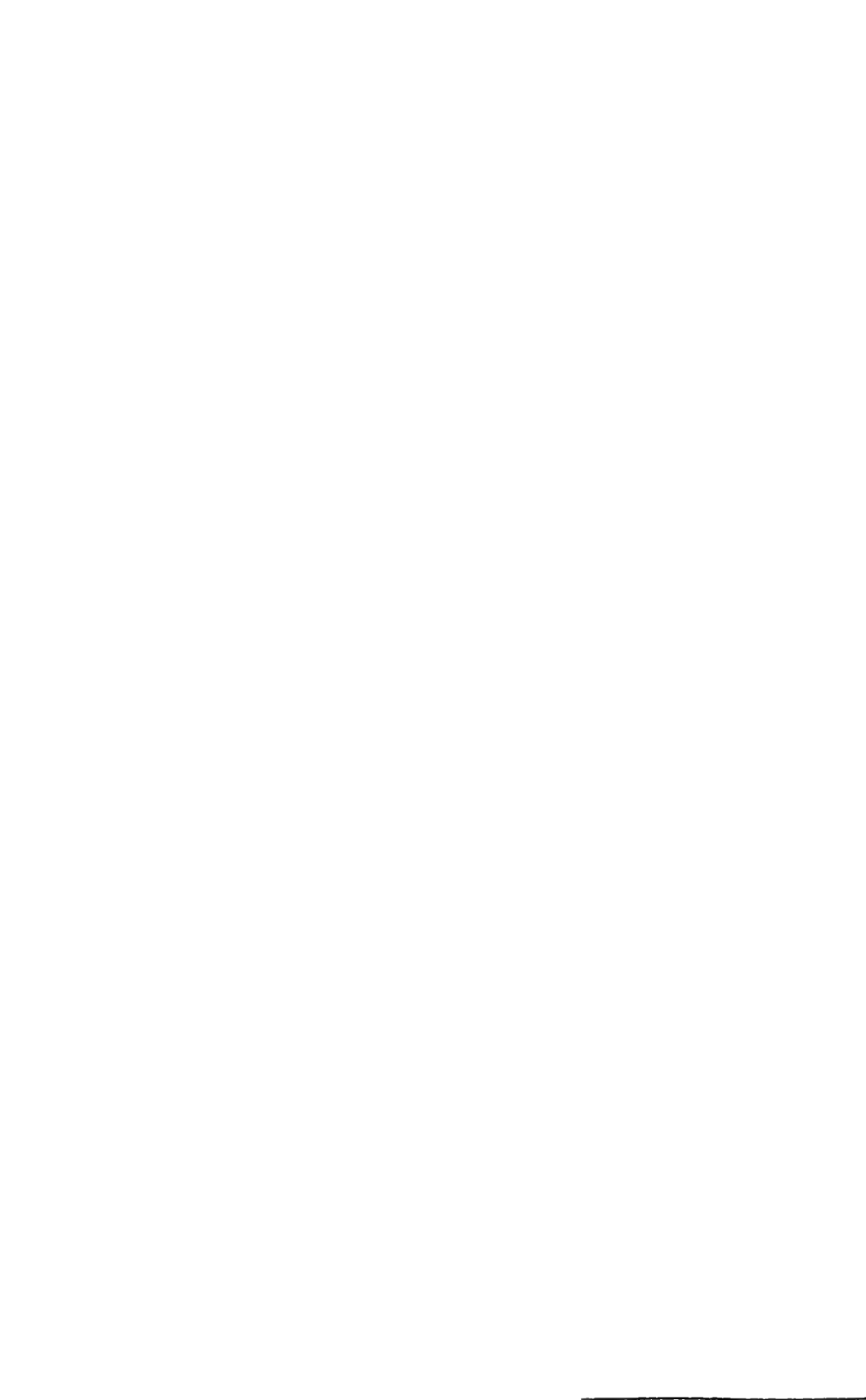

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

LIČNOST I ODGOJ

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

L I Č N O S T I O D G O J

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

LIČNOST I ODGOJ

MCMXXXII

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

AUTORSKA PRAVA PRIDRŽANA

P R E D G O V O R

Na različit način, nejednakom upornošću i u izmijenjenim odnosima iznosi povijesno događanje na vidjelo sveđ nove snage života, koje se dostaju sad većeg sad manjeg značenja u okviru raznolikih ljudskih nastojanja. Tako se nužno mijenja i situacija, iz koje izvire životni problemi, a među njima dakako i pedagoški. Zato se mora pitanje odgoja i odgajalaštva sveđ iznova rješavati, kako bi svijest o osobitoj zamašitosti i velikoj odgovornosti odgajateljskoga djelovanja bila uvijek jednako budna. Toj vječnoj zadaći hoće služiti i ovaj filozofičko-pedagoški izvid.

U Zagrebu, mjeseca rujna 1932.

VUK-PAVLOVIĆ

ISPRAVCI

35 / 15 misao

129 / 15 pliće

203 / 1 prozre

S A D R Ž A J

PREDGOVOR	7
UVODNA NAPOMENA	11
Prvo poglavlje	
BUDUĆNOST	19
Drugo poglavlje	
BUDUĆNOST I VREDNOTA	27
Treće poglavlje	
PEDAGOGIKA I FILOSOFIJA	38
Četvrto poglavlje	
ODGAJATELJ I PITOMAC	46
Peto poglavlje	
ODGAJATELJSKA LJUBAV	57
Šesto poglavlje	
LICE I ZAJEDNICA	72
Sedmo poglavlje	
LICE I ODGOJ	81
Osamo poglavlje	
INDIVIDUALITET I KOLEKTIVITET	91

Sadržaj

Deveto poglavlje	
MOĆ I LJUBAV	123
Deseto poglavlje	
POLITIKA I ODGOJ	134
Jedanaesto poglavlje	
NEZAVISNOST ODGAJALAŠTVA	162
Dvanaesto poglavlje	
ODGAJATELJSKO SAMOODREĐENJE	177
Trinaesto poglavlje	
ODGAJATELJEVO CARSTVO	198
Četrnaesto poglavlje	
LICE I PEDAGOGIČKI AUTORITET	213
Petnaesto poglavlje	
LICNOST I BUDUĆNOST	236
BILJESKE	253
PREGLED STVARI	277

UVODNA NAPOMENA

Kulturno se značenje svega teženja, nastojanja, djelovanja i stvaranja određuje na posljetku sveđ prema vrijednosnoj jezgri čovjekā, koji si stavlja ciljeve i namjere svoje ostvaruje. Tako se i iste tekovine ljudskoga duha i ljudske domišljatosti mogu podvrći najraznoličnijim svrhama. Odlučno je, u čijoj su vlasti; k a k a v je č o v j e k, koji će se njima služiti. I nema sumnje, da će isto vrijediti i za sve one pronalaskе na naučnome, tehničkome, metodičkome području, koji bi imali olakšati te uspješnijim i plodonosnijim učiniti odgajalački rad, što ga traži i naposljed omogućuje određen odgojni odnošaj. Hoće li se u tome pravcu doista smjeti govoriti o o d g o j n i m zadacima, poticajima, pokusima, postupcima, stajat će svakako do toga, protežu li se na biće uzgojivo, a navlastito, da li je uistinu i u bitnome smislu o d g a j a t e l j, da li je čovjek istinskog o d g a j a l a č k o g namjerenja, koji će u njima kojekakvima tražiti oslona i koji će ih djelovan usvojiti te prema svojim osobitim svrhama na njihovu temelju živo izgrađivati stvarnost. Mimo toga i takvoga se namjerenja ne dā sazdati nikakav o d g o j n i odnošaj, pa tako izvan njega može sve pomenuto, može i sve djelovanje zajedno sa svim sredstvima i u svim načinima moguće im primjene biti u zbiljskoj svojoj jezgri jednako izvanodgojno kao i protivuodgojno.

Tako u posljednjem vidu daje dakle tek skrovita osobina unutrašnjega čovječjeg bića određenom odnosu, a po njemu onda i nekome pothvatu, nekoj mjeri, nekome činu upravo odgojno značenje. I najduhovitije zamišljene udezbe, najspretnije izvedene metode, najdosljednije provedeni postupci ne znače odgojno ništa, dok njima u okviru stalno usmisljena lična odnosa ne upravlja istinska i prava odgajalačka ličnost i dok nijesu primjereni odraz svojstvena joj namjerenja. Tu pak iskrsava pitanje, na koji li bitni smisao smjera u svojoj srči samo odgajalačko namjerenje. Pitanje se ovo tiče u stvari osnovnoga duha odgajalaštva i oko njega će se pribirati glavna pažnja ovoga razmatranja.

U svezi s time trebat će pak jedva istaći, da se do valjana određenja pogledom na pomenuto pitanje može doći samo ako se cjelina odgojna promotri u širem okviru života i kulture. Očito se naime tek u osebnome svom odnosu prema drugim životnim i kulturnim funkcijama pravo osvjetljava i u svojoj istini jasno očituje odgajalačko biće. Tako se odatle stvarno nadaje i put, kojim će se izviđanje kušati da približi svome cilju.

Veže li se međutim prema rečenome odgajalaštvo na naročit lični postavak, na osobito unutrašnje držanje, koje upravo kao takvo isključuje ustrajanje u nekoj neutralnosti s obzirom na vrednote i u nehaju prema vrijednosnim razlikama te se i ističe u smislonosnim određenjima i s time u vrijednosnim odlukama, ne će takva sveza moći da ostane beznačajnom ni po samo pojmovno određenje odgoja.

Svakako će po ovoj svezi biti nužno isključen takav pojam odgoja, kojemu bi opseg bio toliko širok, da bi obuhvatao sve i neposredne i posredne i izravne i neizravne

utjecaje, kojima čovjek može da bude izvrnut i kojima uopće može podleći. Može se dašto polaziti i s takva pojmovna određenja, koje se doista često i čini osnovom pedagoških ispitivanja i razmatranja; no gdje se naprosto svoj zbilji, što čovjeka okružava, i svemu utjecanju, kojemu je pristupan, gdje se svakome i bilo kakvome oblikovanju ili ustrojavanju ljudskoga bića pridaje već unaprijed i neko odgojno značenje, ondje se prirodno zbog same ovakve svojevoljno predmnivane svenazočnosti »odgojnih« činilaca ne dâ u stvari zamisliti ni odrediti mjerilo, po kojemu će se valjano odgajalaštvo razlučiti od svega, što ono nije i što mu se u biti protivi. U posljednjoj bi se konsekvenciji takva shvaćanja moralo uzeti, da je traženo mjerilo uopće izvan dohvata pedagoških izviđanja, pa bi upravo samome pedagoškome doumljivanju bio potpuno zatvoren put, koji bi vodio do mogućnosti, da se ono, što po određenoj nekoj svojoj vrijednosti u protivštini prema svemu, što stoji izvan te vrednote ili se odvija mimo, a možda i protiv nje, da se, ukratko, valjan odgoj načelno odvoji od rada, koji može da bude tek nazovio odgojan. Tako široko određen pojam odgoja zastrt će istaknutu razliku to više, što bi se u svojoj obuhvatnosti i mogao shvatiti tek kao goli opstojnosni pojam bez ikakva vrijednosna naglaska, koji bi ga dakako odmah u temeljima suzio. No određen tako izvan vrijednosnih gledišta upravo i jest istaknuti pojam to problematičniji, što se manje može pokrivati s djelovanjem, koje se nikako ne smije smatrati, a koje ne može ni biti pukim mehaničkim odvijanjem bilo kakva indiferentna događanja, dok se svoga osobitog značenja i dostaje samo time, što proističe tek iz namjerenja i volje bića duhovnoga,

Uvodna napomena

koje se kao bitni izvor i izabrani podržavatelj smislonosnih akata po bistvu uopće i ne može određivati ni odlučivati izvan vrijednosnih smjernica ili mimo njih. Razumije se pak, da će se prema tome i gledati, da se u vidu upravo tih smjernica zahvati osnovna jezgra odgoja, i ne će biti najmanja zadaća ovoga razmatranja, da se stajalište, na kojemu se u tome pravcu dosljedno valja zaustaviti, oštro uoči, da se njegove konsekvencije razviju i osvijetle te da mu se po mogućnosti utvrdi opravdanje.

U skladu s tim postavkom ne može biti drukčije, nego da se bistveno dno odgajanja nipošto ne će tražiti možda u sve snažnijem pridizanju golog opstanka ili naprosto u bilo kako živom razviću tako zvanih prirodnih darova, nego štaviše u smjeru uzbiljavanja vrijednosnoga nekog svijeta odnosno buđenja i izazivanja nazočnosti vrednote u samoj srči ljudskog doživljavanja.

Radi li se tako o prozrijevanju odgoja i odgajalaštva, budi ujedno rečeno, da bistvo stvari spoznajemo to bolje, u što punijem je savršenstvu promatramo, u što višem je stupnju njena razvitka ispitujemo, a isto tako i prodiremo to dublje u njen smisao i to točnije otkrivamo njeno pravo značenje, što smo razvitiji i savršeniji mi sami. I dok je svijet u bivanju i čovjek s njime u mijeni, ne može gledanje u dno, kakvo je u stvari sve gledanje i uviđanje filozofičko, nikako zaobići ovu dvojaku ogradu. Tako smo u stalnome svom spoznajnom nastojanju vezani uz činioce, koji nijesu uvijek sasvim u našoj vlasti, i u ovoj okolnosti treba uopće vidjeti neizbježnu ograđenost svega ljudskog umovanja. Ipak se dá njen učinak u određenom smjeru ublažiti. A bit će to moguće odvažnosti, koja ne će zastati pred posljednjim korakom. Trebat će ići do kraja. Valjat će cilj istra-

živanja, pa i put, koji do njega vodi, koliko je samo moguće obasjati i što jače prosvijetliti, kako posljednja njegova još zamjetljiva dubina ne bi ostala zasjenjena: bistveno je zrenje u tom smislu doista gledanje u krajnost. Ono se zastavlja tek na obzorju i smiruje se samo ondje, gdje je zahvatilo najdalje mogućnosti. A komu bi možda bilo sablažnjivo prodirati mišlju do krajnosti i upućivati na nju, loše je upoznao bit filosofiranja.

U kojemu se god smjeru i na koji se god način obraćala međutim pažnja pitanju odgoja, trebat će napokon još dodati, da nije tek u okviru same pedagoške problematike od odlučnoga značenja pitanje o bistvu odgajalaštva i namjerenju, koje mu odgovara. Sva naime kulturna djelatnost mora u krajnjem svom naponu odisati odgajalačkim duhom i sve kulturne tekovine treba da budu u skladu s najopćenitijim tendencijama i s najdubljim intencijama odgojnoga namjerenja, hoće li da ustraju, hoće li da se održe, i imaju li da uopće budu doista za život sposobne. Odgajalaštvo zahvaća s te strane zapravo svu kulturu i sva njezina područja. Stoga će u istaknutome skupu pitanja, na koji se upravo hoće osvrnuti ovaj filosofičko-pedagoški izvid, dobiti i daleko šira problematika jedne filosofije kulturne prakse uopće svoje najopćenitije i najprirodnije izlazište.

**ISTINSKO I PLEMENITO ODGAJALAŠTVO
ISTO JE TAKO RIJETKO KAO I
PLEMENITA LJUBAV I ISTINSKO ČOVJEŠTVO**

PRVO POGLAVLJE
B U D U Ć N O S T

Vežući davno jučer s nedoglednim sutra koračaju stalnom stazom povijesnoga zbivanja pokoljenja roda čovječjega za pokoljenjima, da sveta dobra stečena trudom života prenose opet i opet na porod budućnosti. I nikakva nije druga sila skrovita ona i čudesna spojnica, što one, koji su bili, veže moćno u nerazdružnu cjelinu s onima, što imaju da dođu, te nekako sved nanovo lomi i zastrašnu snagu same smrti, nego upravo tajanstveni ovaj zakon neumorna prenošenja nezatajivih vrednota, što same od vremena netaknute neprekidnim slijedom ljubavi nesustalo prelaze od prošlosti na budućnost. Da, ovaj zakon, taj vazda nazočni svjedok stalne mogućnosti, da starije pokoljenje preda izvojšteno blago bezuvjetnom vrijednošću žigosanih dobara i žar, kojim se stiču, u baštinu mlađemu, kad biologičkoj nuždi disolucije podvrgnuto ne može više da bude njihovim čuvarom i nosiocem, ovaj nam zakon uopće tek i daje pravo, da tražimo i nazremo određen i zazbiljan smisao u onome nedohvatnome i nepredvidljivome, što — često i bezbrižnim nehajem — nazivamo »budućnost«: jer u svakidašnjim i jasnim svojim bištenim očitovanjima, što istodobnima i istovoljnima utiskuju jedinstven žig stalna »pokoljenja«, daje upravo ovaj zakon posljednje trajno uporište neprolaznoj vjeri usidrenoj duboko u srcu čovječjem, da se — ako je samo izraz istinita, usrdna,

iskrena vrijednosna doživljaja — ni najtajnija, najtiša suza rođena u samotnoj borbi očajja, ni šutljiva čežnja skrovite samoće, da se ni najskromnije milostivo ganuće, ni najnezamjetljiviji dobrotivi smiješak iskrasao iz mutne vreve ljudskih odnosa ne gubi u neznanu oceanu ništavila, nego da je vrijednosnu doživljaju i vrijednu životu suđeno, da sja u knjizi vječnosti; da sve goleme znojne muke i sve smjerne radosti čovječanstva nijesu igra luda slučaja ili tašte samovolje, nego da se štaviše sve istinske visoke vrednote podignute na stupovlju patnje ove i radosti čovječstva skupljaju stalno u blistavi žrtveni kalež njihova svršnog određenja.

I ova vjera, blagoslov sveg ozbiljnog rada i prezanja, sveđer je još ona posljednja slamka, za koju se čovjek znade da hvata i onda, kad možda već očajava i na sreći i na ljubavi, na božanstvu i na samome sebi. I onda ne može, a da ne stane pred vidljivom činjenicom, koju svakim svojim svijesnim činom iznovice potvrđuje, da nadlične vrijednosti, bez kojih sva naša nastojanja ne bi mogla imati razumna cilja i izvan kojih bi se saveznost svega duhovnoga svijeta morala survati u kaos, a sav život ljudski rasplinuti u besmisleno vrludanje, da vrijednosti, u kojima zazbiljnost nalazi svoju konačnu punoću, ako možda i mijenjaju svoj dom, žive ipak, dok pojedinci umiru. I ako je sve izgubio, ostaje čovjek ipak punim slobodnim dionikom nerazdjelnih dobara, kojima se najviše vrednote objavljuju, te ne smije — ne će li da tek vegetira, nego da doista i živi bilo i najčednijim životom — iščupati iz svoga srca vjeru u »budućnost«, koja goloj činjenici onoga zakona njihova prenošenja i presađivanja podaje smisao i život.

Zaista, da nije ove vjere i čežnje, što izvire iz njena nepresušnoga vrela, zar bi se tolikom ustrajnošću, tolikim na-

porom, pa i usrdnim zanosom bio čovjek dao na to, da — često pače odrekavši se darova zemaljskih i potraživši samoću — gradi sveđ nove spomenike onome, što mu život čini vrijednim, da ga živi?

Ta nesamo institucije ljudske, kulti, rituali i umjetnine, nego i sama stroga i beščutna znanost, koja doduše sve hoće znati, no ništa ne će da vjeruje, i koja se je za volju osebnoga značenja svoga pozvanja morala u svojoj unutrašnjoj izgradnji upravo odreći snagorodnoga vjerovanja, i ona sama crpe na poslijetku ipak svoj život jednako u ovoj vjeri u »budućnost«, bez koje bi sva njena nastojanja bila pusto lutanje u prazninu. Jer i činjenica znanosti, koliko se taloži u živome pamćenju i u mrtvome, u pisanim djelima, dobiva posljednji svoj čvrsti oslon tek na osnovu naročite okolnosti, da je nevremenski život vrednota podvrgnut drugim zakonitostima i drugome smislu, negoli biologičko bitisanje pojedinaca; ta jedno je između bitnih svojstava znanosti, da se ona, što ni u kojoj sadašnjosti nema potpuna završetka, daje naučati, pa se njeno postojanje uvelike opravdava upravo mjerom, kojom ulazi u područje zakona, po kojemu se očituje stalna mogućnost, da se prenese na »budućnost«.

I tako je usko vezan pojam budućnosti s onom djelatnošću i s onom brigom roda čovječjega, kojom jedno pokoljenje prenosi doživljajna dobra i svijesno priznanje valjanosnih oblika na drugo. Bez ove zakonite djelatnosti ne bi jednako pojam pokoljenja kao ni onaj budućnosti mogao imati valjanoga smisla. Jer i pokoljenja i budućnost postoje samo toliko, koliko je moguća i koliko doista postoji upravo ova djelatnost, da pokoljenja stvara i budućnost rađa.

Razumljiv je zato i onaj gorljivi žar, kojim se je božanstveni mudrac starine trudio oko pitanja, da li je vrlina,

krepost — kako se on izražava — »σοφία«, jer je time uistinu također pitao, pripada li kreposti jednako bistveno svojstvo prenosivosti, kao što ovo svojstvo u smislu mogućnosti predaje i učivosti pripada znanju. Ispravno je uočio temeljno stanje stvari vidoviti filosof, koji nije bio nezatniji ljubitelj budućnosti: samo ako se »ἀρετή« jednako daje prenositi od pokoljenja na pokoljenje kao i znanje te je znanju u tome bar približno ravna, sve ako joj se način i oblici prenošenja i razlikovali od onih, koji su baš znanju svojstveni, samo ako je ona životno dobro, koje u povodu naročite težnje i stalnoga ljudskoga nastojanja može prevladati i prijeći granice individualnoga, ličnoga uvida te tako očitovati nadindividualno, nadlično dostojanstvo, samo se onda na njenu smislu može graditi »budućnost«, samo je onda očit i život, koji je nešto drugo, nego vještački udešeno ustrojstvo predodređenih pokreta i ograđenih učinaka lišeno mogućnosti tvorna preobražavanja, i koji je nešto više, nego prosto funkcioniranje psiho-fiziološkoga mehanizma.

I zaista, samo ako je moguće i nužno takvo očitovanje životnih vrednota, samo onda imade smisla ne samo dopuštati ili nastojati, nego upravo tražiti, da čovjek živi višim, boljim životom, samo se onda takav život može smatrati dužnošću i samo se onda smije opravdano i bez izuzetka postulirati neka kultura, zahtijevati žig duhovne vrednote i smisla na svim područjima i individualnog i socijalnog izraza ljudskoga bića.

Ova pak činjenica stavlja ljudsku zajednicu, ako ne će da izgubi pravo na budućnost, pred dvostruki vječni zadatak: sva ona istinska i jedina dobra čovječanstva, sve samosvrhovite, bezuvjetno valjane vrijednosti, što se životu očituju nezavisno od htijenja pojedinaca, svesti na primje-

reni oblik njihove prenosivosti i usvojivosti, da se sigurnom i neograđenom učini mogućnost njihova rasađivanja, i osim toga nesamo ukloniti sve zapreke, nego i stvoriti sve uvjete, koji su nužni, da se ono njihovo rasađivanje zaista bez ostatka dostane svoje konačne svrhe.

Prvome se idealu nastoje postupnim otkrivanjem, nestalim stvaranjem i samozatajnim radom približiti naročito filozofija, umjetnost i znanosti, koje već po svome bistvu bilo izravno bilo neizravno smjeraju na to, da vrijednu sadržinu života upravo sveobuhvatno i cjelovito zahvate i razrade, i između kojih svaka ima svoj primjereni objektivni izražajni oblik, posredstvom kojega se rasađuju vrednote, što ih objavljuju, a koji omogućuje, da se znanje u njima pohranjeno i duh u njima taložen doživljajem prenese od pojedinca na pojedinca, od naroda na narod, od pokoljenja na pokoljenje.

Drugi je pak ideal najviši cilj, kojemu naročito treba služiti, i vrhovni zakon, kojemu se ima bezuvjetno pokoravati država kao razmjerno najobuhvatnija i najmoćnija današnja javna socijalna organizacija. Jer kako pred kulturnom svijesću država sama mora moralno opravdati svoj opstanak na osnovu valjanih vrednota te ovo opravdanje tek iz njih u posljednjoj instanciji i može crpsti, ne može ona prema njima nikako biti svrha, već samo sredstvo. Izmijeniti ovaj snošaj, prema kojemu je vrijednošću prožet život i njegovo rasplodivanje svrha, a država sredstvo za to, značilo bi odreći se postulata »kulturne« države, a nju samu kao голу prirodnu tvorbu stvarno odijeliti od svega duhovnoga nastojanja, koje nadilazi jedino staranje oko utvrđivanja vlasti te se i ostvaruje izvan odnosa moći i pored njih.

Učiniti državu samosvrhom značilo bi načelno je odrezati od sve umne svrhe te svim oblicima njena postojanja poricati nuždu i smisao. Stoji li pak, da se opstanak države to više opravdava, što je kao skupnost odnosâ moći manje sebi svrha, a više sredstvo duhovnim snošajima i kulturi, ima u daljem vidu država služiti sved onoj neusiljeno povezanoj živoj zajednici, koja zadahnuta i zanesena jedinstvenom kulturnom voljom hoće da ima zajedničku budućnost.

I ne može biti sumnje, da tek u vidu ovih postulata dobiva i sve teorijsko nastojanje čovjeka s obzirom na socijalno značenje njegove naravi u okviru nekog kulturnog sustava svoje posljednje opravdanje i nužni onaj visoki smisao, koji ga konačno posvećuje; no ujedno je jednako jasno, da je objektivno očitovanje ovoga nastojanja, kako se osobito filosofijom, umjetnošću i znanostima nadaje, najdragocjenije socijalno dobro, što ga ljudska zajednica posjeduje, jer je ono najozbiljnije jamstvo njene budućnosti. A može takvim jamstvom biti ovo dobro to više, što mu pripada izuzetna osobitost, da je ono u bilo kojemu svom obliku uvijek čitavo i nerazdjelno i da ga ne treba dijeliti, cijepati ili raskidati, ako na njemu više njih hoće sudioništovati, nego ga mnogi baš kao i pojedinac mogu potpuno i u cijelosti prisvajati i uživati; pa kako upravo zbog ove njegove nerazdjelnosti ne može nikome — dok ga se ne odreče i dok na njemu hoće i može slobodno da gradi — biti oteto, kao što to može da bude kod materijalnih dobara i moći, veže ono više i vjernije nego išta drugo pojedince u narodnu, a pokoljenja u povijesnu zajednicu te tako biva zapravo najskupocjenijim sjemenom, iz kojega se rađa, najživljom klimom, u kojoj se budi, i najtrajnijim osnovom, na kojemu se izgrađuje njena budućnost.

No upravo je zato isto tako s druge strane svaka državna vlast, koja bi u bilo kojem svome svojstvu u državi ili u kojemugod dijelu ili mjestu države sasvim zanemarila, propustila ili možda pače sprečavala i onemogućivala stvaranje uvjeta slobodnome i uspješnome izivljavanju onoga nastojanja oko prenošenja i rasađivanja vrednota ili koja bi samo i na mahove kušala, a ne već i stalno nastojala otešcati ili pače zatirati ovo izivljavanje samo, bilo da u povodu sebičnih motiva pojedinaca ili pak koje manje ili veće, tješnje ili slobodnije, uže ili šire organizirane, ovako ili onako nastrojene skupine u državi hoće mimoići onaj opće valjani zakon, što stoji i nad državom samom, bilo da koči prirodno razvijanje i prijeći nužno preobražavanje i diferenciranje prilika, koje na osnovu stalna povijesna razvitka mogu ovdje ili ondje jedine biti prikladne za stvaranje traženih uvjeta i za nesputano, takvoj nekoj sudbinom začetoj a kulturom povezanoj zajednici primjereno izivljavanje, prenošenje i rasađivanje vrednota — svaka je takva vlast nepomilovljiv zlotvor nesamo narodu, nego i državi samoj, jer im podvezujući njihovu prošlost ubija budućnost i time osnovni smisao njihova opstanka.

I što je drugo, što tako budno bdije nad svojim vječnim pravima ukazujući se sad u zahtjevu slobode savjesti i djelovanja prema vrijednostima, sad u borbi o vjersku, o narodnu, o klasnu snošljivost, onda u krik u za ravnopravnošću i bratstvom, pa opet u nastojanju oko samoodređenja i pojedinca i naroda; što je drugo, što se sved nanovo očituje u bezobzirnome gladu za političkom i ekonomskom samostalnošću, za materijalnom i prosvjetnom nezavisnošću i što izbija u još neutaživijoj žeđi za slobodom znanstvenog istraživanja i naučanja, a isto tako i za nesputanom mogućnošću

Prvo poglavlje

umjetničkoga stvaranja i ispovijedanja rođena uvjerenja; što je drugo, što u očajnome času svetoga gnjeva zna da nabrusi mačeve uzbune ne žacajući se ni od strahote ni od žrtve, što je drugo, nego onaj imperativni zakon vjekovita prenošenja visokih, plemenitih dobara, što je drugo, nego ovaj duh »budućnosti«?

Zaista, tako je silovita strasna moć onoga, što ima da se rodi, da u mrki bezdan neizbježne propasti ruši, kad mu dođe sat i čas, sve ono, što joj se opire!

DRUGO POGLAVLJE

BUDUĆNOST I VREDNOTA

Priroda nema budućnosti; nema je ni životinja, a nema je ni čovjek, koliko je biće prirodno. Priroda kao svijet izvanjski, kao svijet tjelesa i njihovih odnosa zna samo za gibanje i mijenu, za razrješivanje i vezivanje snaga i sila i za slijepo pokoravanje zakonima, koji je prostorno i vremenski sapinju; njena se očitovanja ređaju dašto prema nekom »prije« i »poslije«, ali jedno je i drugo jednakog značenja, jedno od drugoga nije ni mračnije ni svjetlije, ni praznije ni punije, ni siromašnije ni bogatije, i ova stalna jednakost možda daje prirodi neku nedoglednost, ali za »prošlost« i više još za »budućnost« u dubljem smislu ona ne zna, jer istjecanjem vremena nema što da gubi ni što da dobiva. Volja, koja u njoj živi, daleko je od htijenja stalne budućnosti, jer ona ide za samoodržanjem, a ne za održanjem nazočnosti vrednota, do čega upravo stoji ona »budućnost«, u kojoj je moguće imati dioništva, ali i ne imati; tek gdje je sam nagon prirodni, koji je nagon za golim opstanakom, što nije o sebi još vrednota, prevladan, gdje je prevladana neumna priroda, tek tamo je prevladano prazno od smisla vrijeme, u kojemu nema vrijednosnih razlika. Ovo je vrijeme dakako dano prirodom i odvija se u njoj, ali ona ne može da u sebi nađe u oštrome smislu povijesne prošlosti, jer si ne poznajući slobode ni odluke ne stavlja svijesne

svrhe, pa tako nema ni pogleda u budućnost i ne iščekuje je.

Na budućnost su i pojedinci i ljudske zajednice upravljeni samo toliko, koliko se staraju i trude oko prenošenja i rasadivanja stanovnih valjanih vrednota na pokoljenja, što dolaze. I samo koliko je moguće ovo duhovno oplodivanje, samo toliko je moguće rađanje budućnosti.

Istina je dašto, da se zakon prenošenja očituje svagdje, gdje postoji svijest, i da mu se sve, što je svijesno, u određenim granicama instinktivno pokorava. No dok ovaj zakon vlada čovjekom naprosto kao prirodnim bićem, ne gradi se još njegovom moću istinska »budućnost«, koja se ispunja životom prožetim vrijednošću i smislom, nego se odvija samo nužno, vanpovijesno zbivanje. Tek ondje, gdje ovo prenošenje biva namjerno, nesebično i sa živom sviješću odgovornosti i gdje ga čovjek kao u m n o biće čini zakonom svoga htijenja, tek ondje dolazi ovaj tamni sudbodorodni zakon u djelatnosti od g a j a n j a do ponoće svoga smisla kao sredstvo utiranju puta, koji vodi prema cilju svega čovjekovanja.

I u tome vidu, nema sumnje, »budućnost« nije i ne može biti neka najviša metempirička svrha čovjeka. Kad bi ona i ona sama to doista imala da bude, ne bi se takva svrha uopće dala stići. Jer budućnost sveder samo dolazi, ali savršena nikad nije tu. Čim je jednom došla, više je i nema. Ona s te strane i ne pripada trajnoj vječnosti, već vremenu, koje se daje raščlaniti, dijeliti i koje prolazi. I kad bi rod čovječji u njoj samoj tako shvaćenoj vidio završni smisao života, ne bi ga se mogao dostati ni u posljednjem pokoljenju, ni u posljednjem ljudskome biću, što će jednom zadnje živjeti zemaljskim životom.

Ipak, gdje čovjek kao duhovno biće hoće budućnost, da jednoga dana ne umre sasvim i sav, gdje hoće, da se ona rodi, ondje mora da oplodi sadašnjost tražeći dodir s onime, što stoji izvan prolaznoga vremena i iznad njega. Hoteći budućnost trajno mora da hoće vrijednu sadašnjost; stalno mora bdjeti nad tim, da mu sadašnji čas ne izmakne neoplođen vrednotom, kako mu ne bi prošao, kao da nikad i nije bio; ne smije dopustiti, da mu nestane u bezdanu ništavila, nego mora htjeti da u nj unese u bilo kojem obliku i smislu nešto trajno i umjeti da mu poda zazbiljnost. Onda pak »budućnost« i nije više prazan vremenski oblik ni pusta riječ, nego je oživljuje sadržaj i smisao. I upravo je po ovome sadržaju i u ovome smislu »budućnost« — ako je razumijemo kao ono, što se zahvaća odgajanjem, što se pogađa odgojnom djelatnošću — najviše pedagoška ideja, koja, smjelo bi se reći, sjajem svojih zraka crta trag, po kojemu odgojna djelatnost ima da gradi stalnu stazu i mimo koje ova djelatnost sama niti bi bila moguća niti bi se uopće dala zamisliti.

I »budućnost« je dakle u posljednjem vidu samo bitno, nenaknadivo sredstvo, kojim se čovjek privodi nekoj posljednjoj životnoj svrsi; ali kao posljednja pedagoška svrha doseže ona svoj puni smisao, jer upoznaje čovjeka stalno s njegovim empiričkim životnim putom, kakav bi valjan imao da bude, s onim traženim putom, kojim kao duhovno, kao umno biće ima da ide i onda, ako mu je nepoznat metempirički cilj.

S ovoga se osnova »budućnost« ne bi dakako smjela misliti tako, kao da se ona slična kakvome slijepom i bezdušnom usudu stalno »približava« prolaznošću vremena i nuždom prirodnih zakona. Ljudska joj duša samom okol-

nošću, što prazno vrijeme teče i prolazi, ne ide u susret, nego će od samoga čovjeka kao duhovnoga bića i njegova doživljavanja zavisiti, hoće li na njoj imati dioništva ili ne. Slikovito bi se ovakvo stanje stvari moglo približno naznačiti možda i riječju, da »budućnost« nije izvan nas, već u nama. Jer »budućnost« zazbiljnom zamišljena nije ono, na što možda prekrštenih ruku čekamo ili što željom i nadom iščekujemo, već ono, što nas oplođene ljudskom našom težnjom čini bremenitima, ono, što živeći i doživljujući doista stvaramo. Budućnost, kakva se ovdje misli, ne dolazi sama od sebe kao sutrašnji ili preksutrašnji ili koji pozniji dan; ona se »rađa«.

Budućnost se, koja ima da znači više od isprazna dijela prolazna vremena, rađa samo ondje, gdje postoji težnja za vrednotom; i ona se ispunja smislom samo u nazočnosti vrednote. Kako je pak nazočnost vrednote i sama nešto vrijedno, dobiva u tome vidu »budućnost« smisao, prema kojemu smijemo u njoj nazreti vrijednost nazočnosti vrednote. Pogledom se na takvo određenje može onda reći: kao što je primjerice »istina« predmet spoznajnoga vâljanja, »dobrota« predmet ćudorednoga, »ljepota« estetskoga, »svetost« predmet religioznoga vâljanja, tako je »budućnost« predmet pedagoškoga vâljanja. Česta i obična riječ, da nešto ima »budućnost«, iskonski je upravo objektivni izraz doživljaja pedagoške očitosti; kao izraz pedagoškog očitostnog doživljaja ona uistinu i ne kazuje ništa drugo, nego da nešto u pedagoškome smislu vrijedi, vâlja.

Pedagoška se funkcija prema tome ne proteže na neku praznu ili na bilo kakvu budućnost, koja bi se isto tako i gubila u jednako praznoj ili bilo kakvoj sadašnjosti. Ona

je štaviše upravljena i upućena na takvu budućnost, koja se, kad prijede u sadašnjost i nestane u njoj, ujedno u s k r š a v a u v r e d n o t i, na onu budućnost, koja se kao ptica fenič upravo u smrti bûdi na nov, krepčiji, svjetliji život.

Tako odgojna djelatnost i ne služi nekom zamišljenom odsječku neispunjena vremena, nego budućnosti, kojom se — koliko vremenski momenat ulazi u njen smisao — naznačuje neprekinuti i trajni k o n t i n u i t e t v r i j e d n o s n a d o ž i v l j a v a n j a, stanovno, od bitisanja pojedinca nezavisno ustrajanje nazočnosti vrednota.

I kako pedagoška funkcija ne daje prednosti bilo kojoj osobitoj baš i odjelitoj vrijednosti, nego prema svome bistvu smjera na nazočnost vrednota uopće, ako to dakako i ne čini naprosto bezredno, beznačelno ni besciljno; kako u njoj živi ljubav prema s v e m u, što svijet i život ispunja smislom; kako je u tome svom krugu nekako široka, obuhvatna, može da — na stalan već odgoju primjeren način — dođe do dodira odnosno stupa u svezu sa stalnim vrednotama te da se u odnosu prema svakoj između njih i s obzirom na iza-zivanje i ostvarivanje njihove nazočnosti naročito i odredi.

Upravo je ta neka prilagodljivost pedagoške funkcije i takav odnos »budućnosti« prema vrednotama i razlog, zašto se da govoriti primjerice o intelektualnome odgoju (prema istini), o moralnome (prema dobroti i njenoj nazočnosti), o estetskome (prema ljepoti) ili i drukčije određenome. A moguće je to u općenitu vidu naročito još i zato, što se vrednote s obzirom na doživljaj, u kojemu se dostaju djelovnosti, uopće ne isključuju, nego bi se baš naprotiv prije smjelo reći, da se prema savršenome svom smislu i u svojoj punoj bistvenosti prema različito danim mogućnostima ovako ili onako dodiruju ili i ukrštavaju ili nekako prožimaju, ako

dašto takva neka uska zakaričenost vrednota i njihova više ili manje intimna veza i nije bez svakoga načela, ne stoji izvan stalne bistvene zakonitosti.

Ova neka supripadnost i neke vrste međusobna povezanost vrednota — odavna već istaknuta, ako i ne uvijek priznata — ne isključuje međutim ni diferenciranost njihovu ni različne, pače ni oprečne između sebe mogućnosti u načinu, kako će se doživljajni subjekat pri izgrađivanju svoga svijeta prema njima odnositi. Pored sve se naznačene neke uzajamnosti vrednota mogu štaviše međusobno upravo isključivati različite tendencije kao i smjer prikaza vrednota u raznolikim dobrima, u kojima se — kako bi se slikovito dalo reći — vrednote talože. Isto tako može da bude i različnih, pa i skroz oprečnih između sebe načina upotrebe tih dobara, kao što si mogu biti do krajnosti protivne i posljednje svrhe, kojima bi ta dobra imala služiti. Naročito će se oštro ukazati takva protivština, gdje u račun ulaze tendencije moći s jedne, a ljubavi s druge strane. Općeniti će temeljni postavak prema cjelini vrijednosnoga područja biti svakako drukčiji, daje li se čovjek na izgradnju i upotrebu dobara, za koja vrednote prijanjaju, hoteći ljubiti ili hoteći vladati — kako će se to uostalom kasnije opširno još pretresati.

Ipak se ni različiti, pa i protivni si smjerovi aktualiziranja odnosno zahvaćanja vrednota, a prema tome i osmišljavanja života, ne bi mogli pravo slijediti ni dosljedno provoditi, kad između vrednota ne bi tako reći bilo spoja, kad ne bi, drugim riječima, sačinjavale bilo kakvu već čvršće ili slabije povezanu cjelinu, koja će kao takva prema različito mogućoj unutrašnjoj svojoj usmjerenosti dati i različitim svjetovima njihov različit smisao.

Da pak duhovne vrednote, o kojima se u ovoj svezi na vlastito radi, pogledom na doživljaj u koji ulaze, doista stoje u takvu snošaju, prema kojemu jedna traži vezu s drugom, a ne isključuje je, pa aktualiziranje jedne nesamo ne priječi, nego upravo smjera na afirmiranje druge, lako je vidjeti već u povodu činjenice, da se ondje, gdje bi se jednoj između njih poricalo vrijednosno svojstvo odnosno valjanje, ni ostale ne bi mogle dostati svoje p u n o ć e i s a v r š e n o g a s v o g a s m i s l a. Ili zar se možda — primjera radi budi rečeno — dade i zamisliti neokrnjena »svetost«, koja bi se, recimo, odricala bilo dobrote bilo istine u najširem smislu te se prema njima i njihovu općem osnovu našla u b i s t v e n o j protivštini? Ili ljepota neokaljana, koja bi načelno isključivala dobrotu ili istinu kao vrijednost? Ili i svijetla budućnost, koja bi htjela da se gradi mimo jedne samo između vrednota ili na nepoštivanju njihova zajedničkog izvora?

I kad ne bi bilo između vrednota ni u kojemu smjeru međusobne snošljivosti i više još određene neke uzajamnosti, zar bi mogao pojedinac dioništvoovati jednako na različitim vrednotama i zajedno s time u život unijeti sklad? Kad bi vrijednosti između sebe već po svome bistvu bile u protivštini te poricale svaku međusobnu vezu i kad bi se u povodu toga u vidu doživljaja doista načelno isključivale, morao bi život biti vrlo skučen i vrlo jednostran ili opet ne bi mogao imati jedinstvenoga smisla.

Značajno je uostalom po vrednote, da im ne pripada svima jednako dostojanstvo, da ne stoje sve u istoj visini, nego da zajedno tvore hijerarhiju. One niti sačinjavaju neuređan, neustrojen skup, niti su vezane u skroz jednolik niz; postoji štaviše l j e s t v i c a vrednota. Već takav njihov

poredak kazuje jasno, da su u svome značenju nužno upućene jedna na drugu, kao što uopće takva međusobna upućenost postoji po samome bistvu stvari redovno s obzirom na bilo kakve članove nekog stupnjevanoga niza; očito naime može nešto da bude »višim« samo u svezi s nekim nižim i obratno.

Stav jedne vrednote mora dakle nužno smjerati na priznanje valjanja druge, jer bi se inače vrednota sama izbacila iz hijerarhije, od koje prima svoj dignitet. No isto tako može samo u povodu takve neke uzajamnosti između vrednota postojati i obveza, da se s jednom jedamput stavljenom vrednotom prizna čitava njihova hijerarhija, od kojega pak priznanja zavisi na posljetku sve »usavršavanje« ljudskoga bića i sva mogućnost duševnoga nekog »uzdizanja«. Jer samo se na osnovu takva poretka vrednota i priznanja njegova u njegovoj cjelini može i uvidati i birati neko »više« ili »savršenije«.

Kad se dakle vrijednosti ne bi međusobno nikako uvjetovale i kad ne bi bile u određenom smislu solidarne, nego naprotiv tako nevezane i toliko samostalne, da bi jedna drugoj smjela poricati valjanje, morali bi se srušiti svi mogući osnovi njihova hijerarhičnoga poretka. I kad bi se zajedno s takvom okolnosti doživljajno isključivale, što bi uistinu značilo, da ne vlada hijerarhija, nego štaviše anarhija vrednota, ne bi li s time i život bio odsuđen na to, da ostane uvijek na istome vrijednosnome stupnju, mjesto da smjera prema nekom svom »vršku«, prema nekoj svojoj konačnoj svrsi, i ne bi li svaki duhovni uspon nužno zastao, a sva težnja za bilo i relativnom savršenosti morala ostati pustom tlapnjom?

Upravo za vrednote najvišega reda vrijedi istaknuta doživljajnim totalitetom osnovana povezanost sasvim naročito, vrijedi i onda, ako poricanje vâljanja jednoj između njih možda i ne bi kojoj drugoj ugrožavalo sámo njeno postojanje. Kako su naime vrednote ona stvarna stanja na zazbiljnome, po kojima se smisao svijeta i života određuje, to bi, kad bi iz njihove sveukupnosti jedna između njih u svome vâljanju ispala, moglo dašto još biti »smisla« u okviru zazbiljnosti, ali on ne bi nipošto više ostao isti, već bi bio »smisao« drugog i drukčijeg identiteta. A to znači, da bi u takvu slučaju i ostale vrednote morale nužno izmijeniti svoje značenje i stajali bismo odmah pred drugim »svijetom« i drukčijim »životom«. Izlazi otud, da između vrednota nikako ne može postojati snošaj bez uvjetne nevezanosti, potpune neutralnosti ili indiferentnosti, pa je i smisao nekog njihova jedinstvenog općeg osnova ili zajedničkog izvora nužna.

Spoznajno se vrednote dašto dadu, pa i moraju zahvatiti i ograditi prema njihovoj bistvenoj razlici, ali doživljajno su one po svome smislu bilo i u različitim smjerovima a nužno vezane međusobnim — i ako možda raznolikim — uvjetovanjem, koje, kakvogod ono po svome bistvu bilo i kako se god imalo odrediti, načelno ne pozna izuzetka.

I samo je pa takvome osnovu zamišljiva i poradi istaknute povezanosti vrednota uistinu moguća i smislonosna funkcija, koja je s obzirom na njih nekako obuhvatna te smjera na »budućnost«, u kojoj se odražava vrijednost nazočnosti vrednote uopće. Jer kao što pomenuta obuhvatnost pedagoškičke funkcije u istaknutome smislu ne bi bila moguća, kad vrijednosti ne bi bile u nekoj zajednici, tako i

njihova nazočnost ne bi sama sobom opet bila vrijednost, kad ne bi nužno svraćala vrijednosno zrenje na čitavu hijerarhiju, u koju je nazočna vrednota uklopljena, budila time čežnju prema sveđ višim sferama te tako privlačila dušu k vršcima života.

Tako se napokon i sam pojam »budućnosti« opravdava u posljednjem vidu upravo time, što je ovdje u sferi duha, kojoj bez sumnje pripadaju vrednote, isto tako, kao i u sferi duševnosti. Možemo razlikovati mnoge psihičke funkcije, činiti mnogo kojekakvih prereza u duševnosti, ali doživljajno je sa svakom tako izlučenom funkcijom — kako se god duševnost naklonila i čemu se god svijesnost priklonila — dana doduše možda ne sva punoća i sva dubina duševnosti, ali ipak čitava duša, koja sama sebe ne može razbiti.

Tako je i s vrednotom. I ako možda pojedina ne očituje za sebe svu duhovnu punoću, svu visinu duhovnosti, objavljuje se ipak u svakoj između njih čitav duh, koji se sam sebi ne može protiviti.

U duševno-duhovnoj zazbiljnosti naći ćemo tako u jedinstvu mnoštvo, u mnogome jedno!

U širokome pak krugu filozofičke problematike, koja se na ovome osnovu nadaje, iskrsava tako i za pedagošku funkciju, koliko smjera na »budućnost«, nesamo općenito pitanje, kako li se prilagođuje stalnim vrednotama, nego između ostaloga i uži problem, u vidu kojih li određenih vrednota ili koje li naročite vrednote ona dopire do krajnjih granica moći te doseže svu svoju moguću punoću.

Smisao upravo posljednjega pitanja opravdava međutim i razmatranje, koje hoće da se obazre na položaj, što pedagoškoj budućnosti pripada u cjelini carstva vrednota od-

Budućnost i vrednota

nosno u daljem vidu u okviru kulture, kako bi se na posljetku dala pronaći ona vrijednosna meta, prema kojoj savršeno odgojno nastojanje kao takvo bistvenom nuždom mora da smjera, te mogao odrediti onaj cilj, koji naznačuje visinu odgajalačkih mogućnosti i najšire ispunjenje istinskog odgojnog htijenja.

TREĆE POGLAVLJE
PEDAGOGIKA I FILOSOFIJA

Razmotrit će se, kako bi pomenuto, u istaknutome vidu općenita sveza, koja postoji između doživljaja pedagoškoga i vrijednosnih doživljaja uopće. Uočit će se dodirne njihove točke, koliko će to upravo tražiti svrha ovoga izvida.

Bude li se međutim razmatrala tako sveza između »budućnosti« i drugih vrednota odnosno njihove cjelokupnosti, treba odmah i istaći, da to nipošto ne znači isto, što i pitanje o odnosu između pedagogike i filosofije odnosno određenih filozofičkih disciplina, koje obrađuju razna vrijednosna područja. Jednostavno bi se razlika dala naznačiti time, što prvo pripada krugu doživljajnome, drugo pak krugu spoznajnome. I već otud izlazi, da problematika s obzirom na pomenute odnose ne može biti ista i da se u ova dva slučaja ne pokriva.

Odnosom se između pedagogike i filosofije kao teorijske cjeline ili pak pojedinih njenih disciplina, kao što su noetika, etika, estetika i druge, koliko se tim imenima hoće naznačiti određena spoznajna područja, ovaj izvid ne će potanje baviti. Kako međutim smisao samoga pitanja o tome snošaju zavisi napose od odgovora na dalje pitanje, da li se te discipline uopće mogu smatrati oštro ograđenim, svojim nekim predmetom i svojom nekom metodom određenim, u sistematičkome vidu samosvojnim znanostima, što opet u

stalnome smislu nije neodlučno s obzirom na osnovni postavak i općeniti postupak samoga ovoga razmatranja, ne će možda biti sasvim nesvrhovito osvrnuti se u tome smjeru uzgred bar na samu pedagogiku, koliko bi baš moglo biti najpotrebnije, da ne bude krupnijih nesporazumaka.

*

Kako se vrednote, koliko se god između sebe i razlikovale, prema njihovu stavu u vidu doživljaja ne isključuju te kao takve po svojoj osebnosti ulaze u vezanu ljestvicu tvoreći tako niz homogenih elemenata, ne mogu već poradi toga i bez obzira na druge razloge dati princip, na osnovu kojega bi se razlučivale i razlikovale »znanosti« u oštrome smislu ovoga pojma. Jer ako se znanosti doista imaju održati u oštrim svojim granicama tako, da se jedna ne prelijeva u drugu onemogućujući time svako stalnije razlikovanje, što opet može da bude samo ondje, gdje su one između sebe tako rastavljene, da element predmeta jedne ne može ući u sastav druge, onda se bez sumnje princip njihova razlučivanja i rastavljanja ne može ni tražiti ni postaviti u vidu homogenih elemenata istoga niza, nego samo po predmetima ili predmetnostima, što se doista bitveno isključuju.

Koliko se dakle vrednote i dadu pojmovno ograditi, mogu da obilježe tek stalne odsječke jednog istog sustava.

Tako je sa svim homogenim elementima i nizovima i pogledom na sve »znanosti«, koje upravo sustavno odnosno sustavotvorno mišljenje i čini onim, što jesu, i koje su kao takve samo u onome smjeru u svome mnoštvu moguće, u kojemu se sustavnost oštro i dosljedno daje provesti, pa

ne će s obzirom na to biti izuzetak ni vrednote. Ne će ni njihova znanstvena obradba smjeti da bude u protivštini s uvjetima, pod kojima je neka sustavnost uopće moguća. sve ako se i događa, da se vrijednosna područja ovdje ondje možda doista ne obrađuju samo odjelito, što još ne mora značiti i protivusustavno, nego štaviše i bez obzira na njihovu sustavnu svezu; jer do ovog posljednjeg postupka nipošto ne vode i ne mogu da vode isključivo teorijski motivi, nego štaviše praktički obziri, kojima posljednja svrha uvijek i nije toliko znanost i čista spoznaja, koliko određena tehnologija i stalna vještina, stalno umještvo, što se znanošću znade služiti kao sredstvom.

Tko bi ovakvo stanje stvari htio da nijeće te da pojedine vrednote doznači različitim, između sebe oštro odijeljenim znanostima, morao bi dosljedno dopustiti, da se uopće kojigod elemenat bilo koje znanstvene cjeline, kojoj kao njen »predmet« pripada cjelokupni neki homogeni niz elemenata, može smatrati predmetom naročita znanstvena sustava. Onda bi — jedan će primjer dostajati — i kojagod psibička funkcija, koju valja smatrati elementom predmeta psihologije, kao što je osjećanje, ćućenje, htijenje, mišljenje ili i smislonosna koja funkcija (koju možemo za razliku od onih prvih nazivati i aktom) kao što je spoznajna, estetska, odgojna, religiozna, mogla za sebe i mimo bistvene veze, koja postoji između nje i ostalih funkcija, biti osebnim predmetom naročite znanosti. To isto bi moralo dakako vrijediti i za kojagod matematičku veličinu, za svaki kemički elemenat ili spoj i tako redom, pa bi se na posljetku raspala područja znanosti u bezbrojne »predmete« isto tako bezbrojnih znanosti, za koje zbog nedostatka principa nitko ne bi znao, kako, u kojem smjeru i po kojoj nuždi da ih

sustavno poveže i sredi i — last, not le obradi.

Koliko je vezana na nazočnost vrednota, vrijedit će to stajalište posve prirodno i za budućnost. Ako ona i jest predmet pedagoškoga valjanja, na koji je upravljena pedagoška funkcija, ne će ona i ne može biti ujedno i predmet neke pedagogike kao znanosti u oštrome smislu samosvojnosti. To međutim niti suzuje niti umanjuje njeno značenje ili njeno dostojanstvo u okviru životnih oblika i kulturnih područja.

Ne će uostalom takav predmet biti ni pedagoški akt, ako je on, kako bez sumnje jest, psihički akt, prema čemu kao što sve psihičke funkcije pripada u saveznost psihologije, bez obzira na dalje pitanje, ima li se takva psihologija orijentirati kao znanost baš na fiziologiji, biologiji ili uopće na prirodnim znanostima ili možda — koliko uopće treba da bude orijentirana — upravo tome nasuprot na znanostima o duhu odnosno o kulturi.

Isto tako imade dašto metoda odgajanja, kako se u različitim smjerovima na osnovu iskustva ili u povodu zamisli mogu predlagati i provoditi, pa napose u širem okviru filosofije utvrditi, teorijski odrediti i ispitati, ali nema n a r o č i t e metode p e d a g o g i č k o g a s p o z n a v a n j a odnosno metode pedagogike kao teorije.

Tako pedagogika uistinu i nije u bitnome značenju riječi samostalan, relativno nezavisan sustav, samosvojna »znanost«, kojoj bi pripadalo ili odgovaralo sasvim naročito, skroz zasebno, u oštrome smislu teorijski u sebi jedinstveno područje, nego je kao teorija u znanstveno-sistematičkome vidu štaviše filozofička nauka ili disciplina, koja se izgrađuje na osnovu sklopa od više čistih znanosti i koja na svoj način prema

stalnoj svrsi, u smjeru naročita zadatka s pomoću potrebnih za to određenih znanosti organizirana nema oštro uzevši jednoznačnoga s v o g a predmeta ni zasebne s v o j e metode spoznavanja, a koja je kao takva i podvrgnuta osobitim općenitim metodologičkim određenjima, pretpostavkama i zahtjevima, za kojima se takva »nauka« razlikujući se od čiste samosvojne »znanosti« uopće ima da povodi.

To pak drugim riječima znači, da se područje znanja vezano na smisao »budućnosti« može kao »pedagogika« teorijski eksplicirati tek u neposrednoj svezi i u skladu s općenitim principima, prema kojima se gradi filosofija uopće. I pedagogici su kao nauci ovi principi bezuvjetno potrebni, upravo tako, kao što primjerice i estetsici, filosofiji religije ili spoznajnoj teoriji, pa se i može samo na njihovu temelju pravo i zamisliti. Izvan ili mimo njih ne da se uopće nikakav niz misli prema pedagogičkome smislu skladno i cjelovito izvesti.

S istoga se razloga teško može govoriti i o tome, da bi određene filosofičke discipline ili i sva filosofija kao cjelina bile neke »p o m o ć n e znanosti« pedagogike, jer je ona naprosto sastavni dio filosofije same i već kao takva s ostalim filosofičkim disciplinama izjednačena, ukoliko ne će da bude bez postojanih općenitih osnova, koji je uopće i omogućuju kao nauku. Njoj je, koliko je teorija, mjesto unutar filosofije, a ne možda pokraj nje, kao što i »pedagogički« problem u svoj svojoj širini i višeznačnosti nije pitanje specijalne znanosti, nego se daje rješavati tek na širokim osnovama univerzalno upravljene problematike, dakle tek kao filosofički problem. Jednako se nijedno tako zvano »specijalno« pedagoško pitanje ne da »specijalistički« pravilno rješavati, nego tek u okviru šire cjeline.

Može se nadovezati, da teorijski još neobrađena i stalnim razložitim idejnim osnovom nevezana iskustva određena životnoga područja, dakako i pedagoškoga, bila ona još tako lijepo sakupljena i možda pod imenom »praktičke pedagogike« s dobrohotnim željama, savjetima i prijedlozima zgodnim redom zabilježena, nipošto još ne znače znanost ili čistu nauku; mogu najviše biti naučnim materijalom ili opet, koliko bi imala da upute u koju između vještina, što bi u ovim ili onim prilikama znale bolje ili lošije pogodovati odgojnome ili bar odgoju bliskome nastojanju, odnosno i kao skup takvih uputa u različite takve više ili manje prilične spretnosti, umetkom ili radije privjeskom takvoj nauci. Jer ako primjere i naputke o tome, kako se radi ili kako treba što činiti, da se u nekome smjeru postigne praktički uspjeh — kako se na primjer najbolje obrađuje zemlja, kako se izrađuju produkti obrta ili industrije, kako se najzgodnije kupuje i prodaje ili vode trgovačke knjige, kako treba postupati kod parnice, kako se najspretnije i najispravnije govori, piše, riše, slika, modelira, pjeva ili pak svira na kojemu glazbalu, kako se najpovoljnije njeguje i vježba te do najvećma poželjne otpornosti jača tijelo, kako valja udesiti koji eksperimenat, kako se ceremonije vrše ili možda kako se najlakše i najuspješnije dolazi do vlasti i moći i tako u beskraj — ako sve to, kolikogod možda i bilo od potrebe i od koristi te u gdjekojem smjeru i imalo po život ljudski i njegov napredak neprijeporno značenje i svoju naročitu vrijednost, ne smatramo i ne možemo smatrati čistom znanošću, kojoj izravna i neposredna svrha, nije ni moć ni korist ni uspjeh, već samo otkrivanje istine i doživljaj logičke očitosti, zašto da napuci o tome, kako se odgajajući, obrazujući ili naučavajući u ovim ili onim okolnostima najbolje možemo snaći

i kako bismo se mogli ili trebali dostati željenoga uspjeha, budu izuzetak? Dok je mišljenje ovako neposredno u samoj službi koristi i izvanteorijskog uspjeha, nije još ili nije više u oštrome smislu znanstveno.

Tako će pak teorijskoj pedagogici, koliko bi uistinu imala biti više od skupa bilo i opravdanih zahtjeva i želja i više od samoga prikaza ili i izvođenja naročite tehnike ili rutine, pogledom na sve, što se je naprijed o tome bilo reklo, pripasti značenje »nauke« samo toliko, koliko je fil os o f i č k a. Kao što to znači, da pedagogika nema neke svoje naročite, od filosofije sasvim odijeljene ili pače njoj skroz protivne osnove, koji s filosofičkom cjelinom ne bi imali ništa zajedničko, tako je time također izrečeno, da se koliko potreba, organizacija i opseg odgoja, toliko i pedagoška određenja, načela i mogući zahtjevi nemaju izvesti iz bilo kakvih jednostranih, specijalnih interesa, kao što su možda ekonomski, politički ili i interesi kojega društvenog sloja, koje zasebne društvene organizacije i drugi tome slični, nego moraju biti prožeti opće filosofičkim duhom.

Ukratko: filosof se m o ž e baviti životom i svijetom, koliko se u njima rađa, koliko u njima živi »budućnost«, s istim pravom, s kojim se bavi zazbiljnošću, koliko je prožeta »istinom« ili natopljena »ljepotom«, može dakle da između ostaloga pita i za ono, što se naziva »pedagoškim«, da istraži bistvo odgoja i ispita smisao odgajalaštva te da se u tome smjeru obazre kako na empirička tako i na metempirička određenja, koja bi pri tome mogla ući u račun; pedagoški pak teoretik m o r a da bude filosof.

Obraćajući se dakle filosof vrednotama učit će i naročite zadatke života, što se nadaju prema njihovu smislu i značenju. U smjeru će tih zadataka moći međutim nesamo

orijentirati stalne filozofičke discipline, nego jednako svratiti i pažnju na različite životne oblike ili osebne kulturne oblasti, koje će — ako se između sebe i ne isključuju kao znanstvena odnosno kategorijalna područja te se s njima i ne pokrivaju — smjeti racionalno razlikovati i lučiti, koliko imadu dioništa na baš određenu smislu i osobitu zadatku.

Takvo će dakle životno područje odnosno takva kulturna oblast biti i područje pedagoškičko, koje se određuje smislom »budućnosti« i koje se u širokome dosegu tehničke i moralne prakse ispunja svim pokretalima, ciljevima i zadacima, što prema konkretnoj svojoj sadržini i prema svome bitnom značenju smjeraju na budućnost. I upravo će na osnovu takvoga određenja po upravljenosti na budućnost tek moći mnogo kojekakvo pitanje, što iskršava iz raznolikih životnih odnosa, očitovati svoju naročitu pripadnost oblasti pedagoškičke prakse, krugu odgojnog djelovanja, te tako i naći svoje stalno mjesto u prostranoj radionici kulturom zabavljena života.

ČETVRTO POGLAVLJE
ODGAJATELJ I PITOMAC

Time se, što smjera na budućnost i smisao, koji se njome mniva, može neka smislonosna, na vrijednost uperena funkcija sasvim naročito odrediti kao pedagoška. I upravo u tome smjeru razotkriva ona osobitost, kojom se odlučno razlikuje od funkcija ili akata upravljenih na određene odjelite i zasebne vrednote. Jer kako smisao »budućnosti«, kojoj će da služi odgojna djelatnost, nalazi svoj izvor i svoju određenost u nazočnosti vrednota uopće, a ne u nekoj odijeljenoj, baš naročitoj vrijednosti, zadojena je pedagoška funkcija s obzirom na carstvo vrednota po svome bistvu u n i v e r z a l n o m tendencijom.

I valja pogledom na to upravo reći, da isto značenje, koje sa stajališta univerzalnosti u okviru teorijskoga svijeta u protivštini prema specijalnim interesima pojedinačnih znanosti navlastito odlikuje težnju filozofičku, pripada u dosegu praktičkoga svijeta u izvjesnome smislu odgojnome htijenju.

Tako pak u povodu istaknute osobitosti pedagoške funkcije biva jasno, da od različitih zasebnih mogućnosti utjecanja valja tek prodrijeti do »odgajanja«. Isto se tako valja i s druge strane bez prestanka čuvati pred vječnom opasnosti, da se »odgajalaštvo« suzi u raznovrsne načine djelovanja i držanja, koji uopće i ne dosežu univerzalnost

pedagogičke funkcije te ni s daleka ne zadovoljavaju načelne zahtjeve, što iz naznačene vrijednosne univerzalnosti proizlaze.

Upravo s ovoga vrela i izvire jedna između najtežih pogibli za sve univerzalno vrijednosno doživljavanje, a dalje dakako i za sve mogućnosti, da se čovjek u svome jastvu oslobodi skučenosti te proširi do one obuhvatnosti vrijednosnoga doživljavanja i čovjštva, gdje će se naći upravo na meti, prema kojoj samo odgajanje nuždom svoga bistva gravitira.

I ustanove podignute možda s namjerom, da budu upravo odgojne, gube nužno to namijenjeno im značenje, ako im se u bilo kojemu vrijednosnome smjeru ograniči opseg rada i sloboda djelovanja. Ne treba pak zaciijelo ni napomenuti, da isto vrijedi i za lica, koliko bi takvim ustanovama pripadala. Tako primjerice isključivo podučavalište odnosno učilište nije isto tako istinsko »odgajalište«, kao što ni lice nije kao učitelj nužno već i odgajatelj. Jednako će se pogledom na zavode, u kojima bi se isključivo unapređivala sposobnost izražavanja i oblikovanja, moći možda reći, da u njima živi umjetnički interes, a ne odgojni u oštrome smislu. Smije se pače kazati, da se i ondje, gdje bi nastojanje bilo skroz jednostrano skrenuto na samu moralnu izgradnju čovjeka, može možda najviše govoriti o naročitu obziru prema socijalnoj zajednici, što se također još ne pokriva sa sadržinom, koja uistinu ispunja bistvo i smisao odgajalaštva. Pa i ondje se, gdje se tek privikava na rad i radinost, može možda govoriti o ekonomskoj skrbi; gdje se samo njeguje, o smislu za higijenu i staranju o njoj; gdje se samo disciplinira, možda o dresuri — ali nijedno se između ovih ili ovakvih djelovanja, koliko bi bila specijali-

zirana, ne može u točnome smislu nazvati odgajanjem; ni s jednim se još ne očituje specifični odgojni interes; svakome između njih nedostaje obuhvatna širina odgojne volje; nijedno ne dopire u svojoj zasebnosti, kolikogod inače možda i imalo kulturna značenja, do dubine, do srči pedagoškoga doživljaja niti ga ikako može istinski naknaditi ili dostojno zamijeniti.

Otud izlazi, da se i svaki odgoj, koji bi bio određen prema stalnoj vrednoti, kao što je primjerice fizički, intelektualni, moralni ili i drukčije određeni, može smatrati upravo odgojem samo toliko, koliko i prilagodivši se napose takvoj odjelitoj vrijednosti smjera konačno prema široj, koliko mu je uopće moguće obuhvatnoj vrijednosnoj cjelini te se prema tome već u svojim osnovima i udešava. Inače ne bi naime moglo odgajanje biti univerzalnom, već samo specijalnom kulturnom praksom, što bi se protivilo njegovu bistvenom određenju.

Odgojno se nastojanje ne zadovoljava međutim samim saopćivanjem bilo i svih vrednota, da se možda posredovanjem za njih znade, da se o njima štogod sazna ili da se razumiju, jer bi to i opet značilo ostati u užim granicama samog intelektualnog interesa. Nego kako je — od prilike rečeno — ona građa, oblikovanjem koje odgojna djelatnost hoće da prikaže vrijednosti, duševnost, koja se doživljajem manifestira, ne može se, a i nema se ona dostati vrednotâ drukčije nego po cjelovitosti vrijednosnoga doživljaja.

Tako će pak odgoj nastojeći oko prenošenja, rasađivanja i očitovanja vrednota buđenjem vrijednosnih doživljaja, za čim se god u pojedinom slučaju neposredno

i povodio, u skladu s univerzalnom tendencijom pedagoške funkcije prema konačnoj namjeri svedj nužno smjerati na onaj između raznovrsnih vrijednosnih doživljaja, koji bi u tome smislu bio razmjerno nekako najširi ili i najprehvatniji, što pored naročite vrednote, koja ga baš bistveno određuje, na ostale otvoreno upućuje odnosno drukčije vrijednosne doživljaje u određenim granicama nekako nužno pretpostavlja ili neposredno na njih navodi. A u tome će se smjeru odgoj prema svom osnovnom zadatku tek i moći uzviti do visine svoga pozvanja. U tome će smjeru trebati također da se ogleda i sama odgojna djelatnost, kako bi se na poslijetku bliže dao odrediti vrijednosni doživljaj, po kojemu se odgajanje prikućuje najdaljemu svome mogućem cilju, a i oštrije uočiti taj cilj sam i sva moguća punoća zrela odgajalaštva.

*

Koliko je rađanje budućnosti vezano na prenošenje duhovnih dobara od pokoljenja na pokoljenje, može da se ono izvršava zacijelo samo na osnovu stalna odnosa naročita subjekta prema naročitu subjektu: lica prema licu. Kako se god odgojne tendencije i djelatnosti inače i očitovale, ne može se odgojni proces odvijati izvan ličnog odnosa. Lica su, koliko su bića umom nadarena, prenosioci visokih i najviših dobara; lica su, kojima se razbuđuje čežnja za vrednotom te diže i jača volja za vrijednosnim doživljavanjem. Lica su, koja tako reći siju sjeme budućnosti i licima treba da budućnost rađaju.

Tako pogledom na nužni ovaj nejednaki odnošaj između lica izlazi, da svaka konkretna odgojna djelatnost pretpostavlja ličnost odgajateljevu s jedne, a lice pitomčevo s druge

strane. I tek se po ovakvome snošaju, koji se stojeći u službi stalne zadaće ili svrhe temelji na naročitoj duševno-duhovnoj svezi između odgajatelja i pitomca, može neka djelatnost i smatrati upravo o d g o j n o m. Djelatnost ova zavisi dakle kao pedagoška u svome smislu i značenju od pedagoškoga odnošaja i određuje se prema njemu, a nije u stvari možda tako, da bi neki odnošaj između lica postao pedagoškim u povodu osobite izvanjske djelatnosti, drugim riječima time, da se nešto — po izvanjštini sudeći — naročito »radi«, nešto zasebno »čini«. O »odgajanju« se može govoriti tek ondje, gdje je neka djelatnost izraz odgojnoga odnošaja; odgajanja može u točnome smislu riječi biti samo onda, ako već postoji »pedagoška napetost« između lica, a ne određuje se možda obrnuto neki lični odnos kao pedagoški prema djelatnosti, koja se bilo kako očituje. Ne čini stalna djelatnost neki lični odnos pedagoškim, nego baš naprotiv pedagoški odnošaj daje nekoj djelatnosti onaj određeni jednoznačni smisao, po kojemu je valja smatrati i nazivati »odgajanjem«.

Otud se daje razumjeti, da određena djelatnost ili mjera, kojoj se neko lice utječe, da djeluje na drugo i koje izvanjskom svojom pojavom nalikuje na odgojnu, može dašto da i uistinu bude odgojna, ali to doista u svakome slučaju ne mora biti. Otud je vidjeti, da netko može djelovati točno prema određenim pedagoškim zahtjevima te se u svome nastojanju nepokolebljivo povoditi za napucima stalne pedagoške tehnologije, a da njegovo djelovanje ne mora ipak u bitnosti doista i hiti »odgajanje«. Jer sve stoji do toga, postoji li pored smjerenja na budućnost i onaj osobiti odnošaj između lica, koji odgoj u oštrome smislu uopće čini stvarno mogućim.

Ne može zato svatko svakoga odgajati, baš tako, kao što ne može svatko biti svakome dobar prijatelj ili vjeran drug. Iskustvo doista stalno i potvrđuje, da i najodličniji otac ili najvrsniji učitelj nije uvijek i u svakome slučaju ujedno i najbolji odgajatelj svoj svojoj djeci ili svim svojim učenicima, nego će to biti jednima više, drugima manje, a trećima možda nikako. Ako su roditelji nadareni djetetom ili ako učitelj dobije učenike, ne znači sama ova činjenica nikako, da je već zajedno s time i odgajatelj naišao na pravoga pitomca ili da je pitomac našao »svoga« odgojitelja. I zacijelo je mnoga odgajateljska ljubav ostala neiscrpena, ne možda stoga, što ne bi bila dosta strpljiva, dosta darežljiva ili dosta moćna, nego zato, što se nije našao pravi pitomac; i mnoga je možda duša ostala bez istinske odgojne pomoći ili bez posljednjeg odlučnog odgojnog poticaja, ne poradi toga, što ne bi bila sposobna da ga primi ili voljna da ga prihvati, već zato, što u pravi čas nije srela »svoga« odgojitelja. Kao lični odnos nastaje naime i odgojni, koji ne može biti odnos moći, baš tako, kao što i prijateljski ili ljubavni, neusiljenim, spontanim izborom na temelju specifične duševno-duhovne srodnosti, a nipošto u povodu bilo kakvih izvanjskih okolnosti.

Kako odgajanje dopire do neposrednoga svog cilja buđenjem vrijednosnih doživljaja, ne može savršen pedagoški odnosaj nastati između lica, kojih bi mogući način smjerenja prema vrednotama bio možda u bistvu posve različit ili pače oprečan. A to bi lako moglo da bude i mimo drugih prilika već ondje, gdje bi osnovi, na kojima se prirodno i slobodno može da izgrađuje određen životni oblik, kod različitih lica počivali u nejednakim vrednotama ili u raznovrsnim, a možda i protivno si ustrojenim njihovim sklopovima. Ako

međutim ne može biti svrha odgajateljeva, da volju pitomčevu lomi i skrši, jer bi se takav postupak protivio samome smislu odgajanja, koje niti ide niti smije ići za tim, da jedno lice dobije prevlast i moć nad drugim, nego mu je naprotiv namjera, da u ljubavi i njenom snagom pitomcu prema rođenoj mu nadarenosti i sklonosti pomogne dići duševno njegovo blago na svijetlo dana, mora, da to bude moguće, individualna osebnost nadarenosti za vrijednosno doživljavanje u pitomca u bilo kojemu pravcu nekako bar pogodovati općoj vrijednosnoj volji odgajateljevoj. I što je s obzirom na to sklad veći, to će dublja biti i srodnost, koja učvršćuje odgojni odnošaj. Bez ove bi srodnosti, koja sasvim naročito i u prvome redu stoji do karaktera i mjere probuđenih i razbudljivih objestranih vrijednosnih tendencija odnosno do mogućnosti, da se međusobno prilagode, nedostajalo one duševne blizosti, koja već kao uvjet istinskome međusobnom razumijevanju, a dalje i stalnu duhovnu nagnuću, neki odgojni utjecaj ili poticaj tek omogućuje.

Izvirući tako iz određenoga odnošaja, po kojemu lica, što u nj ulaze, tek i dobivaju pravo na stalne one oznake, kojima se prema takvoj ličnoj svezi redovno naznačuju, ne određuje se »odgajanje« kao djelatnost samo sa strane odgajateljeve, nego mu smisao, sadržina i značenje zavise jednako i od pitomca, i nesamo od njegove opće sposobnosti i vrijednosne nadarenosti, nego i od njegove voljnosti i slobodne podatnosti.

Odgaju ne valja tražiti neko jedno i jedino središte ni u pitomcu ni u odgajatelju; jedan i drugi imaju jednako odlučnu riječ. Ne može se »odgajati« u oštrom i punom smislu ove riječi, gdje se duša pitomčeva ne bi znala, ne bi mogla ili ne bi htjela prikloniti biću odgajateljevu, baš

tako kao ni ondje, gdje se odgajatelj ne bi obazirao na narav pitomčevu; ne može se »odgajati«, gdje samo jedno između lica, koja bi imala ući u odgojni odnošaj i do kojih ovaj odnošaj stoji, bio to sad odgajatelj ili pitomac, toga ne će, toga ne prihvaća ili se tome u svojoj unutrašnjosti protivi. Sve mjere, kojih bi se tko primao uz takvo opiranje, koje i ne mora biti svijesno ili namjerno, s kojegod ono strane došlo i s kakva se god uzroka porodilo, prestaju biti u točnome smislu odgojnima te mogu da budu samo još mjerama druge i drukčije kakve možda socijalne nužde ili pače sile.

Odgajanje se daje razumjeti samo kao djelovanje iz slobode, a nikako i nipošto kao čin, koji bi u bilo kojemu pravcu bio moguć i pod silu, i to nesamo s obzirom na odgajatelja, o čemu ne treba trošiti riječi, nego isto tako, a možda i u većoj još mjeri, pogledom na pitomca. Jer ako odgajatelj bez sumnje nije čarovnik neki, koji bi samim izvanjskim činima, a bez sudjelovanja čitave svoje i najdublje duševnosti mogao naprosto dočarati odgojne učinke te u bilo čijoj unutrašnjosti izazvati možda lukavštinom kakvom odgojna čudesa, nije doista ni duša pitomčeva prazna bijela strpljiva knjiga, u koju bi svatko smio i mogao zabilježiti, što ga je volja, ni troma građa bez oblika, koja bi se prema bilo čijoj potrebi ili namjeri dala za kojegod željenu svrhu i na mnogi kojekakvi način bez otpora obrađivati.

Vrtlar može dašto »savijati drvo, dok je mlado«, ali i prema ovoj lošoj poredbi može to činiti samo tako i toliko, kako i koliko mu drvo samo dopušta, i on se mora obazirati na njegovo biće, na njegovo ustrojstvo, hoće li da ga kao pravi »vrtlar« doista gaji, a ne kao nasilnik slomi i uništi.

Ima uostalom isto tako i umjetnički materijal svoje osebnosti, koje umjetnik mora da uzme u račun, i to više, što je više umjetnik; pa ako umjetnička namjera treba da na neki način bude u skladu s materijalom, u kojemu će se izraziti, da se materijal uopće nekako pokori oblikovanju, pa se svaki materijal i ne pokorava svakom, već samo s v o m umjetniku, ako dakle sam taj materijal nije toliko mrtav, da ne bi prodro sa svojom osobitosti te si na nju upravo reći izvojštio pravo, koje se ne da obići, zar da se živome biću, koje ima da se odgaja, prizna manje prava na osebnost i po njoj na slobodu u podatnosti i povodljivosti? I kao što između umjetničke namjere i materijala mora biti stalna sklada te umjetnik mora imati slobodu da materijal bira, hoće li se neka djelatnost uopće uzviti toliko, da bude »umjetnička« te da se dostane umjetničkoga cilja, tako bi se slično smjelo reći, da i između odgajatelja i pitomca mora biti određene srodnosti i u povodu toga više još slobode, da se međusobno tako reći »izaberu«, kako bi neka djelatnost bila »odgajanje« te doprla do odgojne svrhe.

Nemaju ove dijelom dašto i ne skroz točne poredbe druge namjere, nego uputiti na to, da nije dosta, ako se neka ličnost, bila ona još tako savršeno predestinirana za odgajatelja, slobodno primi dužnosti, da koje lice odgoji, nego je štaviše odgajanje uopće tek ondje istinski moguće, gdje je i pitomac neku odgajateljsku ličnost za svoga odgojitelja — bilo to i samo instinktivno — tako reći izabrao, neprisilno prihvatio, slobodan prigrlio.

Tako se i pravo na odgajanje, o kojemu se je češće znalo pitati, ne osniva ni na čemu drugome, nego na čudoredno opravdanoj a istaknutom već »srodnošću« potaknutoj prirodnoj i neprisiljenoj voljnoj tendenciji dvaju lica, da neki

stalnim smislom određeni odnošaj uzdrže, kako tome nije drukčije ni kod drugih slobodnih ljudskih odnošaja. Potreba odgoja nalazi svoje uporište u zahtjevima vrednota, rađajući se iz duha »budućnosti« počiva na nadindividualnome zakonu prenošenja visokih životnih dobara; neposredno se pak pravo na odgajanje zajedno s dužnošću s tim pravom povezanom temelji na smislu i bistvu samoga slobodno nastaloga odgojnog odnošaja. Ovo je pravo ono isto općenito pravo, na osnovu kojega se čovjek smije uopće služiti svojom slobodom. Pa kako ondje, gdje nema odgojnoga odnošaja, nema u stvari ni istinske mogućnosti, da se doista »odgaja«, gubi u takvome slučaju i pitanje o pravu na »odgajanje« oštar smisao.

Jer na posljatku sav odgoj, hoće li da bude uistinu nešto drugo, nego golo podvrgavanje, pusta neplemenita dresura ili samovoljno i možda bezdušno primoravanje, stoji ipak bitno do toga, da određen poticaj, što ga odgajatelj daje, pitomac što spontanije prigri te — da ga uzmogne kao slobodno biće usvojiti — nenasilno u svojoj duševnosti i njenom rođenom snagom razradi. I ne možda kakogod, nego — koliko je uopće moguće — u duhu i prema osnovnoj namjeri onoga, od koga je poticaj kao upravo odgojni proizašao.

Takva se međutim povodljivost, takva duševna djelatnost, koja imade da bude upravo kao uzvraćanje neko, kao primjeren odgovor dobivenu poticaju, a već i samo istinsko prihvaćanje takva poticaja ne da izazvati nikakvom tehničkom spretnošću, nikakvom praznom vještinom, a najmanje nasiljem. Intimni duševni pokreti, kojima se ljudsko biće priklanja vrednotama i određuje prema njima, nijesu u vlasti silnika. Do ovih dubina, u kojima počiva i do punoće i

Četvrto poglavlje

čistoće kojih upravo stoji sloboda, čast i dostojanstvo čovjeka, ne može da dopre surova ruka. Ako igdje, ovdje su bez sumnje nerazorne ograde svoj samovolji i granice svakoj sili. Ovdje su dveri duše i najmoćnijoj zapovijedi zatvorene. Što ih može otvoriti i što ih doista otvara, sasvim je druge, pače je protivne naravi.

PETO POGLAVLJE
ODGAJATELJSKA LJUBAV

Da duša ne nasilno, nego služeći se svojom slobodom, da se odredi prema vrednotama i da bira stajalište prema njima, u svome samorazviću ide nekako putem, na koji je navraća i potiče druga duša, a ne sam neposredni nagon i rođeni egoizam ili tašto koristoljublje, da često svrh gole vitalne potrebe i mimo izravne nužde u povodu tuđega nastojanja voljno i radosno krene smjerom, koji gdjekad znade da i jačim njenim i bliskim joj sebičnim prohtjevima bude upravo protivan — to izvršiti može doista samo jedna moć ovoga svijeta, koju znademo, samo moć duhovne ljubavi, od koje sav život odgojnome odnošaju i sva njegova punoća. I nema pored nje moći druge, koja bi mogla da u najdubljoj njegovoj jezgri ublaži i svlada slijepo samoljublje te ga preobrazi napose u ono naročito nagnuće pitomčevo, kojim uzvraća ljubav odgajateljevu prihvaćajući je i podnoseći, a s kojim se u pitomca rađa i sva snaga one osobite njegove sklonosti, koja potaknuta duševnom srodnosti daje odgajatelju mogućnost, a ujedno i pravo, da zahvata u slobodno lice pitomčevo, u njegovu duševnost onako, kako mu nalaže njegova odgajateljska ljubav.

Tako se moraju odgajatelj i pitomac u ovoj ljubavi sresti, njome se vezati i u njenu tijeku, u njezinu izvijenju naći odgoju put i smisao.

Ne bi međutim ljubav ova bila upravo odgajatelj-
ska, kad ne bi po svome bistvu bila ljubav prema bu-
dućnosti. Ničim se ne ističe njen osobit značaj toliko,
koliko baš time, da joj se život ispunja »budućnošću«, onom
budućnošću, što se navlastito određuje vrijednošću nazočnosti
vrednota.

Valja reći još oštrije: nije čista, odriješena vrednota
kao takova, vrednota sama za sebe, nego je štaviše nazoč-
nost vrednote točno uzevši onaj bitni budilac čežnje, što
izvire iz odgajateljske ljubavi, i to nazočnost vred-
note uopće, nazočnost bilo kojih istinskih vrednota, a ne
baš neke određene, stalne. Upravo se time ova ljubav i raz-
likuje od svih drugih i drukčijih ljubavi, kako od jedno-
stranih ljubavi prema pojedinim naročitim vrednotama, tako
napose i od svestrane, obuhvatne ljubavi filofske.

Filofska se ljubav obraća cjelokupnome carstvu vred-
nota u njegovoj zasebnosti, uzdiže se do vrijednosti u nji-
hovoju općoj zakonitosti i bez obzira na određenu neku
njihovu moguću ili zbiljsku nazočnost. Zacijelo i filofska
može za njih uopće doznati tek po njihovoj nazočnosti, kako
se nužno nadaje cjelovitošću vrijednosnoga doživljaja, kao
što bi one lišene bistvena snošaja prema ovoj doživljajnoj
cjelini i prestale biti upravo onim, što svojom mogućom
nazočnosti uistinu prema svome valjanju jesu; ipak filo-
fska ljubav prema vrednotama nije bitno upravljena na
samu njihovu nazočnost, na njihov dodir s vremenitošću,
na ovo ili ono, na ovakvo ili onakvo njihovo očitovanje u
vremenu i vremenskome zbivanju, nego je ona ne očitujući
se u djelovanju, već u čistome zrenju, kao upravo filofska
u suštini ljubav prema vječnosti, prema bezvremenosti vred-
nota i u toj njihovoj nevremenitosti, u njihovu od vremena

netaknutu bistvu, u njihovoj vanvremenskoj zakonosti hoće da ih otkrije i prozre. Filozofska je ljubav prema vrednotama s toga gledišta — bar po svojoj tendenciji — natpovijesna; njoj nije do različitih mogućih promjenljivih i prolaznih načina njihova djelovanja u povijesti, a ni do toga, da ih na određen koji način djelovno uvuče u povijesno zbivanje; ona kao upravo filozofska ne živi čežnjom, da daruje i da oploduje, nego je bistvom svojim u krajnjem naponu ljubav, koja vidi i spoznaje.

Tome se nasuprot ljubav odgajateljska pripadajući dje-latnome životu priklanja upravo živome dodiru onoga, što stoji nad vremenom, s onim, što teče u vremenu. I koliko je ova ljubav čista, vanodgojnim motivima nepomućena, nema ona, savršena i u bistvu svom s obzirom na vrednote univerzalna, naročita interesa na nekom baš određenom izrazu ili stalno oblikovanom očitovanju toga dodirivanja, nego je skroz nepristrano i neinteresirano namijenjena ovome dodirivanju samome, proteže se neposredno, koliko je obuzeta vrednotama, na njihovu nazočnost uopće.

U ovoj je nepristranosti pogledom na moguće izraze nazočnosti vrednota ova ljubav bez sumnje bliska onoj ljubavi, koju istinski poznavalac gaji prema umjetnosti kao onome duhovnome objektivitetu, kojim se valjano prikazuje ljepota u najširem smislu. Pred pravom ljubavi prema očitovanju ljepote mogu svi različiti oblici ovoga očitovanja zajedno postojati i jedan umjetnički stil ne će isključivati drugi. Ljubav ova ne zapostavlja ovaj ili onaj tip oblika ljepotnoga očitovanja kojemu drugome, za nju nema boljih i lošijih, ispravnijih i neispravnijih umjetničkih stilova, već samo umjetnina, koje su nepatvoreni i živi izraz, pravi i istinski prikaz ljepote, i tvorbi ljudskih, koje to nijesu.

Tako će i odgajatelj razlikovati dašto život prožet vrednotom od nevrijedna ili protivuvrijedna, ali u nepomućenoj osebnosti odgajateljske ljubavi i onome, što joj ne pripada slučajno, već bistveno, ne će kao takav biti zadojen voljom, da nekom stalnom kulturnom izrazu, nekom sasvim naročito vrijednosno određenom životnom obliku pomogne potisnuti i nadvladati druge i drukčije takve moguće izraze i oblike. Koliko bi tko išao za tim, ne bi bio upravo »odgajatelj« u svoj čistoći osebna mu pozvanja, nego većma neke vrste vabilac ili propagator ili misionar, možda i prorok, no možda i — zavodnik.

Isto vrijedi dakako i za osobiti način mišljenja i shvaćanja, čuvstvovanja i vrednovanja, htijenja i djelovanja, za osobiti životni stil samoga odgajatelja. I on je kao ličnost sa svojim nazorom o svijetu i odnosom prema njemu, sa svojim načinom života i individualno obojenim nastojanjem, da ga ispuni sadržinom i smislom, samo primjer određena mogućeg obrazovanja ličnosti i oblikovanja života, no nipošto opće obavezna norma, koja bi za sve i za svakoga bezuvjetno imala biti odlučna.

Tko bi se nastojeći utjecati na druge zauzimao samo za takav ograđeni oblik doživljavanja, koji može da bude samo jedan između mnogih jednako mogućih i isto tako vrednotom prožetih, tko bi zabacivao sve ostale, što se mogu u slobodi razviti i ustaliti, te im poricao opravdanost postojanja i pravo, da se nepritajeno očituju, ne bi bio daleko od toga, da bude ograničen fanatik; a tko bi možda i sprečavao očitovanje svih drukčijih životnih stilova hoteći bezobzirno nametnuti onaj, koji je baš njemu povoljan, te bi u povodu toga u širem još vidu onemogućivao nesmetanu izgradnju naročite vrijednosne svijesti i tako duši bližnjega

nanosio silu, bio bi i divlji tiranin, nesamo dušmanin slobode, nego i najgori rušitelj kulturna života, najjadnija opreka odgajatelju.

Odgajatelja ne navodi svojstvena mu ljubav, da služi isključivo nekom određenom i bilo kako već utvrđenom obliku, u kojemu se vrijedan život može — ali ne mora — očitovati. A s time se u skladu razumije, da odgajateljska ljubav može još manje biti u izravnoj i neposrednoj službi bilo koje pozitivne ljudske institucije ili konkretne, na stalno mjesto i vrijeme vezane socijalne organizacije; one štaviše imaju da služe njoj.

Slobodan u istaknutome smjeru i u povodu takve neke svoje neutralnosti nevezan služi odgajatelj samoj »budućnosti«, pa kako prema duhu ove službe nastoji oko n a z o č n o s t i vrednota, ne veže svoju ljubav tek uz vrednote same u njihovoj bezvremenoj bistvenosti, nego se njome nužno obraća onome, što vremenski teče, a s čime se vrednote imaju dodirivati, u čemu se one upravo reći trebaju usidriti, da dođu do one svoje nazočnosti, do koje stoji i na kojoj počiva »budućnost«.

Odgajateljska ljubav smjera tako na dvije strane, kreće se u dva pravca. Obuzeta, oduhovljena i zanesena vrednotom priklanja se stalno i onome, za što vrijednost po bistvu valja, onome, čemu vrednota uopće i može da bude nazočna. Kako pak ovoj nazočnosti nema primjerena očitovanja mimo d o ž i v l j a j a ili izvan njegove cjelovitosti, ne može ovaj vremenski tok, u koji će vječite vrednote da urone, biti drugo, nego nesustali tok svijesnosti, u kojemu se oživljuje težnja za smislom, duševni vrutak, što se znade dići do carstva vrijednosti, zahvatiti ih i usvojiti.

Ljubeći vrednote ljubi tako odgajatelj njihovoj nazočnosti za volju i ljudsku dušu; ljubi dušu, priklanja joj se kao djelovnoj skupnosti na jastvo vezanih funkcija, koliko je u nje primljivosti za vrednote. No ako time i stupa na put, koji ga vodi do pitomca, ne veže se uz njegovu duševnost baš jedino radi duše same.

Odgajatelj se obraća ljudskoj duši upravo u ime vrednota i poradi ulaska njihova u vremensko zbivanje; ona za nj nekako ne ulazi u račun na prvome mjestu ni skroz izravno, ne svraća njegovu pažnju na sebe isključivo po sebi samoj, nego tek u povodu njegove ljubavi prema »budućnosti«, pa se odgajatelj i zauzima za nju, jer je i koliko je primljiva za vrednote. Tako je odgajateljska ljubav prema duši sasvim naročito motivirana, njeno je djelovno očitovanje zavisno od stalnih, osobitih okolnosti, a to je i razlikuje bitno od ljubavi karitativne ili religiozne.

Karitativna naime ljubav, koliko je ljubav prema ljudskoj duši, priljubljuje joj se bez obzira, kako stoji prema vrednotama. Ljubav je ova bezuvjetna i nije joj u suštini do toga, da dušu oplodi vrednotama i da je privede službi njihovoj, pa i ne pita, koliko je to moguće, nego joj prilazi sućutna i milosrdna bez ograda, prilazi joj *i z r a v n o r a d i n j e s a m e*, da je smalaksalu diže, da je bolnu tješi, da je, dok je žedna milosti, napoji i nadari *d a r u j e ć i s a m u s e b e*. Srčuci svoju snagu i neiscrpljivo svoje bogatstvo iz dubina religioznoga pravrela služi ona kao darežljiva ljubav svoj duši, kakvagod bila, nastoji oko nje čitave, ako uopće i nije primljiva za vrednote, pače i onda, ako je ostavi dobri anđeo, ako je duša griješna i vrednotama protivna.

Više još religiozna ljubav prema duši u posljednjoj svojoj dubini razbija sve granice i ne staje kod same ljudske

duše, kod duše, koju upravo kao ljudsku sluti i osjeća. Zavrjetovana krajnjemu smislu svijeta i najvišoj vrijednosti života obuhvaća ona i prigrljuje u savršenoj, beskrajnoj solidarnosti sa svim bićima i nadljudsku i podljudsku, i najuzvišeniju i najzapušteniju dušu nalazeći u svemu, što je živo, kako se god taj život i očitovao, sveder još bilo i najsitniju iskrnu svetosti. Ova najčistija ljubav, rijetka kao svet život bez ljage, traži u sebi samoj i u nepovredivoj svojoj snazi sredstvo iskupljenja te prijanja za dušu, gdje god je bilo, spremna da se sva za nju žrtvuje i odreče svega.

Nema sumnje, da ova požrtvovna ljubav, u kojoj možda sva ljubav, koja to ime doista zaslužuje, imade neki svoj zajednički korijen, može da i odgajateljskoj dade osobitu boju i dubinu, da je ispuni osebnom srdačnošću i toplinom, da joj pomaže dižući joj srčanost i osvježujući joj snagu te da pače uđe i u same odgojne impulze, ali karakteristična i bitna po nju nije. Ovako široka i s obzirom na dušu sveobuhvatna, kao što je religiozna ljubav, koja sve blagoslivlje i sve posvećuje, ljubav odgajateljska zacijelo nije već zato, što se osvrće samo na ljudsku dušu: samo čovjek se odgaja. Pa ako se i odgaja u ljubavi i njenim posredstvom, ne odgaja se isključivo njom samom i upravo po njoj, već po vrednotama i radi njih; odgajateljska se ljubav ne iscrpljuje u sučuvstvovanju, kao što se ni odgajatelj ne dostaje svrhe prinoseći samo i darujući samu ljubav, već — ako je slika dopuštena — oplodujući sjemenom budućnosti.

Tako se sa svojom ljubavi obraća odgajatelj duši primljivoj za vrednote, naročito duši mladenačkoj, koja je najvećma na nju upućena i koja još s najmanje unutrašnjih zapreka zna da uzljubi i najčistije da se zanese, prilazi joj, da joj olakša uzlet do vrednota i da je sved nanovo na nj

potakne. I bit će mu bez sumnje prva briga, da s ljubavlju ovom naiđe na odziv, da mu ljubav bude prihvaćena, kako bi se mogao dosinuti cilja svoga pozvanja, jer je jasno, da je samo primljena i prigrljena ljubav trajna moć, koja će utjecati i djelovati. Gdje međutim ljubav može da utječe i gdje je djelovna, ondje je doista osnovala stanovit uzajmični odnos: tko darove ljubavi prima, već je time uistinu i uzvraća.

Ima dakle ljubav, koja prima i podnosi, a u povodu koje se duša povjerava onome, koji je ljubi, te se za njim i povodi. U ovoj ljubavi počiva svježa klica, iz koje se razvija i ustaljuje uzajamnost s obzirom na svrhe duhovnoga ljudskog nastojanja, uzajamnost, bez koje bi sve odgojno djelovanje već u svojim počecima moralo posrtati i mimo koje se odgajanje uopće ne bi nikada moglo naći na čvrstu, sigurnu tlu. I kako je prema tome odgajatelju nužno do toga, da mu se ljubav uzvrati, s n u b i on ovu povjerljivu i povodljivu ljubav u duše, kojoj se priklanja, da po njoj u nekome licu stekne »pitomca«. Jer kao što bez ljubavi prema »budućnosti« ne može neko lice ni da bude ni da se nazove »odgajateljem«, tako upravo ljubav, kojom se duša povjeravajući se i primajući veže uz odgajatelja, tek i čini pitomca pitomcem.

Nikakve druge ljubavi prema sebi ne traži odgajatelj. Samo ovu i samo ovakvu snubi, a i nju ne snubi sebe radi. Ako ljubeći ide među snubioce, ne čini to zato, da nešto osvoji za sebe, nego da ukloni prve i najjače zapreke, koje bi mu smetale, da dušu uopće skrene na put, kojim će se početi slobodno uzdizati do vrednota; i mora da mu to bude prvi korak, kojim će izazvavši željeni odnošaj odgoj upravo reći pokrenuti s mrtve točke, kad mimo povodljive ljubavi, koju nastoji da razbudi i gajenjem koje odgojni odnos jača, ne može predobiti za vrednote i za službu »budućnosti« čedo

čovječje, o duševnom uzrastu kojega se trudi i u kojemu se prema njegovu odgajateljskome htijenju ima da rasplamti ljubav prema duhovnim dobrima. Jer tako ima sad odgojni odnošaj da ispuni svoj smisao: kao što ljubav prema vrednotama i njihovoj nazočnosti navodi odgajatelja, da ljubi dušu pitomčevu, tako treba da povjerljiva i povodljiva ljubav prema duši odgajateljевой postupno rađa u pitomca život ispunjen ljubavlju prema vrednotama, njihovu doživljavanju i dobrima, po kojima se prikazuju.

Jedva će bilo koje vrste snubljenje biti obilježeno toliko čistom i plemenitom nesebeznalošću, kao što je ono, kojega se potaknut svojom ljubavlju prima istinski odgajatelj: on ne snubi, da prima, nego da uzmogne darivati; sjeme, što ga sije, njegovo je imanje, i što ga više razdaje, to je bogatiji.

Uzorit se pak primjer ovome snubljenju dade naći, gdje je na djelu materinska ljubav. Jer što ljubav majke k djetetu čini upravo ljubavlju č o v j e č j o m, nije bez sumnje sama ona skrb, nijesu svi oni instinktivni čini, što baš služe samome održanju biologički određene vrste. Na nagonu se osnovana povezanost roditelje s njenim čedom nalazi u čitavome životinjskom carstvu. Pa ako ona požrtvovnost, što izvire iz prirodnoga nagona, u nama i znade buditi udivljenje, nije ipak ona, koja materinskoj ljubavi daje najdublju, upravo ljudsku cijenu i koja bi je činila vrijednom onoga poštovanja, koje je kao jednoj između najboljih ljudskih ljubavi prema općenitome shvaćanju ide. Do ljubavi se specifično l j u d s k e uzdiže ona, koliko je više nego strahovanje od pogibli i zala, što mogu da naude vegetativno-animalnome životu djetetovu, i više nego sam poriv, da se ovome životu

i njegovu održanju obrati potrebna pažnja. Istinski je ljudska, gdje nije samo sredstvo za golo samoodržanje djetetovo, gdje ne će da tek pogoduje njegovim vitalnim potrebama, gdje ne će da samo služi, nego gdje kao ljubav prema duši traži u z v r a ć a n j e te se i bori za nj. Tek time, što nastoji da za svoju dušu predobije ljubav djetetovu te je ljubeći snubi, poštuje naime mati u svome čedu b i ć e l j u d s k o, jer ni u jednog drugog stvora ne može snubiti, a i ne snubi čovjek takve ljubavi, koju pozna i kojom ljubi samo biće duhovno. Tako i ide sve plemenito, dostojanstvu ljudskome dolično snubljenje majčino za tim, da izazove u čeda onu ljubav, po kojoj će se u njemu roditi uistinu »čovjek« nesamo ustrojstvom tjelesnim već i duševnim.

Konačno posvećuje dakle materinsku ljubav upravo nesustalo snubljenje, kojim mati nastoji prijeći preko granica same prirodne veze, koja postoji između nje i rođena joj djeteta, te nad njom sazdati odnos duševni, na osnovu kojega će svome čedu moći da pomogne utrti put do p u n a č o v j e š t v a, koje se i opet ne da zamisliti mimo vrednota i primjerna njihova doživljavanja. Vrijednost materinske ljubavi stoji prema tome do snubljenja, kojemu je na posljétku svrha n a z o č n o s t v r e d n o t a, koje drugim riječima smjera na »budućnost« te je u stvari snubljenje o d g a j a t e l j a i potaknuto ljubavlju odgajateljskom. I smije se u tome vidu dalje reći, da je materinska ljubav u suštini toliko specifično ljudska, koliko je upravo ljubav o d g a j a t e l j s k a, kao što se s druge strane snubljenje odgajateljsko baš u materinskome može da uspne do najsavršenijega svog očitovanja. A isto tako i onaj duševni odnos, u koji mati snubljenjem svojim hoće da dođe prema djetetu, ne može u najčistijem svom

značenju biti nego odnos odgojni. I svi se njeni čini, kojima ide za tim, da takav odnos uskrsne, a za koje joj dobrim dijelom daje snage veoma razbuđena karitativna ljubav, koja je jak elemenat materinske te joj — prema odgajateljskoj ljubavi uopće — i daje osebnu boju, svi se ovi čini mogu smatrati izrazom i očitovanjem naznačenoga snubljenja, us trajnosti i stalnosti kojega valja tražiti izvor u nepokolebljivoj vjeri u sposobnost čovjekovu, da se uzvine do vrednota i da život svoj odredi prema njima; u sposobnost njegovu da se usavršava, napose u trajnu mogućnost, da se odazove odgojnim poticajima; kraćim riječima: u vjeri u njegovu uzgojnost.

Nitko zaista ne vjeruje u dušu ljudsku, koliko mati; nitko prema njoj možda i nije toliko samozatajno pravičan, da bi joj bio tako dobrohotan i tako vjerno privržen ovom vjerom, koja je u suštini vjera u budućnost, vjera odgajatelja; nitko joj možda tako bezuvjetno u ovome pouzdanju i tako bezgranično ne priznaje njeno stalno i vječito pravo, da sudioništvoje na budućnosti. Ne može čedo čovječje toliko posrnuti, da bi uzdrimalo ovu usrdnu nepromijenjenom sved nadom protkanu naklonost, da bi uništilo, da bi ubilo ovu stanovnu životvornu vjeru, u kojoj skromno i skrovito počiva istinska veličina i tiha uzvišenost majke.

Snubljenje je pak, kojim mati, ako je uspješno, postaje novome pridošlici na zemlji upravo prvim odgajateljem, to potrebnije, što se ljubav k vrednotama u svoj čistoći ne rađa s čovjekom, nego naprotiv porod ljudski isprvice naročito ljubi samo sebe — ako se za samoljupca uopće još može kazati, da »ljubi«. Gdje međutim samoljublje nije ni s koje strane prevladano, ne mogu se vrednote primjereno očitovati, jer još nedostaje unutrašnje, duševne slobode, da se živi

život, koji bi doista odgovarao njihovim zahtjevima. Dok čovjek ustraje u samoljublju, koje sve cijeni tek kao sredstvo za golo samoodržanje, nije još predobiven za »budućnost«. Koliko je samoljuban, koliko je sluga i rob nagona, koji ga čini slijepim i gluhim za sve, što je izvan sitnoga okvira njegova najužega i najograđenijega jastva, nije mu još otvoreno oko ni probuđeno srce za nezavisno carstvo najviših dobara života; i dok jednako u svemu, što ga okružava, traži samu korist ili sredstvo za lični svoj uspjeh, a ne čistu nesebežnalu duhovnu radost, ne vodi ga nikakav put k vrednotama, koje skladno mogu da u vremenu i vremenskome bivanju budu istinski djelovne tek gdje se u slobodi i po njoj ljube zbog njih samih i radi same njihove nazočnosti.

Otud izlazi znatnost i besprimjerna vrijednost majčine ljubavi. Snubeći nagnana svojom ljubavi ljubav djetetovu i nastojeći da je skrene prema svojoj duši, može mati da daje uistinu prve pobude i osnovne poticaje čedu ljudskome, da upravo reći razbije tvrdi обруč iskonskoga samoljublja, s kojim se je kao prirodno biće rodilo, da ga se oslobodi i proširi svoj »ja«. U čežnji, da joj ljubav bude uzvraćena, puti ga i navodi na onu ljubav, koja će u njemu izazvati nesebične duševne pokrete, što ne izvire iz same žudnje za nepostojanom ugodom ili časovitom koristi, na ljubav, u kojoj se oživljava ono sigurno pouzdanje, na osnovu kojega će se povoditi za dušom bližnjega i njoj samoj za volju, a bez obzira na zadovoljenje samih njegovih sebičnih prohtjeva.

Uskršavajući tako ljubavlju svojom i snubljenjem poverljivu i povodljivu ljubav u djeteta, stvara mati kao prirodni prvi odgajatelj temeljne preduvjete odgoju i njegovoj mogućnosti te ujedno krči put svim daljim i kasnijim od-

gojnim odnošajima, u koje će prema samoj naravi odgoja čedo joj još imati da stupa. Tako u prvome redu po ljubavi materinskoj — koje duh uostalom mora da živi u svakoj odgajateljskoj ličnosti — čedo čovječje tek i biva uzgojivo. Materinska ljubav pripada u tome vidu kao ljubav u bitnosti odgajateljska među ponajbolje budioce uzgojivosti. Isto tako u buđenju i razbuđivanju uzgojivosti i valja upoznati najbolji smisao materinske ljubavi, koja kao takva i može i zna da izrazu osobitoga tog svojstvena joj smisla dade naročito životvornu punoću. Tako međutim upravo u snubljenju odgajateljskom ljubavi izazvanome valja tražiti i najviši poziv majke, ako je istina, da se čovjek ne rodi zato, da umre, nego da duhom živi i dioništvuje na budućnosti.

Razumije se, da ovo snubljenje nije još odgoj sam; ali ono mora da ide prije njega, nuždan mu je prethodnik. I nije ono jednom za uvijek obavljeno i završeno nastojanjima prvoga odgajatelja, koji snubeći probuđuje prve zametke uzgojivosti te mu je to i najpreča zadaća, nego će svaki novi, dalji odgajatelj iznovičnim snubljenjem imati da prije svega diže i produbljuje pitomčevu uzgojivost, u koju se sva odgojna djelatnost upire i koja toga radi i treba da se stalno gaji. Tek po strpljivu će i usrdnu snubljenju duša odgajateljeva moći da bude tako reći mostom, preko kojega će duša pitomčeva polaziti prema carstvu duhovnih vrednota, da dođe do dijela svog na životu, što ne propada i ne gine s čovjekom pojedincom.

Dioništvovanje pitomčevo na takvu životu i jest konačna svrha odgajateljeva snubljenja, a to je po nj upravo značajno. Ljubav svaka, koliko potiče na snubljenje, traži uzvratanje, pa se onaj, koji ljubavlju takvom ljubi, utječe

držanju i činima, što bi mogli ljubljeno biće potaći na ljubav. No ako bez sumnje i valja već po samoj ovoj okolnosti nazreti u svakoj istinskoj ljubavi mogući izvor mnogim vrijednim impulsima, da se duševnost onoga, koji ljubi, u naročitu pravcu oblikuje, da se i uzdigne i oplemeni, ipak je ovakovu snubljenju, što ga ljubav pokreće, kakogod ono i djelovalo opet natrag na duševnost samoga snubioca, gotovo svagdje posljednji cilj u uzvraćenoj ljubavi samoj, u uživanju žuđenih plodova, kojima rodi, i darova, što ih samim uzvraćanjem ljubavi nosi onome, koji je snubi. Baš u tome se međutim snubljenje potaknuto ljubavlju od g a j a t e l j s k o m uvelike razlikuje od svakoga drugoga i drukčijega, što uzvraćena ljubav, za kojom u najčistijoj upravo nesebičnosti neposredno ide, nije u posljednjem vidu sama sobom cilj onome, koji ljubi, a i ne će da joj plodove ubere z a s e b e odgajatelj, koji je snubi, nego mu je ona naprotiv s r e d s t v o z a s v r h e l j u b l j e n o g a, oruđe, kojim će graditi na cilju pitomčevu, koliko se određuje prema »budućnosti« i smjera na njeno ispunjenje.

Kako je međutim ovo snubljenje neizbježna predigra svakome istinskom odgojnom odnošaju, izvan kojega uopće nema djelatnosti, što bi se mogla nazvati odgojnom, a ono sámo izvor svoj i osnov ima u odgajateljskoj ljubavi, smije se doista reći, da se sav odgoj rađa iz duha l j u b a v i te se samo iz ovoga duha i može da rodi.

Od smjernica je i snaga ovoga duha sažeto sve ono osebno namjerenje, koje stoji iza svega djelovanja, iza svakoga pothvata i iza svake i najsitnije mjere pravoga odgajatelja i koje sačinjava najdublju jezgru odgajateljske ličnosti. A ovim namjerenjem sazdanim na ljubavi, koja je i ljubav prema vrednotama i ljubav k duši, tek i nalazi odgajatelj

određeno svoje mjesto u svijetu čina, u svijetu djelatnosti te na tome osnovu nastojanjem svojim stoji po smislu svoga doživljavanja i tipičnome životnom mu obliku između ljubitelja mudrosti ili ljubitelja duha i religiozne duše. I tko ovim upravo metafizično-religioznim duhom ljubavi nije prožet te ne zna jedinom snagom ove ljubavi same naći puta k srcu bližnjega, a napose mladeži, tko joj činom ne umije dati izraza i kome se u čitavu biću ne očituje, pa povjerenom mu licu prilazi bez nje te ga ne daruje stalno i nesustalo njenim plodovima ili to ne može ili ne će, taj niti jest niti će ikada biti odgajateljem. Tko život hoće da bûdi, mora da djelovno ljubi.

Kao što u viru ćutilne ljubavi ključa zametak tjelesnom životu čovječjem, tako u krilu ljubavi nadćulne počiva bujno pradno života duhovnog i uskrs budućnosti.

ŠESTO POGLAVLJE

LICE I ZAJEDNICA

Sva ljubav, koja ispunja i oživljava odgajateljsku narav, vezuje odgajatelja uz ljudsku dušu, da vrijednosti u nju usadi, da je njima oplodi te tako vrednotama utre put, da uđu u vremensko bivanje, koje time upravo i postaje sni-slenim zbivanjem. Kao takvo pak krije u sebi smjerenja i svrhe, u povodu kojih se raznolike u vremenu promjene oblika, u kojima se život pojedinca ili pak zajednice očituje, odvijaju vezane tako, da se mogu prikazati kao događanje povijesno.

Tako odgojno djelovanje nije samo u povijest utkano, ono je štaviše izaziva i gradi u svijesnoj namjeri živo na njezinu razvitku, prema čemu pedagoška funkcija i pripada odlučno među funkcije povjesnotvorne. No jednako se pobudama, koje je oživljuju, kao i naročitim načinom, kako dioništvuje u obrazovanju povijesnoga života, razlikuje od svih drugih funkcija i snaga, što tijek povijesni pokreću.

Ulazeći nevremenite vrednote u vrijeme i osnivajući u dodiru s duševnim tokom povijest, mora da im nazočnost, koje se pomenutim dodirom dostaju, primi konkretne, određene oblike, u kojima će biti povijesno djelovna. Obilje je pak ovih oblika ono, što se naziva »kulturom« i što je sačinjava, bilo da se ovi vrijednošću ispunjeni oblici očituju na duševnosti, bilo da izraz svoj nalaze na tvarnosti. Dva naime obraza ima kultura i dvojako se ističe.

Kao oblik se vezan na duševnost objavljuje kultura samim doživljajem i njegovom neposrednošću; ona je tako reći usidrena u pojedincu, upravo je nekako njegova svojina. Na njoj se izgrađuje i namjerenje pojedinčevo i njegov životni stil, u njoj se odražava njegova najličnija jezgra i ona je mjera, kojom se određuje njegova nutarnja, njegova — budi dopušteno reći — nebeska cijena. I počivala ona još tako nezamjetna i nevidljiva u dubinama ljudskoga bića, baš je ona izvorna i živa kultura, u kojoj se jedinoj ono, što je čovječansko, neposredovano veže uz ono, što je božansko.

Kulturi su, koja je tako udomljena u neposrednoj duševnosti, nosioci lica, pa je to lična kultura, moglo bi se u istome smislu manje točno reći i subjektivna, a slikovito bi se dala naznačiti i kao nutarnja. U tome smjeru vezan oblik nazočnosti vrednota ujedno je djelovan, tvoran, gdje doživljaji, kojima se ispunja kulturni život, traže ne samo što primjereniji, nego i što trajniji izraz te u povodu toga gone na to, da se pomenuti oblik veže na tvar. Onda na osnovu lične kulture nastaje stvaralačkim činom kultura, za koju bi se smjelo kazati, da jednom izvedena živi nekim svojim životom relativno nezavisnim od pojedinaca, kultura, što u neku ruku izravno ne počiva u licima, nego u stvarima, koje su u suštini izražajne pojave vrijednosna doživljaja, a nose, koliko se vrijednosti na njih prislanjaju, ime dobara. U kulturnim se dobrima upravo taloži vrijednosna svijest.

U tome vidu na tvornost vezan oblik nazočnosti vrednota nije međutim ničija lična svojina, već kao posrednik neki i glasnik vrijednosnoga doživljaja pripada kao opće i javno dobro ljudskoj zajednici, pa i obilje tako vezanih

oblika, kojim se upravo reći objavljuje duh zajednice, naznačuje zajedničku kulturu ili — koliko se očituje objektima, točnije duhovnim objektivitetima kao što su primjerice oruđe i strojevi, običaji i zakoni, umjetnine i naučna djela — objektivnu, a slikovito rečeno izvanjsku kulturu, koja se osim toga u protivštini prema ličnoj ili nutarnjoj kao »kulturi« u užem značenju riječi može zvati i »civilizacijom«.

Ipak obadva naznačena očitovanja kulture nesamo da se ne isključuju, nego se naprotiv uvijek nekako međusobno uvjetuju, baš tako, kako je to zapravo i između lica i zajednice, kojih su neke vrste svojina, kao što se u glavnome i uvjetuju upravo na osnovu okolnosti, prema kojoj niti može biti zajednice bez lica niti lica bez zajednice.

Koliko se radi o zajednici, ne može zacijelo biti nikakve sumnje, da joj je bezuvjetno nužna pretpostavka neko mnoštvo lica, koja je sačinjavaju. Jednostavno mnoštvo lica doduše kao samo mnoštvo još ne dostaje, da bude zajednice. Lica ulaze u »zajednicu« i tvore je tek u povodu stalne nutarnje povezanosti, kojoj se opet osnov može tražiti samo u kulturi, u kulturnim saveznostima. Valja li naime da zajednica bude doista zambiljno jedinstvo višega reda te da se kao takva razlikuje od manje ili više izvanjski uvjetovanih osno razmjerno prolaznih oblika ujedinjavanja, kao što gomila i društvo, mora se u njoj i njome očitovati i djelovati neki nadlični i jedinstveni princip, upravo neki »duh zajednice«, na kojemu lica u određenu smislu i smjeru istvjujući zaista nesamo razbuđuju i sveđ nanovo osvjetljuju i razvijaju zajedničku vezu. Tako postoji drukčije i nego upravo izivljuju trajniju organizaciju i dioništvovanje ne može da uistinu postoji podjednakoj sklonosti, da se gaje i

podržavaju određeni oblici, u kojima se duh zajednice objavljuje, drugim riječima u stalnom oživljavanju određene kulture i izgrađivanju njene budućnosti. Tako bi se dašto dalo reći, da zajednice ne može biti mimo kulture, prema čemu bi svakako zajednica — u kojemu god obliku, pa možda i u još tako primitivnom to i bilo — imala redovno biti kulturna zajednica. No ako je time i rečeno, da se pojam zajednice ne da rastaviti od pojma kulture, ipak i opet moraju u svakom slučaju biti upravo lica, koja su kulturno povezana, da zajednica može nastati i razvijajući se opstojati.

Kao što je pak zajednica vezana na lica, tako se i neko biće ne da misliti kao čitavo i nerazdjelno lice mimo zajednice ili izvan takva okvira.

Jasna je i nesumnjiva činjenica, da savršeno osamljena, potpuno od svega, što bi mu bilo ravno ili slično, odvojena »lica« ili jednoga lica, »jednoga« u smislu »jedinoga«, uopće nema. Lice je tako kao jedno lice uvijek samo jedno između mnogih. Zacijelo i ovo mnoštvo kao takvo još ne bi samo po sebi moralo značiti upravo zajednicu, uz koju bi lice u svojoj jedinstvenosti bistveno imalo biti vezano, da bude ono, što jest. No osim toga, što lice samo u vidu mnoštva jednako određenih bića tek i dobiva značenje zasebne jedinice, ne da se ono nikada shvatiti možda kao goli primjerak neke vrste ili opet kao puka jedinica u gomili, nego je i nešto drugo i nešto više od toga. Bitno je po nj i značajno, da se njime stavlja nesamo određeno jastvo, nego s ovim u nužnoj svezi i nerastavljeno djelovna duševnost općenito sposobna da smjera na vrednote i smisao, po kojoj se lice

prema tome smjeranju slobodno, upravo reći samo iz sebe određuje.

Da se dakle sa smislom može govoriti o »licu«, valja pretpostaviti i zajedno s njime uzeti u račun mnoštvo lica, kakvo mnoštvo doista postoji, a u kojemu se pojedinac po živome svom jastvu nalazi nasuprot drugome »ja« te se prema njemu u pravcu osebna svog određenja slobodno održava i održavajući se od njega razlikuje u svojoj naročitoj zasebnosti. Osobitim samotvornim načinom svoga održanja »lice« s jedne strane upravo naznačuje oštru opreku prema tvorenoj »stvari«; a s druge se strane nekako odvaja i razlikuje od drugih jastvom ograđenih pojedinaca. Očito je međutim, da takvo neko unutrašnje održanje stalnoga »ja« može samo onda imati značenje slobodna isticanja prema drugima, koji su mu neko »ti«, ako je mnoštvo, u kojemu se lice kao takvo određuje, u sebi povezano.

Kao što je dakle lice ono, što jest, samo u odnosu prema drugim licima, tako je i bistveno vezano na mnoštvo, koje se prikazuje kao nutarnje jedinstvo. U tome je vidu lice kao lice elemenat mnogolikosti višega živoga jedinstva i samo kao takvo može da se misli. Ne treba pak naročito istaknuti, da se pomenutim jedinstvom ne nadaje drugo, nego ono, što se naziva »zajednicom«. I upravo se kao elemenat mnogolikosti ovoga jedinstva iskazuje lice kao član zajednice. A jasno je također, da se ono, što ni u kojem smjeru i ni u kojoj mjeri ne bi moglo da bilo kako bude članom zajednice, ne može prema rečenome u oštrome smislu nazvati »licem«.

Kao što pojam zajednice traži nužno onaj lica i obrnuto, pa se jedan mimo drugoga ne da misliti, tako i lice i zajednica pripadaju istome krugu i ne daju se nikako odijeliti.

Svako je zbiljsko produbljenje lica, svako vrijednosno proširenje njegova jastva u isti mah i obogaćenje, svaki njegov pad, svako njegovo nutarnje osiromašenje ujedno gubitak zajednice: a jednako se nužno mora svako ojačanje ili oslabljenje zajednice, u kakovugod smjeru to bilo, odraziti u licima. Tako je usko vezano jedno s drugim.

Istaklo se međutim, da zajednice u oštrome značenju nema mimo kulture u najširem vidu. Ali ako lice b i s t v e n o pripada k zajednici kao kulturnome nekom jedinstvu, onda se samo po sebi razumije, da i ono ne može bez ikakva odnosa prema kulturi biti zbiljski član žive zajednice, biti dakle ono, što njegov pojam kazuje. Uistinu lice i jest mogući nosilac vrednota, a samo kao takvo i jest više od gole jedinke u bezimenu mnoštvu.

Samo u okviru kulture može biti kako lica, tako i zajednice. I samo je na osnovu ove okolnosti i samo u ovome smislu i razvitak zajednice p o v i j e s t, naime više, negoli isprazno odmicanje vremena i tok promjena bez cilja. Jer kao što tek ono, što dioništvuje na kulturi, može da ima također dioništva na budućnosti, tako jednako samo ondje, gdje je kultura, može da bude povijesti.

Istinski život i lica i zajednice stoji tako do nazočnosti vrednota i postojanja njenih oblika. Ako je prema tome lice kao biće, u kojega ima sposobnosti, da bude nosiocem vrednota, po bistvu vezano uza zajednicu kao kulturnu neku veličinu, pa se jedno ne može kao takvo očitovati mimo drugoga, onda i ne može biti drukčije, nego da se isto tako lična i zajednična kultura najtješnje dodiruju te da po njihovim nosiocima djeluju trajno jedna na drugu.

Kako međutim ovim uzajmičnim odnosom između nutarnje i izvanjske, između subjektivne i objektivne kulture

lice i zajednica s jedne strane vidljivo potvrđuju svoju pripadnost, tako se s druge strane upravo u povodu tog i takvog uzajmičnog djelovanja lice i izdiže svojim naročitim jastvom iz zajednice, kao što se na osnovu iste okolnosti i zajednica u svojoj općenitosti licu nasuprot ističe. I koliko god pripadali zajedno, hoće ipak lice da unatoč tome zajedništvu istakne i očuva svoju zasebnost, da se ne izgubi sasvim u zajednici i da ne utone potpuno u njoj; a i zajednica ne će, da se raspadne u prazno mnoštvo nevezanih jedinaka, već brani duh, što lica veže u jedinstvo, duh, od kojega joj opstanak.

Ovakvo pak objestrano neko nastojanje oko samoodržanja čini u svome međusobnom odnosu, da lice mora nasuprot zajednici sveđ nanovo afirmirati svoju osebnost izražavanjem svoje lične kulture, dakle postojanim kulturnim djelovanjem. Lice se s obzirom na to mora stalno razvijati, mora se upravo reći prerasti — prerasti u »l i č n o s t«, kako će to tok razlaganja kasnije još istaći i objasniti — očitujući se sve savršenije u sve primjerenijim i sve snažnijim tvorbama objektivne kulture kao izrazu njegove lične i stvarajući ih s ucijepljenom im tendencijom, da se među dobrima, koja kao posjed zajednice već postoje, što upornije i što uspješnije održe. I nije teško vidjeti, da lice održavajući na taj način svoju zasebnost u stvari obogaćuje zajednicu, pa se i s te strane očituje opet uska njihova sveza. Uistinu postoji između njih taj gotovo neobičan snošaj, da se lice to jače i jasnije izdiže kao takvo iz zajednice, što joj bolje služi!

Kako međutim i zajednica, dokle god u nje ima životne snage, smjera na to, da duhu, na kojemu joj se gradi jedinstvo, usčuva trajnu mogućnost, da povijesno djeluje, morat

će od nje izvirati sved novi poticaji, da se objektivna kultura učini plodnom, da se sved nanovo oživi, kako ne bi ostala mrtva tvar, nijema i nedjelovna, već zborila jasnim govorom, shvaćenim i cijenjenim tako, da joj sadržina bude djelovnom i živom sastavinom subjektivne, lične kulture. Tako će opet i zajednica živjeti to određenijim i istaknutijim životom, što će žešće nastojati i što će joj sigurnije uspijevati da pogoduje općem naporu lica. Jer kao što je lice u određenom smislu po zajednici ono, što kao takvo jest, tako i zajednica živi u licima.

Živi uzajmični odnos između lične i zajednične kulture upućuje međutim na to, da kultura uopće nije nešto negibljivo, ukočeno, statično, nego naprotiv nešto djelovno, dinamično; nešto, u čemu ima stalne napetosti, koja je sved pokreće; nešto, što se na svoj način razvija i što razvijajući se u vremenu izgrađuje ono, što se s pravom može nazvati »poviješću«. I kad bi kultura u svome razvitku stala tako, da ne bi više u njoj bilo promjena, bila bi ona, a bila bi s njome i povijest mrtva. U tome smislu završena i puna kultura nikad nije zastala sadašnjost, nego lebdi u vječnoj budućnosti! Zato je razumljivo, da ona i ne može biti takva neka svojina, koja bi onoga, što na njoj dioništvuje, mogla u bilo kojemu času učiniti potpunim i savršenim posjednikom te ga konačno smiriti. Nju valja bez prestanka sticati i usvajati, ustrajno je stvarati, izgrađivati i neumorno iživljavati.

Tako biva kultura stanovnim ciljem i sved iznovičnom zadaćom čovječjega života, dokle se god lice hoće održati kao lice, a zajednica kao zajednica. U svijetlu pak ovoga cilja i u doseg upravo ove zadaće stupa tako reći iz središta uzajmične djelovnosti dvaju kulturnih očitovanja, iz

Šesto poglavlje

samoga žarišta kulturne napetosti na poprište odgajatelj kao poticatelj i pomagač. Unutrašnja je dinamika kulture upravo vrhovni budilac pedagoške funkcije i iskonski izvor osnovnim pobudama, što stvaraju odgajatelja i u povodu kojih se pokreće jednako naročita izgradnja, osebno oblikovanje odgajateljske ličnosti, kao i osobita izvanjska djelatnost odgajateljeva. Na istome tlu ima da se i snađe. Lice i zajednica su stožeri oko kojih mu se kreće djelovanje, zajednična je i lična kultura svrha, koje se gleda dostati. Ovdje je mjesto njegova nastojanja, tu smisao njegova pozvanja.

SEDMO POGLAVLJE
L I C E I O D G O J

Kako je odgajatelj kao lice i sam član ljudske zajednice i kako mu je djelatnost kao upravo odgajateljska i moguća samo u njenu okviru, razvit će dašto svoje djelovanje prema općenitoj kulturnoj volji, što joj je u bistvu, pa se na nj i daje nekako u njeno ime. Od nje mu također poziv, da duh, što je podržava, bñdi te zajedno s time gradi i učvršćuje temelje, na kojima zajednica uopće počiva; a od nje u objektivnim kulturnim dobrima dobiva i opća sredstva, s pomoću kojih da izvrši, za što je pozvan.

U općoj je dakle kulturnoj volji zajednice uopće izvor poslanju odgajateljevu, pa će zajednici u njenu općenitom značenju i biti namijenjeni plodovi njegovu rada. Koliko međutim treba da mu djelovanje bude neposredno, morat će mu ono nužno biti upravljeno na l i c a. Uistinu odgajatelj kao takav i ne može i ne treba da izvan samoga odgojnog odnošaja, koji je u suštini neposredni lični odnošaj, izravno i neposredno utječe na zajednicu. Koliko bi koje lice to činilo, ne bi djelovalo u čistome upravo svojstvu odgajatelja, ako se doduše i ne može poreći, da takvo neko djelovanje znade ne rijetko odgajatelju i njegovu uspijevanju iskrčiti putove. Doista se određenim oblikovanjem različitih životnih očitovanja zajednice potaknutim i izazvanim možda izravnim ličnim utjecanjem dadu stvoriti

i stalni u manjoj ili većoj mjeri povoljni izvanjski uvjeti uskršavanju i izivljavanju vrijednoga, na »budućnost« upravljena života; ipak nije to isto, što i samo djelovno buđenje vrijednosnih doživljaja i postojano njihovo živo podupiranje, što baš sačinjava jezgru odgojnoga nastojanja, prema čemu se izravno utjecanje lica na zajednicu, makar kako i djelovalo na njeno oblikovanje, još ne može nazvati u užem i oštrijem smislu »odgajanjem«. Tako primjerice i zakonodavca ili reformatora na bilo kojemu području združnoga života odnosno zajednične kulture ne ćemo u savršenom značenju riječi zvati »odgajateljem«, a i ondje, gdje takvo lice s obzirom na učinke, što ih proizvodi na zajednici, možda i naznačujemo »velikim« ili »narodnim« o d g a j a t e l j e m, biva to redovno u manje više netočnom, neizravnom, prenesenom smislu. Pa ako bi se taj naziv i opravdavao time, što se takvo neposredno utjecanje na zajednicu stvarajući u ovim ili onim okolnostima nužne preduvjete uspješnome odgajanju uvelike prikučuje smislu i značenju same ove kulturne djelatnosti, nije ono ipak ni u kojem slučaju također odgoj sam, ne pripada mu pače ni značenje predodgojnoga stadija u onome smislu, u kojemu je to već istaknuto odgajateljsko snubljenje.

Nije dakle odgajatelj, koliko se njime ne zamišlja više od — budi dopušteno reći — savršena nosioca sama čista odgojnoga namjerenja i bitna podržavatelja tome namjerenju primjerena nastojanja, zvan, da zajednicu možda kao cjelinu vodi i da njome kakvom već bilo moću upravlja, kao što u općenitu vidu — u skladu s univerzalnom tendencijom pedagoške funkcije — ne će ni određenoj i naročitoj nekoj zajednici s obzirom na učinak svoga djelovanja s svim isključivo dati bezuvjetnu

prednost pred drugima ili je n a č e l n o već unaprijed kojoj drugoj zapostaviti. On će se štaviše, koliko je baš odgajatelj, i z r a v n o obraćati licima.

Zacijelo pogađa nastojanje odgajateljevo u stalnome smislu i zajednicu, no ne može da je kao takvu zahvati, nego tek p o s r e d n o u licima, koja je sačinjavaju mogući dioništvoovati na duhu, po kojemu živi. Tako je u tome vidu odgajanje, kako se u svome najsvjesnijem i zato najprimjerenijem obliku neposredno očituje, sved određeno djelovanje lica na lice. Ono u svojoj izravnoj n e p o s r e d n o s t i nije nipošto utjecanje lica na zajednicu, ali ni zajednice kao takve na određeno lice. Jer nema sumnje, da i zajednica, kolikogod za to u njoj i pripadnim joj kulturnim dobrima i bilo pobuda, može da dođe do o d g o j n a baš utjecaja te da proizvede upravo odgojni neki učinak tek po licima, određeni je rečeno po samome licu odgajateljevu. A on se između ostaloga zaista i daje na to već time, što se postojano stara oko toga, da se odgojnome htijenju primjereni poticaji, koji izvire iz zajednične kulture, što nesmetanije mogu očitovati i da što snažnije i što potpunije djeluju. Po ovome je svom staranju odgajatelj u odnosu prema svome pitomcu upravo zastupnik neki zajednice i njena duha.

Bez izvjesnoga izravnog međusobnog ličnog utjecanja morali bi svi duhovni objektiviteti, dragocjeno ovo blago zajednice, koje joj osigurava trajnost, ostati ispraznim, nijemim, besmislenim objektima, čime bi zajednica bila lišena sve povezanosti povijesnoga života, a prošlost svaka bila ujedno i neizbježna njena smrt. U odgajatelju, po kojemu se kulturna dobra tek i mogu dostati odgojnoga značenja, nalazi zato duh zajednice najboljega svoga pomagača, jer po

njemu može da djeluje i u najvišim i najplemenitijim svojim izražajnim oblicima na svijest pojedinca te da ga tako veže uza sebe.

Kako mu pak ljubav, koliko je doista »odgajateljska« u punome značenju riječi, hrani trajno nesmirenu čežnju, da se duhovne vrednote povežu s duševnim tokom u život prožet smislom, ne će se istinski odgajatelj zadovoljiti time, da možda samo probudi općenito shvaćanje za stalne duhovne objektivitete, za dobra, na koja se vrijednosti vežu, da drugim riječima omogući i unaprijedi golo razumijevanje zajednične kulture ili tek pusto znanje o njoj, ne će ukratko priznati samo »obrazovanje« u njegovu užem značenju potpunom svojom svrhom, nego će štaviše nastojati oko toga, da duševnost bude toliko prožeta vrednotama, da se u svim svojim pokretima dosljedno za njima povodi te stalno njihovim zahtjevima odgovara.

I s istoga razloga ne će u središtu odgajateljske pažnje biti baš samo izrađivanje i možda tek izvanjska izgradnja kulturnih objekata ni površno, neproduhovljeno širenje određene »civilizacije« samoga širenja radi, a bez obzira na to, hoće li najintimnija upravo duševnost biti time taknuta i obogaćena; i ne će odgajanje ići samo za tim, da se što više radi i da se u prvome redu na široko djeluje i stvara, nego će više još sve pobude, koliko su doista odgojne, smjerati na to, da se što savršenije i što višem smislu primjerenije, da se što cjelovitije, svjesnije, punije, što umnome biću doličnije doživljava; smjerat će na to, da život, koji se živi, bude dubok i vrijedan. Odgajatelj ne traži cijenu ljudsku i ne nalazi je u velikim i nečuvenim možda izvanjskim činima naročite vrste, već mu je naprotiv do obuhvatna, produbena, čista unutrašnjega života, bez ikojeg obzira na

to, na koji se određeni način i u kojemu se osobito m obliku očitovao. I kako ga upravljena na budućnost prema svojstvenome mu namjerenju i bistvu njegova pozvanja ne privlači naprosto »izvanjski čovjek«, a dosljedno tome ni sam »izvanjski život«, nego naprotiv najvećma primljivost duše za vrednote, koju će nužno cijeniti ispred svega, što ljudsko biće posjeduje i čemu je sposobno, dok se u njoj prirodno temelji sva mogućnost osebna mu djelovanja, tako mu jednako kao odgajatelju nije toliko do ovoga ili onoga bilo kako vješto izvedena djela ili uopće izvanjskoga uspjeha, koliko mu je do cilja one neobuzdane čežnje, s kojom je upravo reći srastao, a od koje mu i veličina, čežnje, da se — slikovito govoreći — misao čovječja uzvine do nebeskih visina, a čuvstvo da bude duboko kao more.

Odgajatelj svraća dakle izravno svoj pogled na »unutrašnji« život, na iskonsko mjesto sve kulture i istinski istok povijesti. Obazire se neposredno na život, koji se dašto ne da zamisliti mimo žića zajednice ili sasvim izvan nje, no u kojemu ipak jedinome — bio ou često i zamućen, tuđemu oku gdjekad jedva zamjetljiv i još tako teško dokučiv — valja tražiti onaj znatni i značajni prijebaj, koji u čovjeka rastavlja »lice« kao mogućega odnosno zbiljskoga nosioca vrednota od opće životinjskoga »individuuma«; obraća se onome životu, u kojemu se i znade i dade podići onaj odlučni pretin, što lice dijeli od jedinke voljom nadarene, koja se u okviru gole biologičke zbilje još može odlikovati nekim jastvom, ali se ne određuje primljivošću za vrednote ni sposobnošću svijesna ostvarivanja primjerena im života. U ovaj će život smjerati odgajatelj, o njemu će se prije svega starati i gledat će da ga sve više osvijesti i prodube. I kolikogod u povodu osnovnih potreba

svog unutrašnjeg zvanja i imao naročita interesa na izvanjskim djelima kulture, ima ga navlastito zbog o v o g a života; i ako traži, da se postojano izgrađuju i sveđ nanovo stvaraju konkretni likovi duhovnih objektiviteta, zahtijeva to upravo zbog njega, zbog njegova jačanja i njegova pridižanja. Kako je pak život ovaj očito lični život usidren u duševnosti povezanog s određenim svijesnim jastvom, bit će i odgajanje u svome osnovu izravno upravljeno na obrazovanje nutarnje, lične kulture, htjet će da prodre do samoga vrela, iz kojega konačno izvire i od kojega na poslijetku sva izvanjska, u tvar utisnuta, zapravo tek i prima svoj osobiti život.

Na duševnost će vezani oblik nazočnosti vrednota zaokupljati dakle u prvome redu pažnju odgajateljevu, s obzirom će na nj i tražiti naročiti pravac svome djelovanju, koje je zvano, da svom mogućom snagom služi oživljavanju i ispunjenju ovoga kulturnog oblika, kako bi se — što nije manje bitno — biće ljudsko u liku čitava i nerazdjelna lica po svakom i najintimnijem i najskrovitijem doživljaju, u kojemu se očituje, moglo i samo prikazati kao živo neko kulturno dobro, kojim se vrednote objavljuju i svoje valjanje potvrđuju.

Pedagogička funkcija traži dakle svoj izraz u »licu« odnosno u ličnoj kulturi. Koliko ga međutim nalazi, uvrsta ga ujedno u područje zajednične kulture te osebno svojom usmjerenošću prema njemu afirmira u naročitu smislu međusobnu pripadnost lica i zajednice. Ulazeći lična kultura u djelovni doseg pedagogičke funkcije, ne određuje se, koliko smije da vrijedi kao njen izraz, samo po polo-

žaju, koji je ide u njenoj cijeni po jedino lice i ispunjenje zasebna mu života, nego štaviše i po onome značenju, što ga jednom izražena može da svojom djelovnošću ima u okviru zajednice i zajedničkoga života. Lice sa svojim životom i svojom kulturom dobiva tako, smjelo bi se reći, upravo po stvaralačkoj snazi pedagoške funkcije značenje općena, zajednična dobra.

Nastojeći u tome pravcu zahvatiti »unutrašnji život« nesamo u njegovu subjektivnome nego i u njegovu objektivnome značenju, proteže se pedagoška funkcija prema savršenome svom bistvu na »lice« kao na o s e b a n doduše oblik očitovanja duševno-duhovnoga bića, no i na nj kao takav u istaknutoj mjeri opet upravo koliko se u osobitom ovom obliku prikazuje neko o p ć e n i t o, kojega je prikaz ujedno specifično ljudski. Pedagoška se funkcija određuje tako prema licu i kao prema nekom osebnome i kao prema nekom općenome.

Kao što se međutim pedagoška funkcija odlikuje ovim dvostranim stajalištem prema ljudskome biću, što ga ima da uvuče u čarovni krug svoje djelovnosti, tako za takvo stajalište nalazi također mogućnost i opravdanje u bistvenom ustrojstvu samoga lica. Doista je naime lice neko »osebno« tek koliko je upravo skup duševnih funkcija, kojih se zajedničkom nekom jezgrom ili vezom odnosno svijesnosnim izrazom međusobne im zavisnosti može smatrati stalno osebno jastvo, po kojemu lice ističe svoju zasebnost i jedinstvenost. U ovome duševnom odnosno funkcionom sklopu, što ujedno sačinjava subjektivnu komponentu doživljaja, u kojima se lice ogleda, valja na posljétku i tražiti osnove individualnim osebnostima, koje naročito karakteriziraju lice u njegovoj pojedinačnosti. Ujedno je međutim duševni

taj sklop upravo u svojoj osobitosti ono prvo konkretno, na koje nailazi odgojno htijenje, koliko se hoće prikućiti licu, a jednako je istaknuti sklop funkcija pripadajući kao takav zacijelo samome bistvenom ustrojstvu lica odlučan pogledom na naročito oblikovanje odgojne djelatnosti u konkretnom slučaju.

Ipak sama ova i čista duševnost, koja se s obzirom na lice iskazuje prema osebnome sklopu funkcija, u kojemu se prikazuje, upravo kao aktualni u neku ruku osnov uzasebljenja, ne može da u svojoj zasebnosti ili u bilo kako zamišljenoj odjelitosti konstituira čitavo i cjelovito »lice«. Ona to čini tek koliko je upravljena na neku, rekao bih, duhovnu sferu, koliko je upravo reći združena s vrednotama, koje bistvenoj sadržini lica pridaju u određenom smislu neko »objektivno« i »općeno«, kako je svojstveno njegovoj strukturi. Bez ove upravljenosti prema stalnoj duhovnoj građi ili mimo nje bila bi duševnost lica prazna posuda, oblik lišen primjerena mu sadržaja. »Lice« se ne konstituira ni pošto nekom duševnošću naprosto, već osebnnošću jastvom obilježena povezana niza doživljaja, koja je osebnost naznačena time, da čini lice bićem, koje se slobodno određuje odnosno može odrediti prema vrednotama. Lice kao cjelovito biće nije ni sâm subjekat ili čista duševnost, koja se određuje kao skup svijesnošću obilježenih funkcija, ni čist objekat ili sâm duh, koji se određuje u smislu skupnoga pojma predmetne sfere, nego se konstituira na osnovu niza doživljaja, kojih zazbiljnost valja tražiti u živom dodiru svijesnosti i predmetnosti, ili drugim riječima, u djelovnom jedinstvu duše i duha.

Koliko dakle i jest lice po pripadnim mu duševnim funkcijama neko »osebno«, toliko je opet po samome upravo

bistvu onih stalnih funkcija, koje ga kao takvo uopće i mogu karakterizirati, nosilac objektivnih i napose duhovnih vrednota, pa se prema tome, što mu je i bitna značajka, konstituira ujedno po sadržini natpojedinlačne, općene naravi. Pogledom na to nije lice samo neko osebno, nego je — koliko mu se pojam određuje na tlu odgojne djelovnosti i u smislenom području pedagogičkoga valjanja — upravo neko ukrštavalište osebnoĝa i općenoĝa, pojedinačnoga i natpojedinlačnoga.

Također se, čini se, ne će pogriješiti, ako se u istaknutome pravcu kaže, da je »lice« prema svome bistvu, kakvogod ono inače i bilo, u svojoj pojedinosti i relativnoj zasebnosti upravo naročít primjer, osobit uzorak nekog općenitog smisla.

Koliko se pedagogička funkcija proteže na lice ili je na nj uperena, ne zahvaća dakle tek neki sastav samih individualnih osobina, nego pored toga i nešto, što je općenite vrijednosti, neko upravo reći nadindividualno, koje na posljetku i uključuje one bitne činioce u nutarnjem ustrojstvu lica, koji ga vežu uza zajednicu i čine njenim članom.

Bila prema tome pedagogička funkcija kako s obzirom na odĝajatelja, tako i pogledom na pitomca možda još toliko sputana individualnim momentima, ne veže se ona ipak na njih naprosto, već se po individualnome određuje samo toliko, koliko su s njime zajedno budne i sile, što ga upravljaju prema zajednici, pogađa ga, drugim riječima, samo u njegovoj stopljenosti sa socijalnim elementima, posredstvom kojih »individuum« i dobiva značaj i značenje »lica«. I kao što lice samo kao jedinstvena cjelina upravo reći natkriva zajedno i neko osebno i neko općeno u živu njihovu međusobnom dodiru te se u svojoj osobitosti i očituje u dje-

lovnoj napetosti, koja postoji između njih, tako i smisleno područje, u okviru kojega pedagoška funkcija nalazi bistvenu joj svrhu, stoji nad oprekom između individualnoga i socijalnoga. Uzevši u tome vidu u račun, da se »lice« ne da zamisliti kao skroz izolirana, od svih veza potpuno odvojena veličina, nego da je štaviše kao takvo već po bistvu redovno »u zajednicu vezano lice« te se samo u tom smislu i može u svojoj takvosti valjano odrediti, izlazi i s obzirom na pedagošku funkciju, da ona, koliko smjera na primjeren joj objektivni izraz, ne može da u svojoj punoći bude jednostrano vezana ni na isključivo individualne ni na isključivo socijalne momente, ne može da bude u službi ni same individualnosti ni jedine socijalnosti bilo kako zamišljene, već mora naprotiv da je bistveno u smislu izvedenog određenja usidrena p e r s o n a l n o.

Tako se pedagoška funkcija dostaje punoga svog smisla tek u vidu sfere, koja nipošto ne počiva jednostrano u jednoj samo između pomenutih protivština, već se izgrađuje nad njima obadvjema podjednako nalazeći svoje temelje upravo u granicama njihove međusobne uvjetovanosti i svoje vrste napetosti, što postoji između njih. Pedagoška se funkcija pogledom na to određuje na osnovu »lica« kao veličine, koja unaprijed odlučuje o tome, koliko će skrb za individualne osebnosti s jedne, a socijalni obziri s druge strane upravljati kojim odgajalačkim činom. Načelno se stoga o tome ne da odlučiti ništa izvan ove veličine ili mimo nje.

OSMO POGLAVLJE

INDIVIDUALITET I KOLEKTIVITET

Lice je ona veličina u doseg u univerzalno upravljene kulturne prakse, po kojoj pedagoška funkcija nalazi određen smjer prema svome cilju i u tome se vidu »lice« iskazuje upravo kao neko mjerilo odgojne djelatnosti. U smislu je predašnjih razlaganja time međutim ujedno rečeno, da niti individuum u nekoj svojoj ekstremnoj izolaciji niti sam kolektivitet u nekoj neobuzdanoj ekspanziji socijalnih činilaca, koji ga organiziraju, može da bude to mjerilo, dok u svojoj bistvenoj — personalnoj — usmjerenosti pedagoška funkcija traži individualno uvijek u njegovoj socijalnoj vezanosti, a gdje zahvaća socijalne određenosti, redovno ih se dotiče u njihovoj individualnoj usidrenosti. Sve jednostrano određivanje odgoja prema samim individualnim ili opet s druge strane prema samim socijalnim pokretalima promaša nužno svrhu i cilj.

Nema dakle ni čista individualna ni čista socijalna »odgoja«. U oštrom i dosljedno do kraja mišljenome smislu nema jednako i ne može biti ni »odgajanja«, koje bi našlo svoju zadaću u krajnjem individualiziranju ili opet u krajnjem socijaliziranju. Odgoj je u najdubljoj svojoj jezgri upravo u odlučnoj protivštini prema tim jednostranostima i po svome subjektu i po svom objektu, a isto tako i po

svom izrazu prema neposrednoj si svrsi »personalan« ili ga uopće nema.

Time dakako ne može biti rečeno, da se u okviru ljudskoga htijenja i djelovanja ne daju možda naći tendencije i postupci, koji upravo idu za tim, da se biće ljudsko skrene u jednu između pomenutih krajnosti. Ima štaviše za to nažalost dosta uzroka, između kojih je bez sumnje najobičniji i ponajčešći žeđa za vlašću i za moću. Nije međutim nipošto duh odgoja, koji se u takvim tendencijama očituje, nego je stalno zao, nemilostan duh, duh bez ljubavi i njoj protivan, koji goni na krajnje individualiziranje ili na takvo socijaliziranje odnosno, kako bi se možda još primjerenije dalo reći, kolektiviranje, koje u posljednjem vidu čovjeka uvijek lišava one slobode, koja biću ljudskome daje ono dostojanstvo, što mu je specifično. Jer u krajnjoj konsekvenciji idu ovakve tendencije i postupci prema njima u stvari za depersonaliziranjem, što se u vidu kulturnih napora čovječanstva, koji svi svoj osnov imaju u »licu«, gotovo pokriva s dehumaniziranjem. I kao što se život, koliko je upravo život čovječanski, ne može uzviti do svog ispunjenja razvijajući se prema jednome između pomenutih ekstrema i gradeći se na njemu, tako bi se i smjerenja i djelovanja, što bi nastojala baš oko istaknutih krajnosti, kojima je mjesto duboko ispod sloja personaliteta, samo s nepravom smjela zvati »odgojnima« i nikoje jednostrano nastojanje u jednome ili drugome pravcu — sve ako se i dade razumjeti iz časovitih životnih potreba ili nekih kulturnih smjerenja, a prema prilikama možda i nekulturnih poriva — ne pogada ono, što je vječno u odgoju.

Valja samo do kraja zagledati u posljednje zamišljive konsekvencije, koje bi — načelno uzevši — imale izvirati

iz takva jednostrana djelovanja, što svoj izraz i cilj ne bi tražilo i nalazilo upravo u »licu« shvaćenu u protivštini i prema čistome individuumu i prema golome kolektivitetu, da se odmah uvidi, kako ono nesamo nije i ne može biti upravljeno u smjeru pedagozičkoj funkciji svojstvenu, nego bi i svrh toga nužno moralo da vodi do rezultata za kulturnu svijest neprihvatljivih.

Djelovanje, koje bi upravljeno na obrazovanje svijesna bića oštro prosljedilo u smjeru bezuvjetna individualiziranja — kad bi radikalna provedba takve intencije pogledom na čovjeka uistinu »odgojem« bila moguća — moralo bi nesamo buditi, istaći i jačati sve ono, što bi našlo na svome objektu osebno i naročito, nego i osloboditi pojedinca onih natpojedinačnih činilaca, po kojima se može smatrati članom zajednice i koji ga čine dionikom njena duha. Jer dokle god bi ovi momenti ili činoci bili u pojedinca budni, ne bi se individuuum mogao doživljavati osnovnom i najvišom svrhom, već bi to dostojanstvo — bilo i u najmanjoj mjeri — dijelio sa zajednicom, u koju po pomenutim činocima nužno ulazi, tako da »individualiziranje« ne bi nipošto stiglo na svoj krajnji cilj. Ako pak ne bi htjelo ići tako daleko, da ostajući si vjerno nastoji oko istaknute neublažene krajnosti, ne bi više bilo načelno, prema čemu i teorijski ne bi ušlo u račun. Prema tome bi nesamo diferenciranjem, nego svrh toga ujedno i desocijaliziranjem morao biti obilježen put od individuuma do individualiteta, kako bi se kratko dalo reći, a kojim bi se posljednjim imenom — ne zamjenjujući ga s »personalitetom« ili opet s »ličnošću«, od čega ga baš valja najoštrije razlikovati — smio naznačiti onaj razviti čisti individuuum, koji bi imao

biti konačni cilj do kraja si vjerne namjere i djelatnosti individualiziranja.

Dosljedno u takvu krajnost zašlo djelovanje svakako bi — ako samo sebe s obzirom na svrhu i ciljeve, na koje načelno hoće da bude upravljeno, doista do kraja razumije — moralo hoteći gajiti sam individuum i potencirati ga do »individualiteta« ići u posljednjem vidu za tim, da s jedne strane izdigne čovjeka nad zajednicu, da pojedinca stavi iznad socijalnih veza, a ujedno da ga s druge strane dakako ipak — koliko bi htjelo da bude neko »gajenje« ili »uzgajanje« čovjeka — snabdjene tekovinama kulture, tekovinama, za koje bi se slikovito smjelo možda reći, da su upravo neke posude općenoga i koje kao takve opet izvan zajednice ili točnije mimo duha, na kojemu se nužno gradi zajednica, ne ulaze u zbilju. S jedne dakle strane neke vrste prevladavanje zajednice, s druge pak strane vezivanje uz nju bar toliko, koliko bi imala — pa bilo to i protiv same sebe — davati građu i oružje za ekspanziju individuuma. Individualiziranje bi tako prema¹ osebnome značaju svoga cilja imalo nekako i nijekati i priznavati zajednicu i duh, koji njome vlada.

Nema li međutim da ovakva dvojakost onoga, što bi s te strane u posljednjem vidu načelno nastojanje trebalo postići, bude nutarnje neko protuslovlje njegovih intencija, to može ta okolnost samo značiti, da individualiziranje, koliko je izvjesno dosljedno djelovanje, što bi imalo oblikovati čovjeka, ide nužno za slobodom, koja se gradi na drugom i drukčijem smislu, negoli ona, po kojoj se određuje »lice« i koja se u značenju razlikuje od slobode licu svojstvene. Jer ako je »lice« karakterizirano slobodom, po kojoj se određuje ili može da odredi prema duhovnoj sferi

natpojedična dostojanstva, a izrazito prema vrednotama, vežući se tako za sadržinu općene naravi, morao bi se čisti »individuuum«, da bude ono, što bi prema posljednjoj konsekvenciji tendencije individualiziranja imao biti, u stvari dostati slobode, kojom bi se razdriješio od spona, kojima područje duha ili, ako se hoće, svijet vanvremenski obvezuje čovjeka, slobode, kojom bi u istaknutome vidu bio slobodan od vrednota odnosno točnije od idealnih prohtjeva, što iz njih ili na osnovu njih izviru. Samo takva sloboda može naime pojedinca staviti izvan zajednice, dignuti ga nad nju u smislu, da ona bude sredstvom za individuuum kao svrhu.

Sloboda, na ostvarenje koje će se u stvari dati doista dosljedno »individualiziranje«, stavlja odnos između pojedinca kao golog individuuma i kolektiviteta kao stopljena mnoštva takvih individuuma na sasvim druge temelje, negoli su oni, na kojima počiva odnos između lica i zajednice. Jer prema toj i takvoj slobodi ono natpojedično, ona sadržina općene naravi, kako inače pripada veličinama, po kojima se konstituira »lice«, nema da svede pojedinca u cjelinu ljudske zajednice, već ima štaviše da služi njegovu zasebnu održanju mimo, a prema okolnostima i protiv drugih pojedinaca, određenih njihovih skupina i napokon njihove zajednice. Napetost, koja inače postoji između lica i zajednice, nije ovdje više nutarnje vrste i nije kulturne naravi, već se očituje u izvanjskim protivštinama te poprima oblik borbe, koja počinje silom i prisiljavanjem svršava. Zato uzrast individualiteta ili njegov pad ne ide nipošto uporedo s onim kolektiviteta, kako se je to dalo utvrditi za lice i zajednicu. Ako se je za lice moglo reći, da će se to značajnije očitovati u svojoj osebnosti, što će predanije i bolje služiti zajednici, koja će opet biti to silnija i bogatija, što

će se više htjeti i moći da stara oko naspora lica, vrijedi tome nasuprot za individualitet, da se — sasvim drukčije, negoli što je u lica i ličnosti — afirmira tek u otvorenoj protivštini prema kolektivnosti i na štetu njene snage, kao što i obrnuto kolektivnosti raste moć, što više joj uspijeva da individuume obuzda i sapne.

Individuumi ostvarujući onu i onakvu slobodu, po kojoj i po kakvoj se približavaju najdaljim granicama i najjačoj upornosti individualiteta, ne stvaraju nipošto kulturne sastavke, već samo određene — vankulturne — odnose snaga ili moći, koji za kulturu i njen uspon mogu, već prema prilikama, biti jednako poticajem kao i zaprekom. Hoće li oni biti jedno ili drugo, ne zavisi naime toliko od mjere, u kojoj se je individuum razvio u smjeru individualiteta, koliko od sposobnosti individuuma da svoj život preobrazu u »personalni«, da upravo reći u sebi, po sebi i nad sobom izgradi »lice«. Tako i jest u tome pravcu »individualitet« indiferentan prema kontinuitetu vrijednošću prožeta života, on afirmira bistveno samo sebe i svoju — bilo još tako ispraznu — sadašnjost; na njemu se, koliko se shvaća u određenoj opreci prema »licu« i »ličnosti«, ne gradi, po njemu se ne rađa »budućnost«.

Shvaćen tako, nevezani »individuum« kao jedinka u stvari biološki mišljena ne može dakle, imao on i ljudski lik, koliko je općenito uzevši biće jastvom obilježeno i voljom nadareno, da već kao takav u odlučnome smjeru sam odredi pedagoški funkciju, kao što se jednako ni »individualitet«, kolikogod možda vitalne sposobnosti i značivao, ne može s pravom smatrati nekim ciljem ili i samo prolaznom točkom prema bilo kako zamišljenom posljednjem nekom cilju odgojnoga nastojanja, doklegod odgajanje

hoće da bude više od prirodne funkcije i dokle je god istina, da se pedagoška funkcija kao funkcija kulturna upravlja prema »budućnosti«, u kojoj se odražava vrijednost nazočnosti vrednote.

Nije uistinu ni moguće da bude drukčije prema onome, što može da znači i što doista znači osloboditi se od spona idealnih prohtjeva, što izvire iz nadvremenske duhovnosti i biti s time slobodan od čovječanskih veza, slobodan od vjernosti prema čovjeku. U toj se i takvoj slobodi »individuuum« nesamo ne može smatrati članom zajednice, dok se u neobičnome položaju ljudske jedinice — »ljudske« bar po izvanjstini i po obliku svoje egzistencije — stavlja prema smislu te slobode nad socijalne, nad bistveno ljudske veze i u zbilji nad ljubav, koja ih podržava i hrani i koja im daje toplinu, usrdnost, čvrstoću i trajnost, nego mu svrh toga ovakve vrste sloboda, čim se njome posluži, oduzima u suštini žig duhovnosti, biljeg bića kulturnoga. Ona ga izbacuje iz područja specifično ljudskoga lišavajući ga mogućnosti, da bude prosuđen kao biće, koje u kvalitativnome smislu ostavlja голу prirodu, a s njome i životinju iza sebe. Jer nehajnim prema životu prožetu vrednotom i određenu duhovno ne može da se shvati biće umno, nego tek sama neumna priroda; u slobodi od sadržine općene naravi i natpojedinačnoga dostojanstva, po kojoj sadržini »život« tek i počinje značiti više od prosta vegetiranja, može da se zamisli samo pusti vitalitet i samo gola biološka zbilja.

Tako biva po pomenutoj slobodi odnos pojedinca prema duhovnome svijetu nebitan, ako taj odnos možda i nije sasvim zagušen, ili, što je isto, individualitet se, koliko pod taj pojam pada biće u istaknutome smislu oslobođeno i

slobodno, ne određuje bistveno u okviru kulture i prema njenu području, ako je u tome smjeru određen individuum inače i usvojio tekovine civilizacije, ako se njima možda još tako obilno i znao služiti kao sredstvom za neduhovne, prirodne svoje svrhe i za rođenu svoju silu i moć. Kolikogod on i došao u dodir s kulturom, ne čini ga ona bićem duhovnim, ne izdiže ga nad prirodu, jer mu, kako je nevezan prema vrednotama, koje kulturu tek omogućuju, nedostaje neposredni, unutrašnji, bistveni odnos prema njoj. On je ne stvara, ne gaji, ne iživljuje pokoravajući se prohtjevima duhovnoga svijeta, nego se oslobađajući se od njih čini u samoj svojoj prirodnosti svrhom, kojoj bi se neograđenoj i nesputanoj sve imalo prilagoditi.

Tako međutim ostaje čovjek usred najraskošnijega bogatstva u bitnosti u sebi siromašan. Jer što se više oslobađa osnovnih i bezuvjetnih obaveza, koje se prema idealnim prohtjevima izvorno nadaju iz duhovnosti njegova bića i njegova vječna čovječanskoga određenja, to se sve više udaljuje i od naročita svoga pozvanja usidrena u njegovu čovječstvu i uvjetovana njime te iznevjerivši se onome, što mu upravo kao čovjeku daje iznad gole prirode oseban položaj u velikome životu vasiona, pada sve dublje u ropstvo svega, što u njega ima samo prirodnoga, podčovječnoga, i jasnije još rečeno, životinjskoga.

Određivati se dakle u nekoj slobodi od obaveza danih svijetom vrednota i zajedno s time djelovati bez obzira na općenito lične odnose i odgovornost, koja iz tih odnosa, koliko su ljudski, proizlazi, znači uistinu pasti ispod čovjeka kao kulturnoga bića. Stavivši se nad veze, koje ga vežu u sveopću ljudsku zajednicu, odbacio je čovjek naročit svoj značaj lica te se kao »individualitet«¹ počinje razli-

kovati od životinje samo kvantitativno. Čovjek dobiva u tome pravcu značenje nadživotinje, zvjerke izvanredno snabdjevene za samoodržanje.

Smatrati samo osebno i naročito u čovjeka bitnim po njegovu cijenu te s obzirom na to činiti individuum u nekoj protivštini prema njegovoj pripadnosti k široj socijalnoj cjelini svrhom, pa nastojati, da se u skladu s tim shvaćanjem obrazuje i razvije u »individualitet«, kako u to nužno smjera »individualiziranje«, u bilo kojemu se pravcu ono inače i odredilo, znači dakle u posljednjem vidu staviti čovjeka kao prirodu nad čovjeka kao biće vanprirodno, duhovno; znači cijeliti u čovjeka životinju, koliko sved smrtna stoji onkraj dobra i zla, više od anđela, koji dašto može da padne, ali i da raste i da se uspne do vječnosti. U posljednjoj bi se konsekvenciji imao, drugim riječima, duh podvrći vanduhovnu principu, imala, koliko se radi o čovjeku i njegovu biću, staviti kultura u službu prirode.

Ne mora se nipošto priroda već unaprijed ocijeniti skroz negativno i, koliko bi takva neka ocjena uopće mogla biti opravdana i značiti više od predrasude, vidjeti možda u prirodi neko prazlo ili je smatrati smetnjom čovječjemu razvitku i usponu, nije ni potrebno uzeti u račun, da se načelno podređivanje kulture prirodi nužno mora protiviti bitnoj usmjerenosti odgajalačkoga htijenja i djelovanja, a ipak će dostajati, da se tako zamišljen odnos između prirode i kulture samo nešto oštrije uoči, pa da se odmah ukaže i nepodnošljivim za iole razbuđeniju vrijednosnu svijest.

Dokle se god u samoj »prirodi« smije nazreti događanje, koje slijepo upravljeno na pusto održanje najindividualnijeg opstanka ne doseže svijet objektivnih vrednota i koje ne osvaja ono područje općene stvarnosti, u kojemu

se usidruju idealni prohtjevi, u povodu usvajanja kojih čovjek i stiće svoj naročiti položaj u zazbiljnosnoj cjelini, mora se gola »prirodnost« u čovjeka smatrati stanjem, što ga valja prevladati, hoće li biće ljudsko da u bilo kojemu pravcu ostavi životinju iza sebe. Prema tome pak »priroda«, koliko se ne izjednačuje s čitavom zazbiljnošću, nego se određuje i shvaća u izvjesnoj opreci prema »kulturi«, ne može nikako biti svrhom, a još manje može biti kulturi nadređena, dok upravo u živome duhom zakriljenu carstvu kulture, kako drukčije ne može ni biti, valja tražiti putokaze i smjernice, u vidu kojih će se i moći odrediti osnovi stanovitu nastojanju, da se prirodno stanje prevlada.

Hoće li se s obzirom na tu okolnost možda kazati, da prema takvome stanju stvari u bitnosti kultura zapravo i služi doista prirodi pomažući joj, da se tako reći prebaci preko same sebe, ne bi možda trebalo taj način govora odmah prekoravati, ako i ne bi bio baš sasvim točan. No jednako je očito, da takav govor ne bi nipošto utvrdio ni izrazio pravi smisao »službe« u okviru onoga traženog i zahtijevanog odnosa između prirode i kulture, kako nužno proizlazi iz istaknute neograđene tendencije individualiziranja. Jer u vidu ovakve tendencije ne može pomenutim odnosom biti označeno nikakvo uzajmično podupiranje ili, nezgodnije još, bilo kakvo međusobno upotpunjavanje prirode i kulture, što bi značilo, da priroda ne bi baš svagda i u svakome slučaju na odlučan način ostala svrhom, već bi tu i tamo mogla da se snizi i do sredstva. To bi se posljednje svakako protivilo nekom nepokolebljivom htijenju, da se u »individualitetu« prema nužnoj unutrašnjoj naklonosti svega doista dosljednog individualiziranja dovede do potpuna i savršena triumfa princip individuacije, koji je

upravo princip prirode, kojemu je ona skroz podvrgnuta i koji je sasvim naročito karakterizira, princip, koji prirodu kao upravo njen princip i čini onim, što jest, i koji je kao njen temeljni princip, po kojemu se određuje, čini u njenu bivanju onakvom, kakva jest. Gdje je »individualitet« žuđeni cilj nastojanja i napora, ne može se dakle htjeti, da kultura, da kulturna stvaralačka djelatnost »služi« u tome smislu, da bi bila sredstvom, s pomoću kojega će se priroda i opće unutrašnje stanje prirodnoga zbivanja, koliko se tiče čovjeka, prevladati. Od kulture će se u okviru takvih nastojanja štaviše tražiti, da bude na pomoć čovjeku, koliko se hoće u svojoj zasebnosti održati kao biće prirodno; kultura bi imala omogućiti što šire razviće, pogodovati što raspojasanijem očitovanju prirode u čovjeka.

Tako bi prema smislu istaknutog odnosa između ljudske kulture i neumne prirode, kako izlazi iz tendencije individualiziranja, staranje oko »individualiteta« u stvari značilo nastojanje, da se čovjek u svakome smjeru osposobi za »slobodu«, prema kojoj bi kao pojedinac besavjesnom odvažnošću umio prisvojiti kulturna dobra i smio upotrebljavati kulturne tekovine potpuno suvereno, gdje god bi se radilo o tome, da se u svojoj osebnosti i krajnjoj naročitosti očituje, istakne, održi, a sve bez ikakva obzira na to, da li se ta upotreba vrši za spasenje ili na propast čovjeka i zajednice, u kojoj iživljuje svoje čovječstvo i ispunjava svoj poziv. Ovakav odnos, u kojemu priroda sebi podvrgava kulturno stvaralaštvo hoteći se prema principu individuacije, što njome vlada, afirmirati u nagonu za golim opstankom i doći do nekog samoznačenja, ovakav odnos zaobilazi posve ćudoredne zahtjeve, stavlja se potpuno izvan dohvata etičkih mogućnosti, mimoilazi do kraja sve prohtjeve »budućnosti«.

Očitovati se prilično »individualitetu« znači dakle prema rečenome živjeti mimo savjesti. Hoće li se i traži li se takvo očitovanje, onda mora dosljedno s toga stajališta općenito uzevši biti također sasvim svejedno, hoće li kulturne tekovine podvrgavajući se prirodi i nagonu, što po njoj živi, biti na posljertku blagoslovom ili prokletstvom čovjeka i čovječanstva. Ova razlika prestaje ulaziti u račun, nije do nje ništa, ako samo uspijeva, da se individualitet održi, jača i u svom osebnom opstanku osigura.

Tako individualitet, koliko se nema smatrati članom zajednice, nego štaviše usamostaljenim prema njoj komadom prirode, nije dakako ni u kojemu pravcu jamstvo kontinuitetu vrijednosna doživljavanja, gdje kultura treba da bude na bezuvjetnu službu individualitetu kao prirodi. Razumije se, da kultura u tome smjeru može prema prilici i slučaju biti sredstvom svakoj, kako vrijednoj, tako i protivuvrijednoj svrsi. No s time se zajedno opravdava dašto i pitanje, kakvoga li smisla može živo izgrađivanje kulture, ustrajno staranje oko nje, zanosno kulturno stvaralaštvo u takvu slučaju još imati. Ta kultura se već prema svome pojmu bistveno protivi svakom izvanvrijednosnom određenju svijeta i života.

Uistinu na ovome tlu dosljedno gledajući u posljednjem vidu nema priznavanja stvarno uvjetovana valjanja; valjanim se i vrijednim priznaje tu samo ono, što nadživotinji pogoduje, što diže prirodnu njenu životnost, i priznaje se samo toliko, koliko joj može uspješno da služi, koliko je izravno ili neizravno promiče, koliko je u njenim pothvatima hrabri omogućujući joj i olakšavajući predviđanje i hraneći joj nadu u uspjeh, koliko joj razvija, širi i učvršćuje moć. I kako volja za moću ne podnosi otpora,

prestaje na ovome tlu i svaki pijetet prema bilo čemu, što bi se možda živo začelo u vrednosti, što bi tako nastalo i što bi se nastavši htjelo također radovati svome biću i svome žiću. Smeta li nadživotinji, mora da se prema njenu nahođenju preobrazi; ne će li da se slomi, mora da se sagne ili da se makne. I kao što se ovako ograđen život određuje mimo priznanja valjanja od prirode nezavisna, tako se u uskom okviru ovoga svijeta dosljedno ne dopušta ni mogućnost nečega bistveno stalnoga; ne smije da bude postojana, predmetna bitka, koji bi možda s nekim opravdanjem mogao bilo kako biti izvorom zahtjeva, prema kojima bi se individualitet u bilo kojemu između različitih pravaca moguće svoje ekspanzije mogao ograničiti, zahtjeva, prema kojima bi morao tako reći odustati od same svoje neobuzdane individualnosti. Bez obzira na svoju vrijednost ili bezvrijednost ima sve da se mijenja i da se može da mijenja, kako bi se moglo sveđ nanovo prilagoditi individualitetu, koji je, uključen beskrajnome carstvu bivanja, kao i sva priroda također podvrgnut stalnoj promjeni. I kao što tu ne odlučuje vrijednosno dostojanstvo, već pravo jačega, što ima da bude i što smije da živi, tako i ne može i ne će prema takvome htijenju i takvome namjerenju biti uistinu odlučno, hoće li anđeosstvo ili đavolstvo zavladata svijetom, vladati životom, pobjeđivati u njemu i upravljati njime.

Individualitet živi u tami vrijednosne noći. Tko ovu tamu, kojom je uostalom sva priroda obavita, hoće, može idući putem prema individualitetu naći doista pravu stazu u noć i bilo mu slobodno da tim putem pođe. No teško će ga moći slijediti, tko život svoj hoće da gradi u svijetlu savjesti, u jasnoći vrijednosne svijesti, tko toku života hoće da dade smjer, kojemu se bar naslutiti može neki valjani

smisao. I zato će ga bez sumnje najteže moći da slijedi upravo odgajatelj, koji prema svome namjerenju, htijenju i djelovanju **bistveno** upravljen na nazočnost vrednote, na »budućnost« i prema tome na kulturu, već kao takav ne može ustrajati na putu indiferentnosti prema vrednoti i nehajnosti prema vrijednosnom određenju.

Uporedo se s time jednako i ondje, gdje se konsekvencije jednom zauzeta životna držanja i određene usmjerenosti životna oblikovanja hoće provesti do kraja, ne će moći održati onaj i onakav odnos podvrženosti kulture prirodi, kako bi ga valjalo priznati i prihvatiti prema nužnim konsekvencijama tendencije individualiziranja.

Ako kultura ima da se pokori prirodi te da se prilagodi nagonu za opstankom, za moću, za vlašću samo opstanka, moći, vlasti radi, mjesto da bude oružjem, kojim će se slijepa i neobuzdana u sebi priroda prisiliti, da služi potrebama i ciljevima, što izviru iz umnosti čovječjega bića, i ako bi prema tome u dubokoj protivštini prema izvornoj, neiskvarenoj unutrašnjoj usvrhovljenosti kulture **duhovni** čovjek navlastito imao priskrbiti sredstva, s pomoću kojih će se **prirodni** čovjek u svim svojim nevezanim časovitim impulsima moći to snažnije, to nesmetanije, to potpunije »iživjeti«, onda to znači toliko, koliko vrijednom sadržinom ispunjeni život činiti pukim sredstvom za život nehajan prema vrednotama. I najduhovnija bi vrednota morala tako biti sredstvom i najneduhovnijeg opstanka. Goli bi vitalitet — hoće li se tim imenom naznačiti sama prirodna živost mimo vrednota — prema tome postavku bio vrhovna svrha i njegovu bi održanju moralo služiti sve vrijedno, pa i onda, kad bi taj vitalitet hoteći se održati ništio možda prema prilikama kulturna dobra te divlje krenuo smjerom

nesamo mimo vrijednosti, nego upravo protiv nje. Život ne bi uopće na taj način imao da se diže prema nekom svom »vršku« dohvatljivome u izvjesnosti bezuvjetna valjanja, sapet u spone gole prirode ne bi smio poznavati »dubina« osvjetljenih jasnoćom vrijednosna uvida, nego bi trebao samo da se širi i da proždre sve, što bi mu stalo na put.

Tako bi na posljertku u takvome svijetu, u kojemu ne bi ništa stajalo do toga, što pojedinac čini od svoga života i čime ga ispunjava, ako se samo zna bilo kako održati, vrednota mogla biti upravo sredstvom protiv vrednote, kako se god na prvi pogled moglo činiti i paradokšno. U okviru bi dakle takvoga svijeta u stvari mjesto uzajamnosti vladala međusobna borba, mjesto hijerarhije opstojala anarhija vrednota, ili drugim riječima, vrednota bi izgubila svoj osnovni smisao, snizila bi se do varava pričina, ostala bi u okviru doživljaja bez bitna svog i naročita značaja.

Samo tako uistinu tendencije, kojima bi cilj bio izgradnja takova svijeta, i mogu da vode u posljednjem vidu do toga, da bi kulturna dobra, za koja vrednote prianjaju, znala doći u priliku, gdje bi po izvanvrijednosnoj svojoj primjeni sasvim u protivštini prema duhu, koji ih prožima i oživljava, podupirale možda nepravdu i zlo te čovjeku bile na nesreću. I kruti tiranin može da se poziva na istinu i znanost, a lažan i blatan u sebi život da se gdješto prikrije ljepotom i zakrije plaštem umjetnosti. I zlotvor može da upotrijebi ekonomska dobra, koja će onda zarobljavati i sapinjati čovjeka, mjesto da ga nahrane i da mu otvore putove života, kao što se i zločinački duh može dostati tehničkih tekovina, koje će onda sakatiti i ubijati čovjeka, a mogle bi ga učiniti gospodarom zemlje.

I tako u takvome svijetu potpunoga individualiteta, svijetu obilježenu samosvršnošću gologa opstanka, ne bi kulturi ništa stajalo na putu, da se prebaci u nekulturu i bile bi tu uistinu sve granice između kulture i nekulture temeljito izbrisane. Bio bi to i jest to doista svijet zlosretan, koji u suštini upućuje međutim na to, da se kultura, ima li da se podvrgne i da služi prirodi, mora na posljetku sama u sebi nuždom prilika rastvarati i napokon sasvim slomiti.

Nažalost gradi doista čovjek i češće, negoli je željeti, na takvome svijetu, ali ga ipak ne može nikad izgraditi dosljedno do kraja, ne će li da se sasvim zataji kao biće duhovno. Ovaj se svijet u sebi kida sveđ nanovo i ruši sveđ prije, negoli bi ovo carstvo najjadnijega neblaženstva moglo da si podvrgne svu zazbiljnost i da zavlada čitavim čovjekom. A zajedno je s time također vidljivo, da se sama tendencija individualiziranja lomi na tom istom unutrašnjem konfliktu, koji nastaje u povodu toga, što bi prema toj tendenciji u krajnjem vidu mogla ili i morala nazočnost vrednote u ovim ili onim okolnostima biti ili se činiti upravo sredstvom za njenu nenazočnost. Kako međutim ne može ovu protivusmislenu konsekvenciju nikoja vrijednosna svijest prihvatiti, i ako se čovjek znade katkada dati i na bezumne pothvate, tako je ona ujedno i razlog, da ni »individualitet« ne može biti istinskim ciljem osviještena odgojnoga nastojanja.

Kad bi uostalom za odgajalačku svijest imalo doista biti odlučno samo ono, što je osebno, naročito, upravo individualno u čovjeka, kad bi čisti individuum imao biti najdubljim mjerilom odgojnome djelovanju, a individualitet bio uistinu toliko poželjnim ciljem odgojnoga htijenja, moralo bi se u prvome redu očekivati od samoga odgajatelja,

da će, koliko bi ozbiljno bio prožet tim duhom, stalno nastojati, da se kao individuum i sam uspne do savršena individualiteta ili da se tom nekom cilju bar prikuči, koliko je god moguće. I bilo bi takvo očekivanje to opravdanije, što nema sumnje, da se ne će moći držati za odgojni cilj nešto, što onaj, koji hoće djelovati prema svrhama odgoja, ne bi morao smatrati toliko visokim dobrom, da bi ga u prvome redu htio pogledom na samoga sebe ostvariti, to više, što prema samome bistvu odgoja kao univerzalno upravljene kulturne prakse mora da mu konačna svrha bude opće ljudska, pa treba predmnivati, da će ona, a dalje prirodno i sve bliže svrhe, koliko bi se očitovale kao neizbježna i podesna sredstva za tu konačnu svrhu, valjati svakako i za samoga odgajatelja. Bez obzira međutim na pitanje, da li upravo »individualitet« treba smatrati najpovoljnijim osnovom za razviće odgajateljske sposobnosti i da li doista u individualitetu odgajalačko stvaralaštvo doseže svoj vrhunac, iskrsava u istaknutome slučaju i sumnja, da li odgajatelj, koliko bi bio u određenome već smislu »individualitet« ili bi to htio biti, može uistinu sam htjeti da bližnjemu pokaže put do individualiteta i da mu taj put olakša i što je više moguće skрати, da li, ukratko, može takav htjeti individualitete. Može li, općenito govoreći, individualitet uopće pored sebe trpjeti i podnositi individualitete? I dade li se zamisliti, da bi individualitet, uzme li se u svojoj krajnosti, mogao kraj drugih jednako izrazitih individualiteta opstati?

Svijet, kako bi ga tendencija individualiziranja tjerana do ekstrema nužno morala htjeti, bio bi u sebi skroz rascijepan, bio bi svijet individuuma, koje ne bi udruživala nikakva duhovna veza. Individualiteti bi u okviru takva

neobična svijeta sačinjavali razasuto mnoštvo bez jedinstva, naznačivali bi ograđene između sebe jedinke, kojima bi njihova relativna jedinstvo morala zapravo onemogućivati svako međusobno shvaćanje, svako doista usrdno međusobno razumijevanje, a dalje isto tako i svako međusobno povjerenje. Ono, čime bi se duhovno odlikovali, dizalo bi između njih neprodoran zid, koji bi ih odlučno razdvajao, a nalikovali bi si samo kao stvorovi prirode. Zajednički bi im bio sâm prirodni nagon za samoodržanjem u svim svojim mogućim očitovanjima i, podvrgnuti mu, htjeli bi se svi jednako u svojoj prirodnoj jednkrotnosti na bilo koji način održati između mnoštva individuuma. Posve je međutim isključeno, da bi svima njima jedincima bilo i samo u približno jednakoj mjeri moglo takvo održanje uspjeti. Svijet samih izabranih individualiteta nije naprosto moguće!

Doista se pojedinac, hoće li ustrajati u živome isticanju same svoje jedinstva i neponovljivosti, mora bez prestanka boriti za to protiv drugih pojedinaca, koji bi ga u uživljavanju njegova osebna bića stalno morali smetati i sprečavati, dokle bi god i sami htjeli da se u svojoj naročitosti i razmjernoj nenadoknadivosti održe te bili dosta moćni, da traže bezuvjetno priznanje njihova opstanka zbog cijene onoga, što ih upravo čini individualitetom. I kako se individualitet ne može htjeti prilagoditi drugima ili se s njima solidarizirati, jer bi time odustajao od samoga sebe, krnjio upravo reći svoju jedincost, mora, dok se doista u svojoj bitnosti hoće održati, nužno nastojati, da svu okolinu, a svakako da u prvome redu sve ostale individuume prisili, da se oni prilagode njemu. Individualitet, drugim riječima, ne može nikako ni htjeti ni afirmirati tuđu individualnost, već je naprotiv nuždom svoga bistva negira.

Hoće li individualitet da se u svojoj osebnosti održi između drugih individualiteta, koji se kao takvi nikako i nikada ne će drugome kojem individualitetu htjeti prilagoditi milom, mora se dakle hvatati sile i morat će omjeriti svoju snagu sa svima njima, koliko su mu na dohvat, kako bi ih upokorio, kad mu se ne će prilagoditi, i morat će nastojati, da što odlučnije i dok je god moguće zadrži bilo kako prevlast nad njima. Individualitet će prema tome nužno morati da seže za moću i za vlašću, koja mu jedina može osigurati nesmetano opstojanje. I nema sumnje, da će u takvoj borbi individualiteta o moć prigrabiti vlast sasvim prirodno najbesavjesniji ili najbrutalniji ili najbezobzirniji ili najlukaviji; istaći će se onaj, koji je sposobniji nasilništvu, do kojega volja za nesputanom individualnošću redovno vodi.

Tako će individualitet, što je izrazitiji i u borbi za svoj opstanak i boljitak spretniji, to više ići za tim, da si ostale individuume, s kojima ga je sudbina povezala, na svim njihovim životnim područjima sve odrešitije podvrgne te da, koliko mu snaga dopušta, zaguši na posljetku njihova nastojanja, da se očituju u svojoj osebnosti i da se u slobodi dostanu nekog značenja kao pojedinci. Ići će i za tim, da svojoj odluci, bilo gdje i s obzirom na bilo što ona pala, milom ili silom pribavi onu pokornost, koja će je učiniti općom smjernicom, što će ostale pojedince na svakome njihovu koraku vezati i obvezivati: u svim životnim odnosima, koji mogu da proizlaze iz osione vlasti nekog pojedinca nad drugim i pokornosti jednoga prema drugome, — od onih najužih odnosa, kako se nadaju između gospodara i sluge, sve do najširih, kako se stvaraju između bilo koje vrste mogućnika, vođe, upravljača i manjeg ili većeg

mnoštva onih, što su u svome podaništvu bilo kako već zavisni i podložni, — u svim će takvim odnosima individualitet kao tiranin htjeti da bude sam neprijeporni autoritet, jedina — i s time zajednička — savjest upokorenih individuuma, koja bi ih neslobodne imala izjednačiti. Tako će individualitet, što je jači, to odlučnije ići putem, kojim će tuđu individualnost skršiti i svu osebnost i samostalnost, koja bi mu u drugih pojedinaca mogla smetati, svesti u jedan isti općeniti tok, kojemu će ujedno gledati da samovoljno odredi pravac.

Individualitet, koji se kao takav hoće doista do kraja afirmirati, morat će sveđ djelovati u određenu smjeru, da druge pojedince slične mu u htijenju liši svega, što je u njih osebno, naročito, jedincato; morat će nastojati, da ih, gdje god bi to mogao, prisili na to, da tako reći odustanu od svoje individualnosti, da se upravo odreknu sami sebe i da se — prema krajnosti ovakve tendencije — utope u onome općenome, što ih izjednačuje i spaja. Samo nad takovima će i moći da vlada, samo njima nasuprot da razvije svoju moć; samo takvi mogu da tvore i ono blijedo dno, iz kojega će se individualitet izdizati u oštroj svojoj osebnosti i u naročitu svome gospodstvu, ispred autoritativnosti kojega treba da uzmiče i stvarnost, gdje mu to pogoduje, i sloboda, gdje mu to treba, i sve stvaralaštvo, ako s njime i s njegovom samovoljom nije u skladu. Individualitet ne će, drugim riječima, do individualiteta razvite, već hoće naprotiv u kolektivitetu izgubljene, do kraja kolektivirane individuume. Individualitet traži kolektivitet.

Prikućujući se tendencija individualiziranja u jednome smjeru svojoj meti lomi se u sebi i prebacuje u drugome smjeru upravo u svoju protivštinu.

Vrijedi takav odnos između upravljenosti prema individualitetu i smjerenja u kolektivitet dakako i u okviru odgajalačkoga nastojanja. Odgajatelj, koji bi cijeneći individualitet i sam morao htjeti da se uspne do toga cilja, što mu se čini toliko poželjnim, da će u službu njegova ostvarenja staviti najbolje sile svoga života, dolazi zajedno s time u položaj, koji mu nalaže, da pogledom na one, koji mu se povjeravaju, provede sve svoje djelovanje u smjeru prema kolektivitetu.

Može se već odatle vidjeti, da »individualiziranje« doista ne može biti bezuvjetan odgojni princip, dok kao takav mora nužno samoga odgajatelja dovesti do nerješivog unutrašnjeg konflikta. Ne može međutim da bude ni uvjetnim nekim pravilom, jer oštro uzevši nema stanovna i u svakome pravcu sigurna kriterija s obzirom na pitanje, tko bi — ako individualiteta doista nema bez kolektiviteta ili mimo njega — između nebrojena mnoštva individuuma imao neosporno pravo na to, da se sam uzdigne do individualiteta ostavljajući ostale iza sebe, da kao takav opstoji s prisvojenom si slobodom možda i protiv volje, a svakako protiv slobode drugih, da bude možda i protiv bolje pravde gospodar, vladalac, samodržac, vođa. Jednako nedostaje i objektivne mjere, po kojoj bi se ispravno dali odijeliti oni, koje bi valjalo odgajati individualizirajući, od onih, na koje bi se imali primijeniti mogući načini socijaliziranja, prema kojima bi trebalo postupati kolektivirajući.

Mora li tako odgoj u »individualitetu« — zamišljenome dakako kao krajnost — naići na nesavladive zapreke i nerazorne ograde, moglo bi se to više činiti, da bi se na osnovu tendencije socijaliziranja ili, kako bi se najekstremniji njegov oblik smio nazvati, kolektiviranja znalo možda

nadati odgojno načelo, koje bi bilo nesamo do kraja dosljedno provedivo, nego i zadacima i svrhama odgajanja kao kulturne funkcije skroz primjereno. I prema tome bi shvaćanju imao »kolektivitet« biti kako najbližim nekim ciljem odgajalačkome htijenju, tako i mjerilom odgojnoj djelatnosti.

Pogledom na tu okolnost iskršava međutim pitanje, kakvo li značenje može da ima po čovjeka postupak, koji bi — kad bi se uistinu dao bez zapreka provesti — naznačivao u stvari put od svijesnih, ljudskom voljom opremljenih pojedinaca preko mnoštva socijalnih, u granicama udruživosti manje ili više solidarnih i raznoliko između sebe obvezanih bića do nekog jednog, jedinstvenog u sebi i razmjerno jednolikog kolektivnog tijela; iskršava pitanje, kuda mora da na posljetku vodi čovjeka odlučno kolektiviranje, koje — uz pretpostavku dakako, da bi to doista bilo načelno moguće — ne bi stalo na pô puta, nego bi odvažno zašlo u najdalje svoje moguće krajnosti.

Za nastojanje oko socijaliziranja i za smisao kolektiviranja uopće ne će načelno značiti nikakvu bitnu razliku, da li djelovanje u tome pravcu ima svoj izvor u htijenju individualiteta, koji će tuđu individualnost nuždom svoga bistva negirati, ili se naprotiv rađa iz oštre protivštine prema individualitetu, kojemu bi se upravo zbog svojstvene mu nesnošljivosti i nesposobnosti za bilo koje vrste usrdno zajedništvo htjela možda poricati vrijednost i osporavati opravdanost njegova održanja. Svakako će naime u jednome i u drugome slučaju takvo nastojanje jednako ići za tim, da se sve osebno i osobito u čovjeka što više ublaži i oslabi, a naposljed da se pogledom na kolektivitet kao svrhu sva zasebnost, gdjejed je moguće, sasvim izbriše i uništi — koliko

bi dakako to nastojanje bilo doista načelno upravljeno prema nekom »čistom«, od svih individualnošću uvjetovanih prepreka oslobođenom, od svega individualnoga očišćenom socijetetu te se ne bi žacalo, da radikalno povuče sve konsekvencije, koje se s njegovom načelnošću nàdaju.

Prema općenitij bi misli vodilji, o kojoj se u glavnome može predmnivati, da navlastito skreće ljudsko nastojanje na put kolektiviranja i dalje ga na tome putu pokreće, čovjek u svakome smjeru imao biti to jači i silniji, to osiguraniji i općim ciljevima uže ili šire zajednice pristupačniji i bliži, što je udruženiji, a udruženiji bi imao biti, što je razindividualiziraniji, što se bolje i pokornije podvrgava zajedničkome nekom određenom općem zakonu ili takovu pravilu, što u osnovnim smjernicama obuhvaća čitav život pojedinaca i po kojemu će svaki pojedinac živjeti sa svim ostalim pojedincima životom jednolikim i u stalno predodređenom smjeru za sve njih jednako upravljanim. To bi pak u radikalnome smislu bilo samo onda moguće, ako se žrtvuje individualna sloboda i nesamo ona, po kojoj se jedinoj individuum može proširiti u individualitet i koju individualitet prema svome bistvu nužno mora da za sebe svojata, nego i u naročitoj mjeri sloboda, kojom se čovjek kao lice određuje prema općenome i prema vrednotama. Jer dok bi god takva neka sloboda postojala, moglo bi dakako uvijek biti bilo i u najužim granicama pojedinačnih određenja, zasebnih htijenja i naročitih djelovanja, koja bi znala stajati na putu bezuvjetnu stapljanju pojedinaca u neku širu jedinstvenu opću cjelinu te biti na štetu njenoj snazi i njenoj veličini. Prema tome bi se dalje — u okviru toga i takvoga predmivanoga shvaćanja — udruženost i ujedinjenost ljudskih bića to odlučnije zajamčivala, što bi

se većma čovjeku otela nezavisnost u odlukama, oduzela samostalnost u radu, spriječilo izvođenje samoniklih zamisli ili izgrađivanje izvornih osnova i gdje bi se bolje osuećivalo svako zasebno istupanje, gdje bi se trajnije mogla kočiti stvaralačka djelatnost, gdje bi se s većim učinkom osuđivali i uspješnije onemogućivali čini izvršivani na rođenu odgovornost te na posljertku osporavala vrijednost, ispravnost, vjerodostojnost nezarobljene samozakonodavne savjesti i sveđ nanovo nekažnjeno gazilo njeno dostojanstvo.

Ne ulazi u ovoį svezi u račun pitanje, koliko li se pomenuto shvaćanje gradi na zabludi i koliko li takvo namjerenje izvire iz očajne možda ograđenosti ljudske, a što mu je opet razložna jezgra. Kako se god s obzirom na to odlučilo, u tome se shvaćanju odrazuje doista nepatvorena upravo tendencija kolektiviranja i u takovu namjerenju nalazi ona svoj poticaj. I ne valja nipošto misliti, da takvo određenje pogledom na kolektiviranje ne znači više od puste konstrukcije ili da krajnje konsekvencije takva nastojanja nijesu toliko oštre ili da bar pomenuta tendencija u svoį oštrini ne živi. Koliko je nastojanja oko samoodržanja, samojaćanja i samoproširenja golog individuuma, toliko je uistinu i htijenja oko oslabljenja tuđe samostalnosti, oko ograđenja tuđe samoniklosti, toliko je u zbilji živa i tendencija kolektiviranja.

Tako se zarođena tendencija ne da možda u svoį željenoį širini na svim područjima života provesti i otpor će protiv nje, čini se, biti doista toliko jak, da u stalnu vidu i određenu smjeru u svu povijest unosi latentnu revoluciju, no unatoč se tome bez sumnje, gdje god volja za vlašću nad blišnjim nije iskorijenjena, nastojanje oko istaknute krajnosti rađa, gdje god se za to nađe prilika.

Na raznolik se sad jače sad slabije uočljiv način očituje pomenuto nastojanje i mnogi bi se napor i mnogi kojekakvi ljudski ili možda bolje reći neljudski postupak u ovim ili onim okolnostima dao svesti na isto vrelo, iz kojega i sama tendencija kolektiviranja izvire — bez obzira, da li se pri tome radi izravno o razviću moći pojedinca ili kolektivirane cjeline. I ne će pače biti preko mjere, ako se nadoveže, da se sve carstvo zemaljsko, koliko je sazdana na vlasti i koliko se diže na moći, gradi, a čini se s nuždom, upravo u razini, gdje ta tendencija može da nađe izraza i gdje se ona uistinu sveđ upravlja prema najdaljoj svojoj krajnosti.

Zaista se i može s pravom sumnjati, da li bi se mogla održati zemaljska carstva i da li bi mogla postojati, gdje bi se do najdaljih granica bezuvjetno poštivala, a možda štaviše i ljubila svačija »lična« sloboda, na koju čovjek kao čovjek ima po bistvu neprijeporno pravo, gdje bi se ostavila netaknutom bilo i samo ona sloboda, do koje upravo stoji sve dostojanstvo čovječje; gdje u nedostatku argumenata ljubavi i duha ne bi nikako i ni pod koju cijenu bilo dopušteno hvatati se sile ni moguće uteći se bilo kako grublje ili istančanije obrazovanoj moći ni bilo kakvoj manje ili više osjetljivoj vlasti nad čovjekom; gdje se ne bi znalo i gdje se ne bi ni htjelo znati za bilo koje vrste neslobodarstvo ili nesnošljivost.

Doista, tko slobodu propovijeda i prezire neslobodarstvo, tko silu osuđuje i zabacuje nesnošljivost, tko ne će prolazno održanje čovjeka s pomoću sile i moći, već hoće preobraženje njegovo u duhu ljubavi — pravi je i istinski dušmanin zemaljskih carstava i samo je prirodno, ako mora na križ.

I valja u granicama zemaljskoga carstva svagdje i svuda nalaziti i vidjeti očitovanja pomenutoga nastojanja oko kolektiviranja beskrajnim ograničavanjem samostalnosti i osebnosti pojedinčeve, gdje se čovjek goni na to, da se posve podvrgne nametnutoj mu izvanjskoj stezi, koja nije ili ne može biti izraz nutarnje nužde; gdje se kojim god bilo sredstvima predobiva za to, da se dâ prikovati uz mehanički posao, s kojim ga ništa u dubini njegova života ne veže; gdje se mu se ispituje, nadgleda, mjeri i ocjenjuje njegovo uvjerenje; gdje se gubi u položaju, u kojemu se s obzirom na bilo što ima bez prava rođena prosuđivanja pokoravati; gdje se prisiljava na bezuvjetnu poslušnost, gdje treba da izvršuje određene zapovijedi mimo stalna svoga pristajanja — gdje se, ukratko, u bilo kojemu smjeru zarobljuje.

Tendencija kolektiviranja uistinu i ide putem prema ovim konačnim metama i do njih bi, koliko je uperena protiv čistog individuuma i razvića njegove osebnosti, sezao njen željeni cilj. Ušavši u doseg staranja o tome cilju moralo bi sa čovječjega bića otpasti sve, što bi pojedinca nesamo rastavljalo, nego već i razlikovalo od pojedinca. Nema pak sumnje, da se nepreobraženi individuum, koliko bi prirodno smjerao prema individualitetu, u s l o b o d i ne će — kako se je to već naprijed istaknulo — htjeti lišavati osobitih onih svojstava i pregnuća, po kojima će se moći očitovati u svojoj naročitosti i samostalnoj svojoj snazi. Zato ga, hoće li kolektiviranje doći do cilja, nužno treba zarobiti te ga tako zarobljena i vezana podvrći diktatu, na osnovu kojega će se s drugim isto tako sputanim pojedincima stopiti u traženo jedinstvo.

Stopljenost se dakle pojedinaca u kolektivitet postizava u stvari izjednačenošću, razmjernom homogenošću individuuma u neslobodi. U ovoj se razini sloboda i jednakost bezuvjetno isključuju. Jednakosti ima u toj perspektivi samo u neslobodi, a tko svijet hoće da gradi u slobodi, mora da trpi diferenciranost, mora da podnosi različnost i da dopusti nejednakost. Tko k slobodi uzdiže svoje srce i pred njom sagiba glavu, dosljedno ne može da sve pojedince stegne jednakim oklopom i da ih sve bez razlike udari istim žigom; ne može da ustrojava skupine, koje bi odgovarale načelu krajnje uopće još moguće jednoobličnosti, kao što ne može ni da gradi ustanove sile ni da izgrađujući sredstva za njihovo održavanje živi za nasilno širenje njihove moći. Tko bira slobodu ili bar najširu mogućnost njena očitovanja, prima dašto na sebe odgovornost, no ne može prema rečenome nikako dovesti takav svoj izbor u sklad s nastojanjem oko kolektiviranja niti odobravati neograničeno provođenje njegovo, koliko bi se njime izražavalo bezuvjetno načelo, po kojemu bi se imalo povoditi staranje o čovjeku i njegovoj unutrašnjoj izgradnji. I ne bi mogao takav ljubitelj slobode osobito cijeniti i priznavati nesumnjivo neko i neprijeporno pravo na opstanak golome kolektivitetu, kojega ne može biti bez bezobzirna, pa i surova gaženja samostalnosti ni bez ograničenja samoodređenja i kojega bi ideal u stvari bio postignut upravo smrću svake i najsitnije slobode.

Nasuprot individualitetu, koji nasilnički za sebe svojata slobodu, na osnovu koje mu se, kako je naprijed bilo izvedeno, sama kultura kao prirodi ima podvrgnuti, žrtvo-
vao bi čovjek savršeno izgubljen u kolektivitetu i posljednji ostatak slobode kulturnoga stvaranja, jer bi se dakako sva-

kim i najsitnijim, najbezazlenijim nezavisnim i odgovornim činom izdvojio iz mehanizma krajnjeg nekog kolektivnog jedinstva, izdignuo iz njega i poremetio njegovu unutrašnju ravnotežu. Svako se odvajanje, svako otpadništvo bilo i samo u nekom određenom smjeru, svaka se možda i nedužnija hereza protivi netaknutoj, dosljedno stavljenoj, ustrajnoj ideji kolektiviteta. Zato mora čovjek, koliko bi trebalo da bude kolektiviran, ući u kalup određena i predodređena mu kulturna oblika, koji za nj ima da bude bezuvjetno obavezan. Ima se pokoriti općenome pravilu, objavljenome mu načelu, pa ako ne će, da ga smrvi vlast i sila, koja moćno kolektivitet oblikuje i pojedince, što ga sačinjavaju, obuzdava, mora se odreći svoje pojedinačne savjesti i živjeti mimo samostalno stavljene i usrdno usvojene odgovornosti.

Opći i zajednički kulturni oblik, koji nužno ima da vlada kolektivitetom, mora dakle da kolektiviranim pojedincima bude od nekud izvana nametnut. Bez takva bi oblika, u okviru kojega se određuju opće smjernice i ustanovljuju osnovne upravljenosti kolektivnoga života, kolektivitet bio ravan čoporu bez glave, vojsci bez vođe, stadu bez pastira. Kolektivitet ne može, drugim riječima, biti bez izvanjskog autoriteta, kojemu će se bezuvjetno morati pokoriti i prema kojemu će se određivati i ravnati. I kako takva autoriteta prirodno ne može biti u samim njegovim granicama, gdje sve dosljedno mora da bude do potpune neautoritativnosti kolektivirano, traži kolektivitet prema krajnjoj konsekvenciji same tendencije na nj upravljene sebi nasuprot slobodni i u svojoj samovolji neokrnjivi individualitet, koji će mu stojeći izvan njega nakalamiti onaj svoj kulturni oblik, koji njemu samome u njegovoj naročitosti pogoduje, one norme, zakone, principe, po kojima

hoće sam da se povodi, na osnovu kojih može bolje i lakše vezati kolektivnu cjelinu i vladati njome, u kojima misli naći najpovoljnije jamstvo svome samoodržanju. I u tome vidu kolektivitet u stvari nije drugo nego kvantitativno proširenje individualiteta.

I ako uzrast ili pad individualiteta stoji u obrnutome omjeru prema uzrastu ili padu kolektiviteta, a snaga kolektiviteta slabi, slabost pak njegova jača individualitet, ipak, u drugome pravcu uočeni, individualitet i kolektivitet u svojoj opstojnosti nijesu, kako se prema izvedenome ukazuje, nipošto takve protivštine, koje bi se možda oštro isključivale i koje jedna pored druge uopće ne bi nikako mogle opstojati, nego se baš naprotiv u okviru cjeline danoga mnoštva individuuma međusobno uvjetuju tako, da se nastojanje oko jednoga u svojoj krajnosti upravo prebacuje u nastojanje oko drugoga. Krajnji individualizam i najširi kolektivizam u zbilji idu uporedo, pa i tendencije prema njima izviru iz istoga vrela: obadvoje je samo lice i naličje iste osnovne volje, volje za moću i samovlašću. Individualitet se i kolektivitet potpunjavaju upravo tako, kao što su jedan na drugoga upućeni i tlačitelj i potlačeni, vođa i vođeni, onaj koji zapovijeda i onaj što se pokorava.

Ako je tome tako, onda se vrijednost tendencije kolektiviranja odnosno smisao nekog načelno i radikalno provedenoga nastojanja oko krajnjega socijaliziranja ne će, čini se, mnogo razlikovati od vrijednosti i smisla djelovanja, što u krajnjoj izgrađenosti individualnoga i individualiziranoga ljudskog bića hoće da nađe svrhu i cilj. Kad bi se tendencija individualiziranja po staranju oko individualiteta

mogla doista bez ostatka dostati najdalje moguće granice i posljednjega cilja, na koji smjera, pretvorila bi svijet u zvjerinjak. Čovjek bi tako bio lišen baš onoga, što ga na posljetku izdiže nad životinju i čini upravo čovjekom: bio bi rastočen u svome svojstvu »lica«. No ne bi uistinu bilo mnogo bolje ni u okviru neke radikalno provedene djelatnosti socijaliziranja odnosno kolektiviranja, koja bi dospjevši do najdaljega zamišljivog joj završetka ponizila čovjeka do roba, do izvrsno »discipliniranoga« ili bolje do savršeno poslušnoga i do bezvoljnosti utučenoga bića, do dresirane ili u okove stavljene životinje, da, više još, do prosta neoduhovljena stroja. Svijet bi gledan s ovoga stajališta i građen s ovog izlazišta mogao biti samo još strojarnica, u kojoj bi jaki iz kolektiviranoga mnoštva izdvojeni individualitet ili s pomoću koje bi čovjek-nadživotinja mogao u proširenu opsegu i u pojačanoj mjeri svestrano razviti svoju snagu i očitovati svoju moć.

Tako se ukazuje, da se ni čisti individualitet ni goli kolektivitet ne daju u okviru specifičnog ljudskog određenja ostvariti u radikalnome smislu. Dotjerani do krajnosti povlače čedo čovječje u podljudske nizine. Ujedno se međutim u toj krajnosti — kako je prije već bilo istaknuto — nužno prebacuje jedan u drugi, što dokazuje, da jedan bez drugoga ostaje bez pravoga podupornja. Izolirani je individualitet jednako nemoguć kao i skroz izolirani potpuni kolektivitet. Odatle pak izlazi, da kako jednostran individualni, tako isto i jednostran socijalni neki odgoj ne može da se dostane neke čvrste konačne točke, jer takvo neko jednostrano htijenje i nastojanje naprosto nema mogućega jednoznačnog smjera, u kojemu bi neizmijenjenome moglo sasvim do kraja ustrajati, a ne može imati ni cilja,

koji bi se određen dao stalno do posljednjih konsekvencija izvesti i u svom ispunjenju održati.

Mora se štaviše pogledom na istaknute okolnosti na posljertku kazati, da uopće već unaprijed valja smatrati posve svojevoljnim vrednovanje, koje će moći da bude izvorom pomenuta jednostrana htijenja, a prema kojemu bi se osebno, naročito, jedino ili opet tome nasuprot s druge strane zajedničko, natpojedinačno, općeno odredilo i uvažavalo kao vrijedno zato i samo zato, što je baš osebno ili opet u protivnome smjeru općeno. Nesumnjiva je zabluda vrijednosne svijesti, ako se bilo individualno bilo univerzalno izjednači s nečim bezuvjetno vrijednim i smatra dobrom, koje valja čuvati i u koje se ne smije dirati. Izolirano, otrgnuto jedno od drugoga, dotjerano do krajnosti izvan veze, u kojoj jedno prema drugome bistveno stoji, stavlja se i jedno i drugo zapravo onkraj vrijednosti, a prema tome u suštini i onkraj kulturna života i mogućnosti određenja u okviru kulture.

Izdvajanje čovjeka iz okvira njegovih bitno kulturnih zadataka depersonaliziranjem njegovim bilo bi dakle od prilike ono, što bi na posljertku morao htjeti jednako »individualni« kao i »socijalni« neki odgoj, koliko bi se gradio na htijenju, koje bi si do kraja ostalo i moglo ostati vjerno te dosljedno išlo i moglo ići do posljednjih granica. Zacijelo međutim ne treba izrijekom istaći, da bi tako upravljeno djelovanje trebalo većma smatrati upravo nekom vrsti razgajanja, negoli držati za nešto, što bi s istinskim pravom smjelo nositi ponosno ime »odgoja«.

Shvati li se odgajalačka funkcija kao funkcija kulturna, a kultura se — kako se naprijed istaklo — ostvaruje upravo u napetosti između ličnih i zajedničnih vrijednosnih očito-

vanja, ne može biti drukčije, nego da se ondje, gdje se neko nastojanje ili djelovanje proteže jednostrano na potpunu izgradnju samo individualnih ili opet samo socijalnih snaga u čovjeka, o d g o j u u oštrome smislu ne da pravo govoriti. Pojam bi se odgoja inače toliko proširio, da bi upravo reći prekrivao područja djelovanja i učinaka, koja bi bila na putu njegovu jednoznačnu određenju. Odgajanje bi se u tome slučaju prikazalo upravo u protivštini prema svome pravome bistvu kao prirodna funkcija s beskrajno raznolikim prijelazima iz jednoga mogućeg očitovanja i određenja u drugo. Odgajanje bi drugim riječima spalo na događanje bez određene i bez neslučajne vrijednosne srči.

Tako niti čisti, samostojni, gordi individuum, niti čisti neki i pojedinčevom kojom osebnosti potpuno nezamućeni socijetet može da bude ispravnim ciljem ili dopuštenim mjerilom odgojnoga htijenja. U svijetlu opće vrijednosne svijesti i pod vidom kulture, a u smjeru univerzalne kulturne prakse, može i smije da se razvija kako individualna tako i socijalna komponenta ljudskoga bića samo toliko, koliko ne će oštećivati ni sakatiti lice, »personu« u čovjeka. U »licu« doista i jedan i drugi između pomenutih momenata, i jedan i drugi između istaknutih poriva živoga čovjekovanja ima svoje granice i nikoje nastojanje, koje ne prkosi ljudskome dostojanstvu, ne će te granice pregaziti. Ne će ih pregaziti to više, što uistinu ni individualitet ni kolektivitet ne može da se iskaže kao bistvenosni nosilac istinske kulture, ne može prema tome jednako da sam za sebe bude osnovom povijesti, pa tako ni jedan ni drugi ne može da bude ni graditeljem budućnosti.

DEVETO POGLAVLJE
M O Ć I L J U B A V

U dva smjera nalazi čovjek put u život i u dva se pravca u svome žiću bez prestanka određuje, koliko mu je kao pojedincu dan opstanak samo u okviru mnoštva sličnih, ako i ne uvijek duhovno bliskih mu bića. U jednome ga smjeru upravo demonski pokreće nagon, da se kao goli stvor prirode održi i da se održi pod što boljim uvjetima opstanaka, u povodu čega nagon taj i doseže vrhunac u volji za moću, u žudnji za vlašću i u manje ili više ustrajnom nastojanju oko nje; u drugome ga pak pravcu vodi potreba, da život svoj uzvisi vrijednosnim prozrijevanjem, da ga uzdigne usrdnim usvajanjem duhovnih prohtjeva i stalnim stvaralačkim iživljavanjem primjerene im zbilje, da ga privede do mogućega vrška doživljajem očitosti u svakome vidu, pa ga zajedno s time i upravlja poriv ljubavi i čežnja stvaralaštva. Pogledom se na to smiju istaći dva oprečna između sebe, a opet u određenom smislu i povezana živa principa, dva snažna oblikovatelja međusobnih ljudskih odnosa i suredatelja ljudskoga rada i pregnuća, između kojih je svaki udružen s tendencijom da posve oblada čovjekom i da ispuni do kraja smisao njegova života: vlast nad ljudima (a dalje i nad svime, što je živo i što postoji) s jedne strane, a solidarnost s njima (i naposljed sa svime, što diše i bitiše) s druge strane; kratkom riječi: moć i ljubav.

I jednome je i drugome principu čovjek u stvari podređen, premda odnos između njih, odnos njihove snage, njihove upornosti, izgrađenosti, dubine, postojanosti i napokon odlučnosti, kojom nose i određuju osnove nečijeg života, nije predodređen; baš naprotiv: čovjek je upravo bojište, na kojemu se sveđ nanovo bore o prevlast. I prema tome, koji će između njih navlastito osvojiti dušu i pretežnije žigosati namjerenje u njegovim dubinama, očitovat će se i čovjek u određenju duševnoga svoga bića ili kao čovjek moći ili kao čovjek ljubavi. To su dva osnovna moguća usmjerenja duševnosti, po kojima će čovjek ocjenjujući svijet i život, ustaljujući svoje namjere i stavljajući si svrhe dati zamaha svojim činima, bio on inače — kako je u obadva naznačena slučaja jednako moguće — u izrazu svoga namjerenja i u načinu i smjeru svoga djelovanja stvaran ili ličan.

Dvije razine, dva sloja ili dvije perspektive ima dakle u istaknutome vidu ljudski život, kao što iz dva izvora i proizlaze u glavnome ciljevi, što ih čovjek stavlja svojoj volji: iz mogućega njegova određenja kao »individuuma« s jedne, a kao »lica« s druge strane. U istome tom vidu i biva čovjek prema zakonu moći oblikovan u krugu, koji se daje najzgodnije obilježiti oprekom individualiteta i kolektiviteta, a prema ljubavi se kao principu životna određenja kreće tome nasuprot na području, gdje se naročito izivljuje i gdje se može uživjeti kao lice, a zajedno s time dakako i kao član zajednice. Razlika pak ova dolazi otud, što individuum, koji nije ništa drugo i ništa više nego to, hoće kao takav opstanak pod svaku cijenu i bez obzira na bilo koju osobitu ili kakvu bezuvjetno vrijednu sadržinu, kojom bi mu se opstanak posvećivao i život ispunjao. Za

takvo pak samo održanje gologa prirodnog opstanka — održanje, koje je bezuvjetnom nuždom stvari uvijek privremeno i opstanka na poslijetku ipak prolaznoga i bez izuzetka nestalnoga — za takvo održanje dostaje moć, vlast nad okolinom, nad prirodom, nad čovjekom, a i sposobnost prisiljavanja i mogućnost uteći se u ovim ili onim okolnostima nasilju. Lice međutim kao lice, čovjek u svojoj osebnosti i prema osobinama, što su mu u protivštini prema ostalome stvorenju specifična, ide manje na golo održavanje, a više na preobražavanje i uzvisivanje opstanka, hoće stalno produbljivanje svoga žića, nesustalo oplemenjivanje svoga bića, i pri tome je, kako ne može o tome biti sumnje, odlučna kakvoća i vrijednost sadržine, u kojoj mu je ukorijenjen život. Zato put, kojim hoće da ide čovjek kao lice, ne može da se prevali bez ljubavi; jer bez ljubavi prema duhovnome bitku, u kojemu se usidruju vrednote, nema uzvisivanja opstanka, bez ljubavi prema duševnome bivanju, kojemu se obraća zov idealnih prohtjeva, nema oplemenjivanja bića, a bez ljubavi napokon k licima, prema kojima i u svezi s kojima lice tek i može da nađe i odredi sebe, nema ispunjenja života.

Čovjek može dakle da se kreće na razini, gdje vlada zakon individualnosti, po kojemu se individualitet — kako je o tome bilo govora — odvaja od kolektiviteta i opet se s njima spaja; a može da se tome nasuprot očituje i kao lice, što raste sa zajednicom, koje je član. Ako međutim individualnost i personalnost kao različite snage, što usmjeruju obrazovanje ljudskoga bića i oblikovanje njegova života, u izvjesnoj svojoj suprotnosti praktički i ne moraju bezuvjetno lomiti i možda više još prelomiti čovjeka u

jedinstvenosti ili ga slomiti u cjelovitosti njegove egzistencije, naznačuju oni ipak dva skroz različita sloja njegove bistvenosti. I bit će od bitna značenja po samo čovječstvo u čovjeka, koji li će između ova dva sloja biti odlučan, kojega li će između njih živa jezgra biti po budnosti svojoj u prevlasti; ne može u tome vidu nikako biti svejedno, tko je vodič, a tko se podvrgava, tko upravlja, ako već nije samovladar u svakome trenu, a tko služi, ako se već ne da sasvim izagnati iz bića ljudskoga. Jer različite između sebe tendencije, kako izviru iz pomenuta dva sloja, vode dalje i u različite životne saveznosti.

Koliko se čovjek proširuje u individualitet, izživljavat će se u prvome redu i ispred svega kao biće prirode; koliko se produbljuje kao lice i ispunja svoje živovanje nastojanjem, da se prema danim mogućnostima preraste u biće općenim čovječanskim svrhama i ciljevima bezuvjetno vjerno, u lice stvaralačko i spremno na žrtvu, u ličnost, očitovat će se kao čedo duha. U smjeru je pak samoga proširivanja ili opet suzivanja gole individualnosti čovjek podvrgnut izvanjskome poretku, izvan kojega ne može naći razmjerno trajne sigurnosti prirodnome svom opstanku; tu je sputan; doklegod ne skreće s toga životnoga pravca, neizbježno je vezan načelima toga poretka i mora da se pokorava zakonu moći i načelu sile, očitovala se ona izravnije ili neizravnije i služio se on njome sam ili u svezi s drugima protiv drugih individuuma i njihovih sveza ili bio sam pogođen i ograničen njome. Uvrzenje se čovjeka u širu struju obuhvatna životnoga događanja izvršava u ovome vidu uistinu drukčije, negoli u ravnici personalnosti, u pravcu prema kojoj čovjek sved nanovo ostvaruje i dozrijevajući postupno k punome i potpunome životu sved

cjelovitije očituje svoje najdublje bistvo sazdana na slobodi, koja mu tek zajamčuje i sigurava unutrašnje dostojanstvo. Jer stalni je i samom stvari uvjetovani konflikt na tlu nepreobražene još individualnosti, koliko se nužno odigrava između individualiteta i kolektiviteta, u pravilu izvanjske ili bar pretežito izvanjske naravi, pa se i njegovo uravnavanje, njegovo sveđ više ili manje labilno uravnoteženje daje postići izvanjskim i samo izvanjštini također dorašlim, istančanijim ili surovijim sredstvima moći. Sasvim je drukčije dakako u doseg personalnih odnosa, gdje napetost između lica i zajednice, kako iz bictva njihova i njihove sveze proizlazi, valja stalno i bez izuzetka tražiti na skroz unutrašnjem kulturnom rasadištu, na kojemu moć i sila ne znače ništa, a ljubav sve.

Ova se razlika između izvanjske vezanosti i unutrašnje slobode u istaknuta dva smjera mogućega ljudskog određenja, a dalje prirodno i nejednaka dva područja rada i djelovanja, očituje dovoljno jasno već u mjeri zajedništvovanja i u različitome načinu slaganja u okviru određena individualitetom opletana kolektiva s jedne strane, a ličnosne zajednice s druge strane.

Doista, kolektivirani individuum — jednoznačnije: čovjek, koliko se u skladu s dosadašnjim razlaganjem može odrediti kao takav individuum u protivštini prema mogućnosti, da se odredi kao lice vezano u zajednicu — ne može očit samom odlukom jedine svoje volje bez ikakvih ograda i mimo svakoga pitanja izaći iz određene kolektivne cjeline, u koju je često i prečesto tek slučajnim momentima svoga života i svoga položaja čvrsto sapet, a isto se tako i u povodu istih općih okolnosti ne može mimo ispunjenja stalnih uvjeta i pristanka s odlučne strane ni pridružiti svakome

i bilo kojemu kolektivitetu, sve da to u kojem slučaju i hoće i živo o tome nastoji. Jer u tome je životnom sloju vezanost individuuma u samome razmjerno zatvorenome krugu kolektiviteta i njegova pripadnost u tome pravcu utvrđena javnim ustanovama moći, bilo to sad zakonom ili i samo običajima, koji u stvari jednako obvezuju, a na posljertku možda i bilo kako izazvanom, slučajnom ili svojevoljnom odredbom, pa i prostim nasiljem vlašću snabdjevena individualiteta. I bili izvor njegove ograđenosti u tome smjeru i mjera ovakve neke njegove ukovanosti gdješto i različiti, ne može joj tu i u tome svom određenju čovjek ni u kojemu slučaju izbjeći.

Po kolektivitet je kao takav u odličnome smislu značajno, a u tome se upravo najlakše i da prepoznati, što opstanak u njemu kao što i ulazak u ovakav ili onakav njegov sklop ili pak istup iz njega nije u bitnosti stvar slobodne odluke ni posljedica nezavisna određenja. Smije se štaviše baš s obzirom na najsavršenije organizirane, prema osnovnome svom općem bistvu najdosljednije izgrađene i u sebi najdotjeranije kolektivitete dodati, da pojedincu zašlome u njihov sklop nije obično u posljednjem postupku prepušteno ni to, koju li će službu imati tu da vrši ni koje li će mu mjesto biti u tome okviru dosuđeno. I takvo će određenje stajati to manje do njega samoga, što će kolektiviranost individuuma biti dublja, a kolektivno tijelo samo u sebi čvršće, povezanije i uporedo s time u pravilu i nekako ekskluzivnije.

U vezi je to dakako s osnovima održanja kolektivne cjeline, koja bi mogla da bude oslabljena i u svome opstanku jednako ugrožena ulaskom neprijateljskih joj i nepoćudnih jedinaka kao i nepredviđenim istupom i nepoželjnim iz-

laskom jednom u nju uvrzenih i pripadnih joj individuuma. Sloboda bi u tome smjeru značila nesigurnost po moć kolektivnom cjelinom izgrađenu i ustaljenu.

Kao što je povezanost kolektivne cjeline ustanovljena izvanjskim poretkom, koji se održava moću te se redovno i da uravnjivati sredstvima vlasti, što izravno mogu da diraju tek u izvanjske odnose i da utječu samo na izvanjski život pojedinaca, tako pojedine individuume u tome okviru i ne moraju nipošto vezivati nikakvi dublji zajednički životni ili kulturni interesi, nikakve međusobne čuvstvene ili duhovne veze, nikakve zajedničke čežnje srca ni usrdne spone zajedništva. Koliko se radi baš o vezi, koja drži na okupu kolektivirane individuume, ne prodire ona zbiljski u samu srč i u posljednju bitnost čovječjega bića, ako u njemu i ostavlja sad pliče sad dublje svoje tragove. Kolektivitet je zajedništvo izvanjske sudbine. Samo nju dijele u stvari individuumi sabrani u kolektivnoj cjelini, bez obzira na to, što tu sudbinu i to zajedništvo inače i sačinjavalo, i o kojim se baš naročitim interesima u pojedinome slučaju i radilo.

U najrazličitijim smjerovima ima i mogućnosti i potrebe i neizbježne nužde, da se pojedinac samoodržanja radi uvrze u takvu neku kolektivnu cjelinu. Kad bi se htjela svratiti pažnja na njih pojedince, dalo bi se poći od najpriprostije skupine, od najneznatnijega društva preko kojekako interesiranih ustanova sve do najzamašnijih organizacija, u kojima se svima odvaja individualitet od kolektiviteta, s kojim sačinjava kolektivno neko manje ili veće, slabije ili jače tijelo; u kojima se »vodstvo« izdiže nad »članove« te prema njima stoji u stalnom odnosu, kako se već nadaje svrhama i ciljevima, zbog kojih cjelina postoji i djelovno živi; u kojima

svima vlada određen poredak redovno utvrđen »pravilima« potvrđenima isto tako od javne vlasti i zaštićenima ponajviše njenom moću i snagom. Najraznoličnije skupine mogu da nose općenite oznake »kolektiviteta«. No među ponajbjelodanije će primjere s obzirom na izložene okolnosti, po kojima se naročito kao takvi ističu, ići bez svake sumnje u prvome redu kolektiviteti, što ograđeni razmjerno suverenom voljom odabrana individualiteta počivaju na oštrim i često nesmiljeno krutim autoritativnim osnovima te se u naročitoj mjeri i na vidljiv način iskazuju kao ustanove održanja i razvića vlasti, kao što je u užem opsegu vojska, koje očitó ne može biti i koja se — treba li da bude dorasla namijenjenoj joj zadaći — ni zamisliti ne da bez nezaobilazne izvanjske stege, a u širem opsegu dakako i sva ona opća cjelina, u okviru koje se vojska podržava i iz koje se uopće kao moguća i tolerirana stvarnost tek i izvija, naime suverena država, koliko je kako prema unutra tako i prema vani upravo u ime svoje suverenosti napose organizacija moći te se u tome smjeru i prema tome svom svojstvu smije odrediti i obilježiti kao čisto političko tijelo. Što bi država možda mogla da bude svrh toga, ne ulazi u račun u ovoj svezi, gdje se naznačuje tek na osnovu svojstvena joj dosega političke moći i pripadne joj javne vlasti.

Pogledom na način, kojim biva individuum uvrzen u kolektivitet, i na odnose, u koje u tome okviru ulazi, vrijedit će ista određenja i za državu to očitije, što i ona sama, koliko je baš organizacija moći i na sili osnovano jedinstvo, prema svome najnutarnijem, najosnovnijem bistvu i svojoj najdubljoj jezgri, kakavgod joj inače i bio ustav, u posljednjem vidu i nije nego kolektivitetom prošireni individualitet te se u suštini održava, diže

i širi u razini i u izravnome dohvatu prirodnoga čovjeka, kao što na posljetku doista i hoće uvijek njemu ovakvome u glavnome da služi.

I kakvimgod naročitim možda organizacijama u cjelokupnome svom ustrojstvu država nastojala svoju službu izvršiti i gdje se koje ustanove dostala, da joj tu službu navrgne, podvrgava i čovjeka stalnom izvanjskom redu i zaštićenome poretku, kojim mu se sputava sloboda samoodređenja, kao što to uostalom u manjoj ili većoj mjeri nužno čine sve ustanove i — koliko to samo mogu — sva privatna i javna udruženja, što se izgrađuju zbog moći i žive od nje.

Mogla bi se dašto naći pregršt primjera u tome smjeru, no dostajat će i rečeno, da se uvidi, kako kolektivirani individuum s obzirom na svoju vezanost u doseg kolektiviteta nema mogućnosti svestrano slobodne odluke.

Sasvim je drukčije, gdje se čovjek izivljuje i očituje kao lice.

Vezanost je lica u zajednicu uopće posve unutrašnje naravi i ona je općenito uzevši bistvena. Tà radi se ovdje u suštini o kulturnoj i o duhovnoj svezi, kao što se zajednica između lica — kako je naprijed bilo izvedeno — i ne da zamisliti izvan kulturnih saveznosti.

Različnosti i promjena može u odnosu između lica i zajednice biti samo s obzirom na to, u kojim li se dubinama opće ljudske zajednice i do kojega li se dosega u raznolikim njenim slojevima lice trajnije ili prolaznije usidruje ili, drugim riječima, na koji i na kakvi li se način lice vezuje u naročite, u određene uže zajednice. Nema naime o tome sumnje, da lice, koliko se slobodno može da odredi prema vrednotama, zadržava i u svojoj

vezanosti prema zajednici u dva smjera neokrnjivu slobodu: pogledom na pristajanje na istovrsnu upravljenost prema vrednotama, po kojoj lice ulazi u zasebnu zajednicu s drugim licima jednako upravljanim, u zajednicu dakle istim duhom oživljavanu, a osim toga i pogledom na dubinu, na usrdnost zajedništva, koja je usrdnost svakako zavisna od visine, koju u okviru stavljene ljestvice vrednota lice pridaje izabranoj vrednoti, u vidu koje se i zbog utjelovljenja koje se naročito veže u neku razmjerno ograđeniju ili užu zajednicu. Prema tome, kako i do koje se mjere neko lice može, hoće i znade da izgradi u smjeru bilo kojih već vrijednosnih mogućnosti, u smjeru primjerice — da se tek uzgred nabaci — učenosti, svetaštva, erotike, odgajalaštva, značajnosti i sličnoga, ući će i u šire ili uže sklopove sad više sad manje srodnoga mu čovječtva i na osobit će način prema dosegu i granicama svoje — prostranije ili tješnje — svijesti zajedništva i uzajamnosti prionuti uz čovječanstvo.

Vidljivo je međutim već otud, da veza, po kojoj se lica u određenoj zajednici sjedinjuju, prema samome svom bistvu ne može biti prisilna. Jedinstvo se zajednice ne osniva na moći, kako je to u istaknutome već vidu primjerice u države, nego se gradi na duhu i na ljubavi prema njemu. I kao što se živo i zdravo otvoreno oko po samoj svojoj konstituciji nikako ne može oteti gledanju, pa mora da vrši primjerenu mu funkciju, a tom nuždom nije ujedno određeno, na što će budni čovjek upraviti pogled i na čemu će mu pogled trajnije počivati, i kao što čovjek može da se druži i da razgovara s drugim ljudima, ali s tom mogućnošću nije doista nikako ustanovljeno, s kime će se družiti i komu će se povjeriti, tako je i lice doduše već

po bistvu vezano u zajednicu, ali to ne kazuje i ne može to značiti, da bi lice moralo biti član upravo ove ili one određene i naročite uže zajednice. Lice je dašto u izvjesnome smislu udešeno za uzajamnost i za to, da bude učlanjeno u zajednici, ali mu nije predodređeno, dokle će njegova svijest uzajamnosti i budan mu duh zajedništva sezati i u kojemu li i kakvome će se ograđenju zajedništvovanje njegovo očitovati.

Ne tiče se doduše tek samoga lica i nije samo njegova stvar, hoće li održati ili razdriječiti unutrašnji svoj odnos prema određenoj kojoj užoj zajednici, jer će to nužno morati da pogodi i naročitu takvu neku zajednicu. No uza sve to zavisi sama okolnost, hoće li lice uspostaviti ili prekinuti usrdnu takvu naročitu vezu, tek od lica jedinoga, od intimne i najintimnije njegove odluke i mogućnosti, da se svim svojim bićem veže, po duhovnoj nuždi i obveže. Nijedna ga moć ovoga svijeta ne može na ovome tlu slobode u bilo koju između mogućih užih ili određenijih zajednica nasumce nagnati ni na ljubav prema bilo kojoj ni prema duhu, što bi njome vladao, prisiliti. Ovdje ne može da bilo što god promijeni ni lukavština ni možda prijetnja ni drskost ni surova sila. Ovdje je čovjek nedodirljiv; ovdje je pravi i istinski samodržac i ne može ga nitko skinuti s prijestolja, ako to ne učini sam.

DESETO POGLAVLJE
POLITIKA I ODGOJ

Ako volja individualiteta za moću goni — kako se je dosadašnjim izviđanjem očitovalo — na što temeljitije, na što korenitije kolektiviranje čovjeka kao individuuma te ga uspjevajući ne zna samo obuzdati kao biće prirodno i u tome njegovu svojstvu, nego ga ne rijetko svrh toga sprečava, da se do kraja razvije kao čedo duha, oteščavajući mu dosljedno izvijenje rođena njegova najistinskijega bistva prema nesputanoj savjesti i izgrađivanje života prema slobodnome uvjerenju, idu tome nasuprot snage zajedništva i sile sveđ nanovo buđene duhom zajednice za tim, da čovjeka kao lice održe udesnim za zajednicu i sposobnim za kulturu te da ga — u skladu s tim ciljem — učine što nezavisnijim od tuđega autoriteta, od izvanjske moći, od strane vlasti i najvećma od vezanosti prema kolektivitetu, kako ne bi u njemu sasvim utonuo.

U svačijem se životu ukrštavaju tako dva osnovna pokretala, koja imajući izvor svoj u dvjema različnim snagama života bez prestanka djeluju na širokome tlu općih ljudskih odnosa. S jedne se strane čovjek upravo nemilice prikiva za stalni razmjerno ukrućeni način izvanjskoga životnog držanja, koji nije sam odredio, tjera se nesmiljeno, da se pokorava strogim pravilima takvoga javnog poretka bez obzira na to, da li ih odobrava i priznaje ili ne; s druge

mu se pak strane stalno ponovljenim zamahom i što dalje to žešće i upornije nastoje otvoriti vrata unutrašnje slobode.

Uporedo se s time mogu ujedno utvrditi i dva načina djelovanja, po kojima se čovjek u jednome ili u drugome pravcu različito određuje. Jedan se tiče individuuma u obadvjema njegovim mogućnostima razvića prema individualitetu ili prema kolektivitetu, a drugi gradi na licu vezanome u zajednicu. I primjereno je svome području upravljen prvi na ravnotežu izvanjskih životnih poredaka, a drugi na živost unutrašnjih napetosti, kako se u različitim smjerovima mogu nàdati odnosom između lica i zajednice, a sve to zato, da se čovjek u jednome ili drugome mogućem svom određenju i životnom držanju ustali.

Djelovanje je, kojim se prirodni čovjek, čovjek kao individuum, nastoji održati, djelovanje političko: stvaranje javnoga poretka s pomoću vlasti i sile zbog održanja moći odlučnog individualiteta. Opći pak način, kojim se upravo reći rasplođuje čovjek duhovni, čovjek kao lice, očituje djelatnost odgajalačka. I kao što se područje individualiteta i kolektiviteta oštro razlikuje od kruga zajednice i lica s njome povezana, tako su i politika i odgoj suprotnosti, koje se, koliko pripadaju među povjesnotvorne činioce, ne daju nikako izjednačiti.

Protivština je između politike i odgoja bistvena. Političko i odgojno djelovanje ne teku nikada uporedo u tome smislu, da bi obadva mogla pojačavajući se možda nekako međusobno tako reći zajedničkim silama zahvatiti isti cilj, da bi se jedno djelovanje uz drugo moglo slobodno i potpuno razviti. Ako život i donosi sa sobom nuždu, da se politički i odgajalački naponi u njemu jedan pored drugoga i podjednako očituju, ipak ne mogu da to zajedno

čine ostajući ravnopravni. Politika se i odgoj mogu međusobno podnositi, mogu da se trpe i da idu zajedno samo onda, ako se jedno između njih podvrgne drugome te mu je na uslugu. To pak ne znači, da opreka između njih ne bi možda bila načelna: ona je samo u tome slučaju utoliko potisnuta, utoliko zavita, što je samostalno gospodarstvo, nevezano razviće jednoga ili drugoga u takvoj prilici jednostavno izbrisano. Jedno je ili drugo između njih prestalo zapravo biti ono samo, ako po međusobnome sukobu ne može više ići putem, kojim mu rođeno njegovo bistvo nalaze da ide. Protivština se je ovdje prividno ublažila ili izgubila samo zato, jer je jedno između njih uistinu zatajilo pravo i istinsko svoje bistvo. Izvanjski je oblik djelovnosti mogao da možda ostane isti, ali unutrašnjega je njezina smisla nestalo!

Dok odgajanje traži svoj izraz u »licu«, koje je u općenitom smislu za nj odlučno, ne može da doista pogoduje ili da koristi nastojanju, koje se, kao što je nastojanje političko, izivljuje u smjeru prema »individualitetu« kao svome osnovnom mjerilu; a dok opet s druge strane političko namjerenje rađa djelovanjem, kojim si individualitet podvrgava kolektivirane individuume oblikujući, utvrđujući i prema moći svojoj održavajući poredak, koji mu se čini najzgodnijim i najpovoljnijim, da druge individuume u granicama određena kolektiviteta, kojega područje neobuzdanom nezasićnošću gleda stalno sve većma proširiti, što sigurnije i što trajnije vještački drži u vlasti, ne može isto tako da bude u bistvenome nekom skladu sa čistim odgojnim htijenjem upravljenim prema »ličnosti«, koja se kao takova slobodno određuje onkraj svih snagom moći izvanjski sazdana i javnom vlašću podržavanih poredaka.

Ova je protivština između političke i pedagoške funkcije u stvari neizbježna i ovakav je njihov odnos zapravo prirodan: moć i ljubav ne idu jednakim korakom! Gdje hoće moć da odlučuje, mora se ljubav povući; gdje pak ljubav ima da vlada, morat će, da to uzmogne, kruti glas nepodašne i nepopustljive moći umuknuti.

Politika i odgoj ne mogu dakle djelujući jedno uz drugo nikada izjednačenom snagom, istom potpunosti i jednakom savršenosti zajedno naći primjereni svoj izraz, baš tako, kao što se čovjek ne može u istom mahu, u istome smjeru i s istom zamašitošću očitovati jednakom snagom i objaviti jednako savršeno i potpuno i kao golo biće prirode i kao izabrano čedo duha. I kao što u cjelovitosti bića ljudskoga prirodni čovjek može da se skladno priljubi uz čovjeka duhovnoga i obrnuto samo dotle, dok je bilo koji između njih pripravan da drugome prizna određenu prednost i stalno pravo na vodstvo, tako i političko i odgajalačko htijenje mogu da jedno pored drugoga žive i da se nekako djelovno sjedinjeni očituju samo dotle, dok je u bilo kojega između njih naklonosti, da prizna drugome prvenstvo naročito pogledom na nužnost i opravdanost postavljenih mu ciljeva te da se tim ciljevima i pokori.

Prema oštrome će ogledu zapravo samo slabost, neizdržljivost, nenačelnost, nestalnost ili popustljivost u jednome između pomenutih pravaca htijenja moći u konkretnome slučaju stvarno omogućiti neku njihovu usporednost u djelovanju i u učincima.

Neobuzdani će nagon za održanjem i proširenjem vlasti morati da stalno dođe u sukob s ljubavi spremnom na žrtvu, a ustrajna će i istinski dosljedna takva sprem-

nost opet nužno izazvati htijenje, koje će ići za tim, da se nagon za održanjem i volja za moću ne raspojasaju do bezumlja, nego da se što razumnije i umnim svrhama primjerenije obuzdaju, da se u svojoj golotinji, u ispraznoj svojoj uperenosti na divlje održanje samoga opstanka i puste moći ispune bistveno ljudskom i ljudski znatnom građom, kulturnom sadržinom, da se prožmu duhovnošću, što korijenje svoje ima u čovjeku-licu te privedu plemenitijim svrhama, koje će i goli opstanak i slijepu moć i silom podržavani izvanjski, javni poredak moći možda obasjati bilo i sitnom zrakom vrijednosti i smisla.

Promotre li se političke i odgojne tendencije prema osebnome njihovu uporištu i bitno im pripadnome smislu, koji jezgrovito u njima živi, prosude li se u njihovoj čistoći i nezavisno od bilo kakve njihove moguće veze, koja bi u ovim ili onim okolnostima možda odlučnije ili neznatnije ometala slobodno njihovo razviće i očitovanje, smjet će se doista reći, da te dvije različite između sebe tendencije ne teku nipošto istim smjerom, već se naprotiv oživljavaju i razvijaju upravo u međusobnoj suprotnosti.

Neizjednačivost se političkoga i odgojnoga zanimanja i tome zanimanju primjerenih nagnuća može zaista dovoljno jasno uvidjeti već i odatle, što se pedagoškička funkcija odlikuje naročitom značajkom, da je — kako se u više navrata istaknulo — uperena na budućnost, a funkciji je političkoj tome nasuprot svojstveno i smije se smatrati značajnom i znatnom njenom osebnošću, da je zakrenuta prema prošlosti i da biva određena njome. Kao što odgajatelj u nedoglednoj budućnosti naslućuje svoju svrhu i u njoj nikada završenoj prozrijeva vrijednost, koja može i zna da prione uz dobra, što ih odgajanje privodi u zbilju, tako u analognome odnosu

prema bitnome s v o m e cilju vidi politik po svojoj žudnji tome njegovu cilju primjerenu vrijednost u prošlosti, u kojoj se usidrila određena moć i u civilizacionim oblicima koje se staložilo neko — svejedno, da li istinsko i opravdano ili prividno i umišljeno — pravo na nju.

U pojmu se političke prošlosti ili možda zgodnije »prošlosti« u političkome vidu odražava tako stvarno stanje naročita značenja. Njime je, kako bi se kratko dalo reći, obilježena vrijednost stvorenih i prolaznih oblika, vrijednost konkretnih oblikovanosti u okviru socijalnih odnosa. Pa ako se odgojno nastojanje pokreće čežnjom, da se n vlastito ono, što prema ljudskome uviđanju prkosi vremenu stojeći iznad, izvan, onkraj njega učini jezgrom sve tradicije te da se ono, što se u doseg u ljudskoga prosuđivanja smije držati za vječno, uzdigne do bitna s a d r ž a j a prošlosti, koja se konkretno kao »tradicija«, kao »predaja« utvrđuje, ide tome nasuprot političko namjerenje i djelovanje, koliko se prikazuje u osebnome svijetlu svoga ocjenjivanja prošlosti, za tim, da tradiciju, u oblicima koje se ukorijenila vlast i, čini se, jamstvo joj, otme prolaznosti, i to baš zbog tih tako izgrađenih, prividno gotovih i razmjerno ustaljenih njenih oblika i bez obzira na usebnu vrijednost ili bezvrijednost njena sadržaja, da — drugim riječima — predaju, da prošlost ovjekovječi.

Politika je u izvornoj svojoj nepomućenoj jezgri upravljena na sticanje moći i na održanje vlasti, a dalje prirodno i na očuvanje dana poretka, koji je u stvaralaštvu političke funkcije određenom vlašću osnovan i izgrađen te samoj toj vlasti, u kojoj mu je izvor i sankcija, dakako pogoduje; ona smjera prema tome nuždom svoga bistva u to, da zaustavi nešto, što neizbježno mora da

zađe u jučernjicu te da povrati nešto, što je već po nezaustavljivu tijeku vremena uronilo u nekadašnjicu. Političko nastojanje doista, koliko samo sebe u svoj čistoći istinski razumije te zna da se upravlja prema najtajnijem svom i najzbiljskijem smislu, hoće da sved novim naporima po mogućnosti spriječi svaku odlučniju promjenu određenih oblika poznata životnoga poretka, koji omogućuju ili uvjetuju stalne oblike razvića moći; ide sved nanovo za tim, da ih, gdje bi — možda od najeзде t u đ e moći i sile — bili ugroženi, što spretnije zaštititi i što bolje osigura, a počnu li se kolebati, da ih uspostavi u starome blještavilu i da im vrati pređašnju snagu; čuvajući dakle stanovitome individualitetu moć hoće stalno da sačuva, što već bitiče, gleda da nešto, što je po bistvu svome prolazno, uzdrži u neizbljedjelome sjaju; hoće — ukratko — da održi na životu p r o š l o s t. Jer doista, ako bi koji kolektivitetom prošireni individualitet, što je u posjedu vlasti, pa bilo i samo na čas odustao od čuvanja, uzdržavanja i sved iznovičnog uskršavanja svoje prošlosti — a o drugoj se negoli n j e g o v o j r o đ e n o j prošlosti prema pređašnjim izvodima u tome pravcu i ne može raditi — već je vlast u stvari zajedno s kolektivitetom, koji je bio u dosegu njegove moći, prepustio drugome individualitetu jačemu i otpornijemu od njega. I dalo bi se u tome vidu gotovo primijetiti, da je tako »prošlost« upravo reći predmet političkoga vâljanja.

Politički vâlja uistinu — ako bi se sasvim jednostavnom kratkoćom smjelo to stvarno stanje prikazati — samo uspjeh moći i odrešito njegovo učvršćivanje. Izvan toga doista i ne treba očekivati ni svrh toga tražiti nikakav dalji možda još neki p o l i t i č k i »m o r a l«. Ako se uopće

može razumno govoriti o političkome moralu i koliko ga ima, njegov je jedini bezuvjetni imperativ: razvij moć! Ovakvo je stanje stvari već uključeno samome čistom principu moći. Tko se jednom odlučno i beskompromisno stavi na tlo moći te znajući, što hoće, ozbiljno i dosljedno zauzme skroz primjereno joj stajalište, tome ne ostaje drugo, nego da gleda, kako će se — bez obzira na sredstva i ne birajući izvan same političke njihove svrhovitosti načina, kako će ih upotrijebiti — s jedne strane dostati što opsežnije, što obuhvatnije vlasti i što ustaljenije, što zajamčenije prošlosti i kako će s druge strane što uspješnije krnjiti, suzivati, a prema mogućnostima i ništiti tuđu vlast te upravo zbog održanja i proširenja svoje moći što temeljitije iznakaziti, u dušama što ne-napadnije zasjeniti, iz srdaca što lukavije iščupati, pa napokon i sasvim istrijebiti tuđu prošlost. Time dašto nije isključeno, da je tu i tamo upravo običajan moral naj-zgodnije i najsvrhovitije sredstvo, da se na nišan uzeti objekt moći bez većih poteškoća upokori ili bar dovede do najmanjeg otpora. No taj i takav specijalni slučaj nema načelnoga značenja. Tu se je samo politik znao po potrebi spretno poslužiti uobičajenim vrednovanjem u okviru određena područja života kao slučajno najzgodnijim u stalnim prilikama sredstvom za svoju inače izvančudorednu svrhu. Tko bi se u sticanju moći i prigrabljivanju vlasti doista žacao od primjenjivanja silovitih, protivuvrijednih i kulturi neprijateljskih sredstava u svakome slučaju i svagdje bez razlike, bio bi zapravo ili manje ili više od čista politika i gola mogućnika, već prema tome, da li je s bilo kojih razloga nesposoban da bez sile i divljaštva stekne vlast ili opet toliko znalac i toliko vješt, da u svim, pa i najtežim

i najsloženijim prilikama zna bez nasilja, čovjeka dostojnim sredstvima, snošljivošću i obzirnošću sačuvati svoju moć. Kakogod međutim u specijalnim slučajevima možda i bilo, smije se ipak općenito ustvrditi, da politički vrijedi samo zbiljski uspon u vlasti, valja, drugim riječima, samo ono, što je u posljednjem vidu takove naravi, da doista može u stvari pripasti bilo kojoj, bilo kakvoj i bilo čijoj prošlosti.

Velika je prošlost ponos politika. Njegovo je nastojanje ispunjeno trajnom odlučnošću, da je nepromjenljivu i neizmjenljivu ostvari, da si izgradi i osigura starvinu, pa se time upravo i odvaja od odgajatelja, kojemu je nesustala žudnja svijetla budućnost i koji živi u brižljivoj strepnji za tu budućnost, kojoj nedoglednoj i nikada potpuno završenoj ni za nj do kraja ostvarljivoj poklanja najbolje časove života. Na ovome se razmeđu i rastaju konačno čovjek moći i čovjek ljubavi.

Vlastodržac i politik čezne u krajnosti za tim, da bude heroj neke povijesne prošlosti odnosno da se prema najdublje mu usađenoj tendenciji takvim bar pričini; u prošlosti je pohranjeno jamstvo njegove snage i iz nje se izdiže spomenik njegove slave. Odgajatelj bi naprotiv htio, da čovječanstvo u svakome pojedinome između ljudi učini herojem povijesno još neostvarene budućnosti, hoće da to čovječanstvo privede heroizmu izvršenja najdubljega njegova poziva, da ga uzdigne do nosioca najviše misije, da ga učini junakom ispunjenja vječne svrhe čovjekovanja, ostvarenja posljednjega cilja čovječanstva samoga i izgradnje najboljega smisla njegova života; budućnost skrovito nosi opravdanje odgajateljve vjere, njegove ljubavi, njegove žrtve.

Ako tako može da priznatim političkim herojem, herojem moći bude tek tko bijaše, tko više nije, iskazat će se tome nasuprot kao heroj odgajateljstva, kao heroj ljubavi, tek tko će biti, tko još nije. Politički je junak uvijek bio i njegova aureola može da samo naknadno zasja razmjerno trajnijim svijetlom; samo po izvršenu činu i ponajčešće, gotovo redovno, tek po završenu životu može da nastane i da — prije negoli će prestati — kraće ili dulje vrijeme živi zasluženi ili nezasluženi kult njegova djela i njegova »herojstva«. Velikan odgajalačke nade ima da tek dođe, nikad nadošao uvijek je u dolaženju, no barjak se njegov daleko ispred njega vije i unaprijed zasjali sjaj budućega mu blažena slavlja dopire u sadašnjost. I hoće li čovjek moći, podržavatelj vlasti svakako sebe samoga vidjeti uzveličana, pa morao toj svrsi žrtvovati i čovječanstvo, nastoji čovjek ljubavi da čovječanstvo uzdigne do visine besmrtna herojstva te je pripravan da se i sam žrtvuje tome heroju beskrajne budućnosti.

Određuje li se tako prema iznesenome odgoj »budućnošću«, a politika »prošlošću«, nema sumnje, da će pedagoška funkcija s jedne strane, a politička funkcija s druge strane također sasvim različito ispunjati sadašnjost te će je svaka između njih na osebni način morati oblikovati i prema smislu, što ga sama nosi, prema svome smislu obrazovati. Tako će se naravno i pedagoška sadašnjost od sadašnjosti političke pojmovno temeljito razlikovati. Pedagoška je sadašnjost — da se slikovito prikaže — nekako dočekana ili dostignuta, ako i neizvršena i neiscrpena budućnost; ona je iščekivana i stečena sadašnjost, koja je nadošla, koja se nad prošlost nadnijela i koja se u neku ruku zaustavila te beskrajno djelovna u dubinama doživljaj-

nosti usidrila. Politička je pak sadašnjost životu još za dalji koji trenutak povijesnoga zbivanja silom spasena, do određenih granica zaostala i nekako u okove stavljena prošlost, a svakako prolaz neki događanja, koji se pogledom na svoju propustljivost mijenja s vremenom, što ne dajući se svladati sveudiljno neželjenom za vlastodršca sigurnošću prolazi; ona je sadašnjost, koja unatoč svim i najočajnijim protivumjerama lagano izmiče u nepovrat.

Jezgra je i smisao pedagoške sadašnjosti, kako već iz predašnjih razlaganja proizlazi, utjelovljenje vrednote u ličnome doživljaju, *v r i j e d n o s n a s a d r ž i n a*, ono, što se ne bi nezgodno dalo naznačiti kao vječno u čovjeka. Politička se pak sadašnjost razotkriva nazočnošću vlasti u oblicima izvijenja i razvića, koji joj odgovaraju; ona se iscrpljuje u prolaznome opstanku, u promjenljivome javnom poretku, u *o b l i c i m a m o ć i*, koji se neizbježno moraju mijenjati i u mijeni nestajati, kolikogod puta i kakvigod sveđ iznovice nastajali, kao što se svaka moć izvali, da onda, pošto je u ovim ili onim oblicima očitovanja provalila i prevalila se, na posljjetku iscrpena prođe, bespomoćna izgine.

Ova i takva *p o l i t i č k a* »sadašnjost«*»* proždire, moglo bi se reći, sve tvorbe političkoga rada i stvaranja. Tako i određenja s tom sadašnjosti dana vrijede prirodno za sve organizacije i institucije, kojima — zvale se one kako mu drago i za što se god inače možda i izdavale — politika, koliko je stvaralačka, daje konkretno obličje, a koje se upravo po takvome političkome nastojanju i dostaju prema ovako ili onako ispunjenim preduvjetima svoga naročitog oblika moći u granicama određena javnoga poretka izgrađenoga u ograđenu, često i vrlo tijesnu okviru.

Sve se takve organizacije moći i ustanove vlasti, što ih političko htijenje bez prestanka stvara i stalno podržava, gube u »sadašnjosti«, koja se od ulaska u prošlost nikako ne da spasti. Cilj je međutim političke volje, da joj se djelo, u kojemu je moć oživjela te stvorila i utvrdila svoju »sadašnjost«, otme prolaznosti. Tko jednom dostavši se moći, tko na bilo koji način preuzevši gdje god vodstvo, u bilo kojemu već pravcu zagospodarivši, u bilo kakvim odnosima jednom zavladaвши ne bi ustrajno htio tu moć održati ni gledao nesmetano i bez prekida pod bilo kojim uvjetima vladati, tko se, više još, zbog održanja i mogućega možda proširenja stečene moći ne bi u nuždi i prema potrebi hvatao svih sredstava, ne bi se doista dosljedno određivao prema bitnome smislu političke funkcije, ne bi u stvari bio s k r o z politik niti bi se nepromijenjeno kretao na istinskome političkom tlu. Bistvu je političke funkcije štaviše primjereno, da se trajanje posjedovanja moći uznastoji produžiti do posljednjih mogućnosti. Zato političko stvaralaštvo i ide za ustanovljivanjem »sadašnjosti«, koja bi na životnim oblicima u prošlosti oživjelima tražila neke stalnosti; zato politika prema najiskonskijoj i najbitnijoj svojoj tendenciji ide uporno za izgrađivanjem poredaka, u kojima će se u suštini sačuvati »prošlost«.

Tako je eto moć zabavljena jedinom svojom sadašnjošću i samom svojom prošlošću i u posljednjem vidu jednako isključivo upravljena na samu sebe i na svoje održanje, a sve to s tolikom suženosti svog istinskog izravnog interesa, da do sebe ne poznaje ništa, da izvan sebe ne traži boljih ciljeva niti iznad sebe priznaje svrha. Kako se pak pri tome samoodržanju i samoučvršćivanju prirodno radi o čitavosti i nepodijeljenosti moći, a ne o svekolikosti individuuma

kolektivne cjeline, u okviru koje se ostvaruje, ne će moć dosljedno štedjeti bilo koji između individuuma u kolektivitet uklopljenih niti će se prema njemu odnositi kao prema svrsi, već će ga nužno učiniti ujednačenim sredstvom volje, koja je oživljuje. S time je i u vezi, da se nesputana ne će pored sebe obazrijeti ni na samoga čovjeka ni na sušti mu život, a još manje na njegovu dušu. Valja je samo uočiti u krajnjim njenim naporima oko samoodržanja, u prilikama, gdje je naročito na kocki mogućnost njena ustrajanja. Treba samo podsjetiti primjerice na činjenicu rata, kojemu ugrožena ili obijesna zna pribjeći, a koja je činjenica između mnogih mogućih primjera samo najbolniji, koji upravo pogledom na najsilniji izraz moći dokazuje, da joj na posljertku i ne ostaje drugo, nego da bude bešćutna prema potrebama čovječjega srca i da traži, da joj sve služi i da joj se sve žrtvuje, gdje se radi o njoj i njenu opstanku. No isti primjer može i na to podsjetiti, da raspojasana zna biti i gluha za opomene čovječjega uma i slijepa za zahtjeve ljudskoga dostojanstva ne poštivajući nikako lice u čovjeka. Međutim je još mnogo značajnije, da je uporedo s tim svojim svojstvom a u povodu uključene joj tendencije, da nepromijenjena ustraje, još sljeplja za potrebe promijenjena u sebi čovjeka, čovjeka neke nove kulture, za koju u granicama staroga poretka, što ga je jednom izgradila te ga i dalje podržava, nije bilo mjesta ni mogućnosti razvića, pa je i sumnjičava prema svemu, što novo nadolazi i što još nije pridonijelo dokaza o tome, da ne znači opasnost po nju i povoljni joj upravo opstojni poredak. Ako pak učinci moći ipak prelaze zatvoreni krug uske njene zabavljenosti samom sobom i ukočene joj upravljenosti prema samoj sebi, ako moć ne rađa uvijek s a m o moću i ako vlast ne izgrađuje

uvijek s a m o vlast, ne znači to nipošto, da bi ovakvo prelaženje moći preko same sebe i odmjerena joj dosega stajalo do samih bitnih njenih intencija, nego je to redovno uvjetovano nenamjeravanim pomakom motiva, nehtjetom — no isto tako i neizbježnom — izmjenom svrha.

Nije stoga čudo, ako su organizacije moći, a isto tako i ustanove, koje im s bilo kojeg osnova i u kakvomogod smjeru služe, obilježene doista sasvim naročito grčevitim podržavanjem poredaka u prošlosti ustanovljenih, ustrajanjem u prošlim načinima rasuđivanja, pa ne bili oni više od predrasuda, a tako i strasnim čuvanjem predaje i povezane s njome, a primjerene joj oblikovanosti života, s obzirom na koju se bilo i sitnije promjene moraju tek izvojestiti naporima bez prestanka ometanima, moraju izvojevati često i teškim, gdje kad pače i krvavim žrtvama prinesenima za volju čovječstva i čovječanstva.

Vrlo se jasno ukazuje istaknuta povezanost s prošlošću i usidrenost u njoj također po tome, što političko stvaralaštvo upravo do krajnosti ograničuje mogućnosti izmjene ili i same preobrazbe onih najširih osnova pravnoga stanja i uređenja, a napose temeljnih smjernica izgrađivanja i učvršćivanja političkih odnosno političko-društvenih organizacija, što u naročitoj mjeri pogledom na kolektivnu cjelinu utvrđuju odnos između individualiteta i kolektiviteta, a od kojih osnova i smjernica nadalje u prvome redu i zavisi izvršivanje javne vlasti ili možda zgodnije način toga izvršivanja. Prošlost se kao osobiti putokaz političkome djelovanju upoznaje, s rečenim u skladu, po izuzetnoj zaštiti danoj svim onim sredstvima, koja u samome okviru stalne organizacije moći pomažu sprečavati poremetnje u htjetome i ustanovljenome omjeru snaga, na kojima takva organizacija po-

čiva, i koja olakšavaju održanje i ustrajanje određena, s prošlošću odlučnoga — svejedno, da li javno znana ili skrovito djelovna — individualiteta redovno povezana porotka.

Političko se značenje »prošlosti« očituje tako napose i u osobitom odnosu, u kojemu stoji politička volja odnosno razmjerno nesputani, prema kolektivitetu u izvjesnome smislu slobodni, moću snabdjeveni i — dakako zbiljski, ne samo prividno — za vodstvo sudbinom odabrani i za vlast određeni individualitet s jedne, a pripadni mu i za njegovo htijenje u stalnome smjeru vezani kolektivitet s druge strane prema ustavu i njegovoj provedbi, prema njegovim odredbama i njihovoj primjeni.

Politička volja izvirući na tlu kolektivne cjeline ide za tim, da istaknutome individualitetu sazda na tome tlu stanovnu »prošlost« i na njoj carstvo, u kojemu će se taložiti moć, što se u okviru te cjeline ostvaruje. Ustav je toj volji sredstvo za pomenuti cilj i samo se kao takav može pred istom voljom održati. Zato će individualitet, dok se god za tom voljom ne kolebajući povodi, nužno biti nagnan da brani i da podržava duh ustava, koliko su njime doista izražene bitne intencije naznačene volje. Nema međutim sumnje, da će odlučni u tome vidu individualitet moći da to dosljedno čini samo dotle, dok je sam, premda vezan njegovim duhom, ujedno i slobodan prema svim određenim njegovim pojedinim odredbama. Tako se uistinu i može naposljed opravdano smatrati odlučnim individualitetom samo dotle, dok je kolektivitetu stvarno toliko nadmoćan, da može služeći iskonskome duhu ustava doista u odlučnome smislu utvrđivati njegove odredbe i dati im tumačenje, koje obavezuje. Prema političkoj će se volji morati tako indi-

vidualitet, koji moćan odlučuje, dati i na to, da u svakoj prilici utvrdi takve odredbe ustava, koje će dovoljno osiguravati mogućnost nesmetane provedbe istaknute političke volje, te da ih dosljedno zabaci, ako u svojim konsekvencijama ne bi više mogle biti dosta pouzdanim jamstvom, da će na »prošlosti« zasnovano ustrojstvo i već provedeni raspored vlasti netaknuti ili bar neoštećeni ustrajati i nepromijenjeni se održati. Ako dakle moćni individualitet i mijenjao odredbe ustava ili njihovo tumačenje — a slobodno mu je mijenjati ih, dok je zaista kolektivitetu nadmoćni individualitet — i ako ih pače sve izmijenio, ne čini to jamačno zato, da izmijeni u prošlosti začetu i na njoj osnovanu neku ravnotežu moći, već se daje na pomenuta preoblikovanja sredstava i izraza političke volje, da baš naprotiv održi i provede poredak, od kojega očekuje, da će po svojoj stvarnosti i po svojim učincima biti najzgodniji oslonac sve većem ustaljivanju prošlosti, kojoj služi, i najprimjerenije tlo za ostvarivanje ciljeva političke volje, za kojom se povodi.

Tako individualitet, koji je — dakako ne formalno, ne možda samo prividno, nego stvarno, zbiljski — u posjedu vlasti, zadržava u posljednjem vidu na bilo koji već način neospornu slobodu nasuprot određenim odredbama ustava, zadržava je zapravo uvijek, pa i ako to ustav izrijeком ne kaže i, štaviše, ako bi u ovakvoj ili onakvoj svojoj formulaciji određivao protivno: jer na posljétku se i ustav i njegove odredbe ostvaruju po moći, a ne po nekom pravu, koje i onako treba opet sankciju politički odlučnog individualiteta, da »pravom« postane i da bude pravom, koje se provodi. I taj i takav individualitet zadržava kao politički autoritet u stvari tu slobodu prema odredbama

ustavnim i njihovu tumačenju, može se reći, upravo zato, da uzmogne u svim prilikama i pored svih njihovih promjena, pa i unatoč mnogim kojekakvim preokretima u toku događaja ne mijenjati, nego čuvati bitne intencije ustavom izražene, da uzmogne, drugim riječima, obraniti pred razornim silama duh ustava i s njime onu prošlost, iz koje je nikao. I osim nedovoljne moći ili nemoći ništa ga ne može i ništa ga doista i ne će sprečavati, da se po svome nahodjenju bezobzirce koristi tom slobodom, koja kolektivnoj cjelini, usred koje se uzbiljuje, daje osebno njeno obličje.

Istom je tom okolnosti međutim uvjetovano, da za kolektivirane individuueme takva sloboda bude koliko je god moguće ograničena, da bude što više stegnuta, ako im se već ne da sasvim oduzeti. Doista i jest za kolektivirane individuueme ustav bar prema krajnjoj namjeri političke volje i prema prirodnome htijenju političkog autoriteta uvijek nedodirljiv, i može se reći, da se po toj nedodirljivosti u ustavu upravo i izražava princip ustrajnosti oblikovane moći. Svakako je politička moć, iz koje ustav odnosno — što po svom učinku dostajući može biti isto — obavezno tumačenje njegovih odredaba proizlazi, redovno ujedinjena s voljom, da iskonska namjera, u kojoj se je začeo, i da željeni posljedici i htjeti plodovi toga ustava, koji ima da obuhvati i očuva određenu političku prošlost, budu nekako neprolazni, da ustav ostane do krajnjih mogućnosti u biti svojoj ispunjen onim duhom, kojim ga je prožeo odlučni individualitet, da što uspješnije ustali i što plodonosnijim učini utvrđeni raspored snaga i njihovu ravnotežu postignutu u okviru kolektivne cjeline.

Ustavom se u bitnome smislu utvrđuje stalno obličje moći, koja se time u određenome smjeru koncentrira i u određenim granicama osigurava. I braneći se tako moć od slabljenja i od propasti taloži u ustavu političku »prošlost« i u njemu ona počiva te se njime odnosno po živim u njemu smjernicama sveđ iznovice nastoji oteći postupnome zami- ranju i potpunome nestajanju. Tako hoće duh ustava i ustavom sigurani poredak da ustraje i prošlost da traje.

Na osnovu razloženoga stanja stvari biva vidljivo, da namjera, iz koje ustavi proizlaze, ne ide, a prema samome bistvu političke funkcije i nema nipošto razloga da ide za tim, da se ostvari sredstvo, s pomoću kojega će se prije svega razbuditi, razviti i za sve mogućnosti svoga očitovanja osloboditi čovjek ljubavi. Ustav je naprotiv sredstvo, da se održi i da što većma osili čovjek moći. Ustav ustavljaajući »prošlost« ima da ustavi izmicanje vlasti. Izravnu mu svrhu ne valja zacijelo tražiti u vrijednosnoj razbujalosti skrovita života duše, kao što on na posljertku i nije izraz pedagoškičke, već političke funkcije. Zato je sasvim prirodno i razumljivo, da su bilo kojim i bilo kakvim provođenim ustavom kao i poretkom, što ga hoće ustaviti i uščuvati, dane samo ograničene kulturne mogućnosti, samo one naime, kojih očitovanje po samome svom karakteru ne može spriječiti ili koje su u skladu s njegovim zasebnim svrhama ili mu pogoduju ili mu bar nijesu na smetnju. Upravo je to ograničenje međutim i razlog, da se kulturna volja, kako je napose univerzalnom svojom upravljenošću u odgajalaštvu naročito budna, ne može zadovoljiti ni smiriti, dok političko htijenje, što stalni ustav određuje, smjera u to, da njime očuva nepromijenjeni život određene prošlosti, da prema krajnjim si konsekvencijama u samoj srći ustali do potpune

ukočenosti neki poredak i da ga nekako u samoj jezgri upravo reći ukruti. Jer čuvajući politička volja na taj način nepomičnost poretka, u kojemu se usidrila politička moć, i svih sredstava, koja toj nepomičnosti služe, isključuje neizbježno zajedno s time i nebrojene mogućnosti kulturna očitovanja i razvića, koja prije ili kasnije hoće da se dostanu života, te u ovome ili onome pravcu biva zaprekom određenim kulturnim porivima, smetnjom usponu lica, pa i održanju kontinuiteta vrijednosnoga doživljavanja. »Prošlost« može tako da zagradi i zakrči putove k »budućnosti«.

Koliko dakle politika i bila podupornjem ili zaleđem kulturi te je možda pače i promicala, čini to, a i može da to čini samo do sasvim stalnih granica, do granica, koje su povučene izravnim i bitnim svrhama političke djelatnosti i obilježene najprimjerenijim načinom njihova ostvarivanja. Gdje bi se htjele očitovati kulturne snage, kojima je izvor izvan tih granica te se razbuđuju onkraj njih i koje se ne bi dale sapeti u predodređeni im okvir ni mjeriti određenom društvenopolitičkom mjerom, naišle bi na najžešći otpor političkih sila.

Ne valja međutim u tome — inače sasvim prirodnom i u stvari vjerojatno neizbježnom — otporu nazrijevati svojevoljstvo: ovdje su štaviše granice političkoga svijeta, ovdje svršava političko obzorje. Rođeni i strasni politik, koji od vajkada rođene i strasne pokretače odlučnih i temeljnih kulturnih obnova krijepi kupom otrova ili uzvisuje na križu ili ogrijava na lomači ili ohlađuje u tamnici, obdaren je, čini se, redovno nekom naročite vrste prirođenom kulturnom kratkovidnošću ili nagluhošću; lijepo se to između ostaloga da zapaziti, kad primjerice nikako ne razabire jasna slova pisana i potpi-

sana ugovora, pa ga se onda i ne drži — ako mu ne ide u račun; ili kad pravo ne čuje očajni krik onih, kojima gazi po duši ne obazirući se na najosjetljivije i najsvetije njihove ljubavi — ako mu kvare osnove.

U bistvu je upravo same političke funkcije i ne može ni biti drukčije, nego da stalne neke kulturne mogućnosti, određene kulturne potrebe, pa i nužne i nesprečive kulturne tvorbe u konkretnome nekom slučaju daleko premašaju područje i doseg političkoga shvaćanja te nadilaze zadatke, kojima je politik dorastao, tako da svakako moraju razbuditi njegovo nepovjerenje. Bit će dakle prirodno, ako se bude oprezan protivio njihovu razviću. A bit će to prirodnije, što bez sumnje ima kulturnih pobuda, koje vode do cilja u rasulu određenih političkih tvorbi, na razvalinama njegova carstva, pa povijest sa svom poželjnom jasnoćom i svjedoči, da za njega i njegova nastojanja ima u tome vidu doista zbiljskih opasnosti i da mu bojazni uistinu nijesu sasvim bezrazložne.

Ogledana s ovoga stajališta ukazuje se tako politička funkcija u istaknutome vidu bitno konzervativnom. Kolikogod međutim političko htijenje i znalo u tako ustrojenim svojim smjerenjima biti neobuzdano, ne da se ni kulturna volja, kojoj politik stalno gleda odrediti opseg i smjer, olako zaustaviti na putu prema svojim ciljevima. I na tome će putu sebi vjerno ići opće kulturno pregalaštvo jednako odlučno i za tim, da ostvarivanje vrijednošću prožeta i smislom zadahnuta života, a uporedo s time i izgrađivanje bezuvjetnih kulturnih dobara naiđe na što manje zapreka i na što neznatnije poteškoće te da dosljedno tome također mnogi kojekakvi izvanjski uvjeti njihova postojanja, a na-

pose njihova prenošenja i rasađivanja budu što povoljniji i u što većem skladu s općim ljudskim dostojanstvom.

Među ove uvjete pripadaju dakako i političko-društvene prilike i mnogostruki s njima povezani životni odnosi.

Kultura međutim nije samo usidrena u jedinim izvanvremenskim vrednotama i nije tek neko nadvremensko mirovanje, nego je također ukorijenjena u duševnome bivanju, u vremenitome toku živa djelovanja te se očituje u stvaralačkome događanju. Zbog toga ne će pak određene, ovdje ili ondje dane prilike moći da budu uvijek jednako primjerene potrebama kulturnoga života, ne će moći uvijek jednako zadovoljavati kulturnu svijest, a tako ni dovoljno pogodovati osnovnim ciljevima odgojnoga htijenja. One bi se, koliko ne mogu ostati bez utjecaja na mogućnost duševno-duhovnoga postojanja i produbljivanja, trebale, drugim riječima, stalno mijenjati s izmijenjenim kulturnim smjerenjem i promijenjenim time odgojnim stanjem, ne će li da im smetaju te da sputavaju lice u izražavanju njegove slobode.

Čim je kulturno događanje dospjelo do nove točke, čim je zašlo na novu razinu, bit će već i drukčije izgrađene izvanjske prilike zbiljski primjerene kulturnome životu i njegovu daljem napredovanju. Tako treba kulturi i mogućnosti, da se rasađuje i širi, sved novih osobitih oblika opstanka i novostvorenih javnih poredaka, koji je u njenu objavljenju ne će ometati ni u razvitku kočiti, nego naprotiv biti valjanim tlom, na kojemu će se nesmetano i raskošno moći oživljavati. Prema tome se pak ljudsko nastojanje, koliko izvire iz dna specifičnoga čovječjega bića, iz njegove duhovnosti i slobodna mu određenja kao lica, ne će zapravo nikada posve zadovoljiti nijednim javnim

poretkom, nijednim političkim stanjem, nego će iz najdublje dna razvijati i tendencije, da se taj poredak i to stanje sveđ nanovo prilagodi novim kulturnim potrebama, novim duhovnim pogledima, novim čežnjama i novim nadama izmijenjene čovječje ličnosti. A tako će se, nema sumnje, i pedagoška funkcija naći u povodu naznačenih okolnosti svakoga trenutka iznovice u značajnome po nju položaju, da nikada potpuno zadovoljena iščekuje ili traži stalno sveđ bolji javni poredak, sposobniji, da služi n j e n u cilju, te da očitije ili skrovitije nuždom svoga bivanja upućuje ili potiče na takve preobrazbe političko-društvenih organizacija, koje bi ih imale učiniti što vrsnijim oruđem »budućnosti«. I u pedagoškoj će funkciji živjeti taj imanentni joj poticaj, ta svojstvena joj tendencija n e i z b j e ž n o, a da to odgajatelj i ne treba jasno zapaziti, da tome odgajateljska ličnost i ne mora u svakome slučaju biti sasvim svijesna; svijesno znanje o tome ne odlučuje tu ništa, a i ne može ništa ni da mijenja. Neslomljivi duh štaviše, što tih i gotovo nezamjetan, a ipak neuklonjiv i nezaustavljiv djeluje u nepristupnim dubinama samoga odgajalaštva, pokreće sudbinu lica naznačenim smjerom.

Na osnovu je iznesenih okolnosti reći, da će funkcija, koja je u univerzalnome smislu upravljena na kulturu i njeno trajanje, a to je funkcija pedagoška, biti prije istaknutoj političkoj tendenciji konzerviranja nasuprot nužno r e v o l u c i o n a r n a.

Uistinu očituje pedagoška funkcija revolucionarno svoje biće između ostaloga već i time, što se prema smislu, što ga kao takova nosi, ne će moći i — dok je uperena na »budućnost« — ne će ni smjeti protiviti širenju i prodiranju i mnogih takvih ideja i shvaćanja, kojima će se, ako

još toliko i osvježuju vrijednosno doživljavanje i produbljuju ličnost čovječju, politik sa svoga stajališta, a u obrani stečene moći, morati na bilo koji način protiviti.

Svako će doba imati nužno i takve neke svoje duhovne težnje, koje će biti u potpunome skladu s bitnim namjerama odgoja, a ujedno neprilične po izvojtenu neku u prošlosti razdiobu moći u okviru političkih organizacija. I takve težnje s primjerenim im općenitim nazorima iskrsavaju neizbježno sved iznovice te stavljaju kulturu u nesustalo gibanje i ne dopuštaju životu, da se u bilo kojemu mogućem svom kalupu ukruti, nego oblikovanju njegovu daju sved novi pravac. Jasno je, da ih odgojne snage ne će ugušivati, ako izviru iz potrebe duševno-duhovne obnove i ako bi do njihova ispunjenja stajala sloboda lica i dostojanstvo čovjeka. U tome bi slučaju same osnovne svrhe odgojna djelovanja štaviše bezuvjetno nalagale, da se tim težnjama pogoduje, sve ako bi bile i protivne stalnome ustrojstvu ili pače i samome opstanku određenih organizacija moći. A tako se doista i događa. I više još: upravo u toj osebnosti pedagoške funkcije, na osnovu koje u protivštini prema funkciji političkoj i ne rijetko u borbi s njome ili bolje reći braneći se od nje vodi izvjesne ideje i određene težnje — a s time dakako i odlučne pretpostavke mogućnosti njihova ostvarenja — do pobjede, valja nazreti jednu između najznatnijih i najdjelovnijih zakonitosti povijesnoga zbivanja.

Pedagoška funkcija pripravlja prema rečenome ne možda slučajno, već upravo nuždom svoga bistva bez prestanka tlo budućim promjenama na području odnosâ moći i u oblasti javnoga poretka, dakle baš ondje, gdje politička funkcija vrši svoj povijesni poziv upravljena na ustaljivanje

i, koliko se uopće da zamisliti, ukrućivanje izvjesnih javnih prilika i jednom postignuta općega političkoga stanja. Doista u zbiljskome odgajalaštvu ne može nikako živjeti htijenje, da se zaustavi ma i jedan trenutak živoga povijesnoga događanja ili da se ukruti, da se mehanizira i upravo reći umrtvi bilo koje ili bilo kakvo još tako skladno stanje života. Takvo htijenje ne bi moglo da bude u suglasnosti s odgajalačkim namjerenjem već i zato, što je kultura, na koju je pedagoška funkcija nužno upravljena, istinski živa i savršeno budna samo u duhovno usidrenome, u vrijednosno orijentiranome stvaralaštvu, a to znači bez sumnje također u vječno svježim konstruktivnim činima, koji se objavljuju u sveđ iznovičnom iznalaženju traženih novih mogućnosti osvajanja vrijednosna svijeta (za koje život, što je produbniji i bogatiji, to žešće u sveđ nanovo izniknulim potrebama pita) i iznošenju novih vidika, novih stvarnosti, bez kojih bi život uspinjući se prema svome vrijednosnome vršku morao nasred puta zastati.

Tako se i u tome vidu ukazuje, da pedagoška i politička funkcija prema naročitome i isključivome smislu, što ga bistveno nose, ne teku uporedo, nego se po svrsi i cilju razlikuju. A razlika se ova još i zaoštava time, što im je upravo oprečan i način, kako vode ljudsko djelovanje u kolo primjerenih im ciljeva.

Politik gleda utjecati na one ljudske odnose, od kojih mu zavisi sudbina, i na njihov razvitak pretežito tako, da dobivši u vlast izvanjske prilike i sređujući ih oblikuje tek po njima i čovječju duševnost prema svojim težnjama, koliko to dakako uopće stoji do njega i njegove moći. Politik se u glavnome daje na neposredno oblikovanje izvanjskih, objektivnih prilika, da na osnovu toga

posredno uzmogne zavladata unutrašnjim, subjektivnim događanjima. On će nastojati da izravno zaokupi i općini kolektivitet, koji je pogledom na politikovo nasrtanje razmjerno manje otporan od pripadnih mu pojedinaca, koliko se mogu odrediti i koliko se određuju u svojoj zasebnosti; nastojat će se dostati izravnog utjecaja na snage kolektivne, kako bi s njima i s njihovom pomoći neizravno zatravio individuum te ga svladao i u njegovu intimnome, od kolektiviteta razmjerno odijeljenome, od kolektivne vezanosti do izvjesnih granica odriješenome životu. Izvanjski poredak, izvanjski odnosi trebali bi da ustroje i preustroje unutrašnje biće, unutrašnje živovanje čovjekovo prema svrhama i ciljevima politikovim.

Pedagog čini međutim tome nasuprot duše spremnima da ostvare i da izgrade stalne izvanjske prilike, koliko bi mu mogle pogodovati. Odgajatelj se prima sveder skrovita duševnoga života, pa tek po njemu — sad manje, sad više — utječe neizbježno i na javni poredak. On se izravno obraća k licu, da njegovim posredstvom obogati i oplemeni zajednicu. Njegov ga put vodi dakle upravo pravcem protivnim onome, kojim u svome nastojanju ide politik.

I tako djeluju politik i pedagog upravo u obrnutome smjeru i na razvoj povijesni, pa im je između ostaloga i odatle u okviru toga razvoja različito mjesto i nejednako značenje. Nije stoga čudo, ako između njih tako sasvim drukčije udešenih i usuprot si usmjerenih nema istinskoga, bistvenoga sklada — svejedno, da li se pri tome radi o različitim individuumima, u kojih bi jedna između naznačenih funkcija bila neobično živa i naročito istaknuta, ili o jednom istom čovjeku, u čijoj se duši sukobljuju u tome vidu žeda za moću i preobilje ljubavi. A sukob se taj

proteže od najobičnijih zahtjeva, s kojima ljudi prilaze životu opajajući se čarima sile ili željni pravice, pa sve do najusrdnijega odnosa njihova prema izvoru idealnih prohtjeva, prema svijetu duhovnosti, prema idejnome carstvu. Upravo se o to carstvo ili o koju između njegovih oblasti i vodi osobito žestoka borba, koja može da nikne i da se odvija na različitu osnovu.

Ne mora se pedagoška funkcija očitovati revolucionarnom samo ondje, gdje se odgajalaštvo združuje s usvajanjem ideja ili sa snošljivošću prema izgrađivanju i ispoljavanju doživjelih vrijednosnih sklopova, što mogu — kako je naprijed izrijeком istaknuto — voditi prije ili kasnije do mnogih kojekako izazvanih pomaka ili izmjena u vlasti i uroditi socijalnim preobrazbama, koje nužno obaraju razmjerno ustaljene dotada odnose moći. Do nečujna dašto i netjelesna, no zato ipak ne manje oštra sudara s političkim snagama može da dođe i ondje, gdje politik hoće ušćuvati duh, podržavati ideje i uzdržati budnima poglede, što kao oblikotvorni činoci u stalno strukturiranoj kulturi odavna već izgubiše pedagošku neku valjanost i što u određenome smislu riječi nemaju »budućnosti« ni istinski odnos prema njoj, bilo da im je misija izvršena ili se čovjek od njih odvrnuo uvjerivši se, da ga ne mogu voditi na susret ispunjenju njegova najbitnijega pozvanja.

Jednako će se očitovati ista bitna razlika između odgojnih i političkih intencija i ondje, gdje politik kušaa nametnuti dogme, koje po svojoj idejnoj sadržini ispadaju sasvim iz kruga specifično pedagoških mogućnosti ili su im možda i skroz protivne. Povijest uči, da ovim putem navlastito vole ići osvajači, koji vjeruju, da će na taj način osobito dobro osigurati svoj posjed i po-

većati ugled, a s njime i stalnost svoje vlasti. Oni ne će međutim u političkoj svojoj djelovnosti moći ugušiti ili preobraziti unutrašnje bistvo odgajalačkih snaga dotično promijeniti njegov odnos prema osnovnim namjerama politike i osebnoj udešenosti njenih tendencija ni onda, kad bi se dali na to, da razbijajući stalnome načinu vrijednosna izivljavanja pogodan poredak potisnu i istrijebe ideje, koje možda još nikako nijesu izgubile odgojnu vrijednost, kojima još nije izbljedjelo značenje po ostvarivanje i podržavanje nazočnosti vrednota, koje — slikovito govoreći — još prodiru k »budućnosti«, koje u prilikama, u koje bi se htjelo dirati, sveđer još razmjerno najbolje zajamčuju kulturnu povezanost i njenu izdržljivost, a koje ne doprijevši još do svrhe određene im snagom i trajanjem njihove uvjerljivosti ne mogu tako reći trpjeti, da se naprosto prezru i bez duhovne nužde ili i protiv nje izbace iz povijesnoga života.

Raznoliko udešen može dakle da u sebi bude najširi povod tišem ili bučnijem, manje ili više zamjetljivom, pri-tajenijem ili otvorenijem sukobu političkih i pedagoških snaga. U kojojgod između višestrukih mogućnosti međutim neizbježni taj sudar i došao na vidjelo, bit će on redovno izraz iste temeljne napetosti između političke i pedagoške funkcije, napetosti u stvari između prošlosti, koja bi sva htjela da ispuni i osmisli sadašnjost, i budućnosti, koja hoće i koja mora da se rodi. A u toj napetosti i ulaze obadvije naznačene funkcije u zbilju kao funkcije p o v j e s n o t v o r n e. Napose se politička funkcija izvan te napetosti, u kojoj je upravo združena s funkcijom pedagoškom, ne bi mogla dostati nikakva specifično p o v i j e s n a značenja, jer mimo nje ne bi u bitnome smislu došla u dodir sa zajedničkom podlogom sve kulturne prakse i ne malo

odlučnim podržavateljem kulture uopće; a onkraj kulture se, kako bi već i utvrđeno, ne da, točno uzevši, nikoje događanje uvrsti u ljudsku »povijest«.

Jedna je i druga između pomenutih funkcija usidrena tako na osobit i stalan svoj način u unutrašnjem ustrojstvu povijesti, koja se pokreće u vječitoj napetosti, što izvire iz bistvene njihove protivštine, a po kojoj se svaka i dostaje zasebna svog i naročita značenja po tok povijesnoga zbiivanja.

JEDANAESTO POGLAVLJE
NEZAVISNOST ODGAJALAŠTVA

Nastojanje, da se konzervira, da se uščuva stalno udešeni javni poredak i uporedo s njime duh ustava, koji bi imao zajamčivati njegovu trajnost, čuva dašto političke organizacije od prečestih, preburnih, preneglih, neočekivanih prevrata, omogućuje im bar neko razmjerno dulje trajanje, premda nema sumnje, da se unatoč svemu opiranju moraju neizbježnom nužnošću i mijenjati i izmjenjivati te napokon, kakvegod i bile, prije ili poslije postati sigurnim plijenom neumoljive prolaznosti.

Ne da se dakako poreći, da i samo takvo osiguravanje prirodnoga čovjeka i njegova opstanka samoobranom moći, a s time naravno i samozaštitom političkih organizacija ima — n e i z r a v n o — golemo svoje značenje i po sam opstanak i uspon duhovnoga čovjeka. Gdje se čovjek na bilo koji način određuje kao goli individuum prema životnome sloju, što se svoga osebnog obilježja dostaje u sukobu između individualiteta i kolektiviteta, u sukobu, iz kojega u svojim osnovima upravo reći i izvire političko djelovanje, ne može, kako je uostalom sasvim prirodno, ovo i ovakvo određivanje ostati bez ikakva utjecaja na čovjeka, koliko se u smjeru personalnosti izgrađuje kao lice u okviru zajednice. Ako naime političko djelovanje ustrajući i možda preko mjere uspijevajući u tome, da postavljeni jednom poredak

doista očuva od svake bitnije promjene te tako izbjegne svakome značajnijem njegovu ispravku, i može, pa i mora da napokon bude upravo silnom opasnosti po duhovno produbjenje lica i kulturnu izgradnju zajednice, ipak je isto tako izvan svake sumnje, da razmjernu trajnost stalnih izvanjskih odnosa, koji individuumu u izvjesnoj mjeri zajamčuju životnu sigurnost, valja brojiti među nemalo znatne osnove, na kojima se do stalnih granica može (ali ne mora) s manje ili više mira i razvijati kultura, a čovjek se dići do neke bar približne punoće života i primicati se svome duhovnome cilju. I u ovome, ali i samo u ovome posljednjem vidu dobiva zaista i pred kulturnom voljom svoje neko uvjetno opravdanje i načelo moći, mimo kojega se suština političkih organizacija ni njihov iole trajniji opstanak jamačno ne daju zamisliti, a od smjera i načina primjene kojega zavisi sve njegovo značenje i sva njegova vrijednost.

Tako se s ovoga gledišta može doista reći, da organizacije moći uistinu ne pripadaju samo među odlične pretpostavke održanja i ekspanzije prirodnoga čovjeka, nego su u daljem nekom vidu i sudbonosni činiooci, koji suodlučuju kako o mogućnostima uspona i razvića, tako s druge strane dašto i zastoja, nazadovanja, zakršljavanja duhovnoga čovjeka. Zato duhovni čovjek ne može dakako prema njima nikako ostati ravnodušan, nego treba štaviše da prema stanovnim ciljevima bitnoga svoga htijenja i tome htijenju primjerenim svojim potrebama s njima računa, da im mjereći ih prema najvišem svom općem pozvanju prozre cijenu te da se u svim smjerovima i pogledom na svaku pojedinu između naročitih svrha mogućega svog stvaralaštva prema njima napose snađe. Na osnovu se toga razumije pak samo

po sebi, da će kao takav i pogledom na pedagoškičku funkciju i smisao, što ga nosi i što u njoj bistveno živi, morati da nađe odlučno stajalište prema općim nastojanjima, prema činima, prema tvorbama politike te da se prema njoj uopće načelno odredi. Uporište će se za to nàdati u glavnome samim pogledom na moguću prevlast političke ili opet odgojne funkcije.

Uređujući izvanjske odnose prirodnoga čovjeka, namećući mu nesustalim i sve dubljim, sve upornijim njegovim kolektiviranjem u stalnome javnom poretku određene obaveze, kojima ne može izmaknuti, a koje i ne smije izbjeavati, i stavljajući ga time često i pod dosta oštru stegu, mogu pod izvjesnim uvjetima političke organizacije rasteretiti kulturnoga čovjeka i učiniti ga nezavisnijim od spona, kojima bi ga priroda inače možda još nezgodnije stezala i smetala. Tako stoji doista i do njih mogućnost odnosno točnije neka povećana i proširena mogućnost života osnovana na ljubavi, koliko se nastojanje oko moći daje staviti u službu čovjeka-lica i podvrći njegovoj duhovnosti.

Tako se u stvari čovjek ljubavi u povoljnim prilikama znade i koristiti staranjima čovjeka moći, a prema tome dakako jednako i odgajatelj djelovanjem politikovim i tekovinama, kojih se politika dostaje. No odlučno je pri tome ipak, da odgajatelj to zapravo čini mimo bitnih namjera politikovih, baš tako, kako se je to i za obratni odnos u analognome smislu već iskazalo. Jer valja i opet ponoviti: moć i ljubav prema izvornome svom bistvu i u neposrednoj svojoj djelovnosti izravno ne služe i ne će da služe istome smislu!

I opet se dakle i u upravo istaknutome slučaju ne radi o tome, da bi moć i ljubav, a dalje onda i politika i odgoj išli u p o r e d o za istim i jednakim ciljem, nego ovdje stoji štavije u središtu pitanje, hoće li se prirodni čovjek podvrći duhovnome i obrnuto, hoće li čovjek ljubavi nadvladati čovjeka moći ili će biti baš protivno, hoće li politik upokoriti odgajatelja ili će odgajatelj prevladati politika u čovjeku.

Organizacije moći mogu dakle mimo iskonske, bitne namjere, s kojom su utemeljene, služiti i kulturi i duhovnosti, ako su uvjeti za to ispunjeni, ali one same ne postaju s time nipošto nekim takvim duhovnim snagama, da bi im se svakako morala pripisati b e z u v j e t n a vrijednost. Jer po njih je baš značajno, da već prema danim preduvjetima mogu čovjeku ljubavi, mogu općenito licu i zajednici jednako koristiti kao i biti na njihovu propast! Politiku će, razumije se, biti kao dobra sredstva njegovu najvišem cilju pomenute organizacije uvijek vrijedne. No koliko ih ima cijeliti lice kao biće duhovno, koliko treba da im sudi d u h o v n i čovjek, pripast će im s pravom neka vrijednost samo prema specifično ljudskoj, prema opće čovječanskoj, prema kulturnoj, napose duhovnoj sadržini, koja — slikovito govoreći — može da se razbudi i koja se istinski oživljuje s pomoću tih nekih organizacija moći, na osnovima njihova pravnoga poretka, u određenim oblicima njihova očitovanja, po njihovu uređenju i primjeni javne vlasti u granicama njihova dometa djelovne. Mimo te sadržine i neprožete njome, same o sebi i same za sebe, padaju one sve do najnižega stepena ljestvice vrednota. One dakle u višem smislu mogu da vrijede samo kao s r e d s t v o i vrijede tek toliko, koliko su p o d l o ž n e »licu« i koliko u o p ć e

ima mogućnosti, da bez smetnja pogoduju njegovu razviću; koliko upravo ne sprečavaju čovjeka ljubavi u njegovu uzrastu i njegovu objavljenju; koliko si ne uzurpiraju neko pravo na ljudsko namjerenje i koliko podnose, da na njih punom snagom svoga dostojanstva utječe nepodmitljiva vrijednosna svijest, nezamračeno kulturno htijenje, svjetlost duhovna života i žar predane mu duše — bez obzira ovdje na to, da li se nešto takvo smije uopće predmnivati ili ne; koliko bi napokon mogle biti iskreno spremne da — bilo još tako neobično to očekivati — i protiv načela, prema kojemu su sazdane i po kojemu se održavaju, obrane plemenitijega pred silovitijim i da zaštite djelo ljubavi pred djelovanjem moći, a ne zarobljuju savjest i ne otimaju čovjeku onu slobodu, po kojoj upravo može da bude »licem« te da snagom svoga uvjerenja i hrabrošću, da prema tome uvjerenju i njime uvjetovanim zahtjevima bezobzirce savršenom nesebeznaošću djeluje i odvažno stvara, postane »ličnošću«.

Tako može primjerice država dašto dati jak oslonac ćudoređu, no ni ondje, gdje ga daje, nije ona zacijelo sama utjelovljena ćudorednost niti se ona uopće može smatrati o s e b i ili p o s e b i ćudorednom. Bilo bi, više još, skroz pretjerano mniti, da bi država prema svrsi primjerenoj osebnome njenu bistvu n u ž n o morala voditi k ćudoređu i da bi pred čistom državnom voljom ćudorednost uopće vrijedila kao samosvrha. Država kroti dašto prirodnoga čovjeka, no uistinu se na to ne daje nipošto zbog bilo kakvih ćudorednih ideja ili ideala, prema kojima ona, koliko se radi o n j e n i m posljednjim svrhama, i ne smjera; ona to čini samo zato, da provede načelo moći te da mu pribavi poštovanje. Najjasnije izlazi to na vidjelo u okolnosti, što

država kao takva i ne traži od čovjeka, da bude u jezgri svog bića i u najskrovitijoj dubini svoga žića ćudoredan, pa to na posljetku za časovito njeno održanje i nije baš potrebno. Tako i ne znači, da je čovjek već ćudoredan, ako je državljanin, pa bio i dobar, bio i najbolji državljanin. Prizna li se samo toliko, da k ćudorednome postavku u najširem vidu pripada općenito uzevši i bezuvjetno poštovanje čovječje ličnosti i pripadne joj slobode te da ćudoredni odnos prema čovjeku — dok se god radi o upravo l j u d s k o j ćudorednosti — traži, da se u biću ljudskome gleda svrha, a ne sredstvo, te da se prema tome i postupa, onda je bez sumnje očito, da su dobar čovjek i dobar državljanin dva pojma, koja se ne pokrivaju. Nije doista uvijek najduhovnija i najetičnija ličnost ujedno i najbolji državljanin, najupotrebljiviji i najkorisniji podanik. Kako bi se inače i moglo razumjeti, da zbog državnih svrha i političkih ciljeva moraju gdjekad da već prema prilikama na ovaj ili onaj način stradaju i najveći etički i religiozni geniji i heroji!

Međutim je sve to u stvari prirodno i shvatljivo: država se organizira s pomoću moći i temelji se na njoj, a ne bi joj valjalo ni uspjeti da se začne i izgradi, kad bi sve odnose, u kojima se djelovno ispoljava, htjela utvrditi posredstvom jedine ljubavi. S time je i u svezi, da država, koliko je političko tijelo, prema svojim bitnim svrhama traži na posljetku samo l e g a l n o držanje i isto tako samo zakonima primjereno djelovanje od državljana; kako se ne bi raspadala u unutrašnjosti ni prema vani oslabila, državna se organizacija zadovoljava, a i mora da se zadovolji samim legalitetom. Država kao takva ili možda priličnije »čisti«
državnik ne poznaje izvan zakona, iza kojega stoji sa svojom moći, i ne priznaje mimo zakonitoga djelovanja ili nad njim

nikakvu naročitu još neku »ćudorednost«. Legalitet znači i vrijedi tu, gdje se u glavnome radi o izvanjskome poretku i njegovu održanju, više od moraliteta. Skroz moralan ćovjek, zanosno etićna lićnost znat će da potresa temelje drćzave, pa se tako i dogaća. Odatle i to, da izvanzakonska ili nadzakonska ćudorednost moće da sa zakonom, a s time i s drćzavnom vlasti doće baš tako u sukob, kao i najćzalosniji porok.

Smije se dakle reći, da drćzava, koliko je baš organizacija moći, uza sve svoje golemo znaćenje po izvanjsko ljudsko blagostanje, što se mimo nje pravo ni zamisliti ne da, i uza sve to, što je upravo nenaknadiva pogledom na srećivanje izvanjskih ćivotnih prilika, kojim srećivanjem u mnogome kojećemu oslobaća ćovjeka od nesigurnosti, ne moće ipak sama za sebe baš kao ni puko drćzavljanstvo naznaćivati ni znaćiti o sebi neku ćudorednu velićinu.

Ne vrijedi uostalom izvedeno odrećenje samo za drćzavu. Kao što je s obzirom na nju, tako su uopće u svome izvoru sve takve i njoj slićne — ako moćda i ne toliko znaćajne ni znatne — organizacije samo više ili manje moćne. Tek ova im se specifićna osobina moće pripisati mimo naroćitih uvjeta i samo ona im prema osnovnome njihovu znaćaju u bitnome smislu pripada. Inaće one o sebi, koliko se mogu i moraju smatrati upravo organizacijama moći, niti su bezuvjetno vrijedne niti bezuvjetno bezvrijedne niti bezuvjetno protivuvrijedne; no u konkretnome slućaju mogu da prema prilikama budu jednako jedno, kao i drugo ili treće. One će s obzirom na izrazitije svoje i bliće vrijednosno odrećenje, koliko bi tu ušle u raćun upravo duhovne i baš bezuvjetne vrednote, biti ono, ćime ih prema

svojoj rođenoj unutrašnjoj vrijednosti čini čovjek, koji je u posljednjem vidu za njih odgovoran.

Specifične tvorbe čovjeka moći ne osiguravaju dakle nipošto čudoredno biće čovjekovo. Kako se nijedna između pomenutih tvorbi ne može brojiti među dobra nerazdjelna, jer niti mogu svi biti jednako moćni niti itko može dva gospodara istom revnošću služiti, nego se vlast bez izuzetka ograničuje, nužno umanjuje, ako se dijeli, ne mogu se štaviše tvorbe moći po svojoj cijeni pravo ni takmiti s dobrima, koja se oživljavaju u stvaralačkoj ljubavi.

Doista stoji s obzirom na vlast i moć sasvim drukčije, negoli je kod duhovnih dobara, u kojima mogu mnogi jednako potpuno dioništвовati i koja svi u posve istoj punoj mjeri mogu usvajati, a da se ta dobra takvim dioništвовanjem i tim usvajanjem nimalo ne slabe ili okrnjuju. I kao što se moć zajedno s dobrima, što ih izgrađuje, dá dijeliti, ako je nitko i ne dijeli rado ni milom, tako je ona, upravo s tom djelivošću u svezi, i nestalna i prolazna. Jedan je individuum može drugome u stalnoj međusobnoj njihovoj borbi o prevlast ugrabiti, što također stavlja moć daleko ispod ljubavi, a tako i ispod duhovnih dobara, koja se ni u najnepovoljnijim prilikama ne mogu oteti nikome, tko ih je usrdno usvojio.

Moć dašto može mnogo, ali odatle nipošto ne izlazi, da bi morala i da vrijedi mnogo, dok mogućnosti njena razvića nijesu ni s koje strane vrijednosno ograđene, nego jednako obuhvataju i dobro i zlo. Tako ni organizacije moći nijesu nikako već po samome svome bistvu nosioci bezuvjetno važjanih vrednota niti se prema unutrašnjem svome smislu moraju pokoravati prohtjevima duhovnoga nekog svijeta, koji bi se temeljio na takvim samovrijednostima,

što izvan područja moći, mimo njezina dosega, pa i protiv nje ulaze u zbilju te kojih nazočnost isključuje autoritet sile i diktat nasilja. Stoga je i kulturno značenje moću obilježениh organizacija vrlo nestalno i gdjegdje skroz problematično, a zavisi svakako od naročitih uvjeta. Stoji tek do u č i n a k a moći i do toga, što se moć svladavajući otpor i rušeći zapreke doima kao n a d m o ć, ako se njene tvorbe redovno precjenjuju.

Uistinu, koliko ove tvorbe, u glavnome političko-društvene organizacije i političke ustanove, i obuzdavale u izvjesnome smislu prirodnoga čovjeka, ipak mu prema s v o j i m svrhama kao takve ne otvaraju putove, što bi vodili možda k preobraženju njegova života i k oduhovljenju njegova bića. I čuvale one bilo kakvu prošlost, branile one ovu ili onu, ovakvu ili onakvu predaju, ne z a j a m č u j u ni u kojemu slučaju ni moguće, a kamoli zbiljsko vrijednosno doživljavanje i njegov kontinuitet. One znadu naprotiv biti ne rijetko teškom kušnjom za dušu, što se dala na osvajanje svijetlih poljana duha, gdje bi se udomila, kušnjom za život, što se ispunjava vrijednošću, pa i najozbiljnijom pogibli za njegovu »budućnost«, koju su po nutarnjoj im upravo nuždi, po nuždi u biti vrlo sudbonosnoj, svaki čas pripravne žrtvovati svojoj »prošlosti«.

Ako je međutim istina, da pedagoška funkcija traži svoj izraz u »licu«, da se izgrađuje na ljubavi te je u naročitu smislu vezana na bezuvjetne vrednote, prema kojima se lice slobodno određuje, i ako stoji, da je uperena na »budućnost«, a ne može o tome biti sumnje po svemu, što se u tome pravcu bilo izvelo, onda prema istaknutoj upravljenosti funkcije političke, koja se gradi na moći i zahvata goli individuum, prirodno izlazi, da odgajanje u svome izvi-

jenju i stvaralačkome prodiranju nije ni u kojemu smislu zavisnosti vezano na tvorbe političkoga djelovanja; da bistvom svojim ne može biti ukorijenjeno u organizacijama ili ustanovama moći; da se kao takvo nikako ne povodi za željama i da se ne zna povoditi za nadama čovjeka moći, kako mala ili kako velika i bila njegova vlast; da se u svome smjeranju ne čini zavisnim od političkoga htijenja ni od političkih svrha te da se isto tako prema smislu, što ga bistveno nosi i koji njome mora da vlada, dok hoće biti i ostati ono, što u suštini jest, ne da podrediti ciljevima individualiteta ni podvrći određivanju autoriteta, što je u konkretno danim prilikama s obzirom na određen kolektivitet politički odlučan. I kao što bi bez svake sumnje bila strahovita zabluda misliti, da je politika posljednja riječ u čovječjem životu i da bi to i mogla i smjela da bude, tako biva na osnovu razloženoga također jasno, da prema bistvenom odnosu između političke i pedagoške funkcije i odgajatelj nije bilo s čime ili u bilo kojemu pravcu kao takav obvezan politiku, pa se to od njega uopće i ne može tražiti. On to prema samome duhu odgajalačkoga namjerenja niti može niti smije biti, ne će li da se odrekne najosnovnijega i najdubljega smisla svoga pozvanja. Kad bi takvu obavezu uzeo na svoju dušu, mjesto da pokoravajući se unutrašnjem glasu sve odgajalačke savjesti gleda, kako će baš naprotiv političke snage vezati za svoje svrhe, zatajio bi doista izvor, iz kojega crpa zanos, snagu i ne manje bitno opravdanje svoga stvaralaštva. Odgajatelj ostaje samo tako dugo vjeran samome sebi i osobitim svojim ciljevima, dok djeluje i dok se očituje potpuno nezavisan od politika i njegovih ciljeva.

Gdje ima odvažnosti, da se iz dobivenoga utvrđenja bezobzirno izvedu neposredne konsekvencije, ondje ne će

također biti moguće oteti se uvidu, da se odgoj, doklegod hoće da bude i da ostane o d g o j e m, ne može ni za koju cijenu opteretiti obavezom, da se isključivo odvija kao izravno sredstvo za samo održanje bilo kakvoga užega ili širega političkoga tijela. Pedagogička funkcija ne može nikako zadržati osobno svoje značenje u okviru kulture ni održati primjereno joj mjesto u sklopu s ostalim kulturnim funkcijama, ako se ne očuva od utjecaja, koji bi u bilo kojemu pravcu bili njenu bistvu tuđi ili možda i protivni. A mogla bi to teže očitovati naročito svoje biće i to manje sačuvati svoje dostojanstvo, kad bi se podredila ciljevima i upravljala prema porivima, koji bi je skrenuli na područje vrijednosno indiferentnoga postojanja te je tako lišili upravo one njene osobitosti i bitne odlike, po kojoj naznačuje funkciju specifično ljudsku, u isključivome smislu umnome i slobodnome biću svojstvenu. Tako i stoji do samoga bistva pedagogičke funkcije i uključena joj smisla, ako odgajalaštvo, dok je upravo to i ništa drugo i koliko to doista u samome djelovanju odgajateljevu i u zbiljskoj svojoj jezgri ostaje, u protivštini prema funkciji političkoj ne zna kao takvo u svojoj usrdnosti ni za kakvu brigu oko jačanja bilo koje između organizacija moći, a s time dakako i ne može da bude povezano ni s kakvom odgovornosti prema njenu opstanku ni prema održanju moći njome zaštićene.

I kao što se čovjek moći nastoji dostati čovjeka ljubavi i premamiti ga u svoju službu te ga time, razumije se, lišiti i osnovnoga njegova značaja, kao što nadalje politik gleda što većma suziti krug samosvojnoga, samovlasnoga djelovanja odgajateljeva i skućiti mu osobni spontani utjecaj, kako bi se njime mogao bez znatnijih zapreka koristiti, tako upravo u najžešćoj protivštini prema tome namjerenju i

tim nastojanjima politika ide i odgajatelj prema odlučnome i bitnome svom postavku za tim, da onima, kojih se odgajanja radi prima, pomogne do toga, da volju k moći u sebi prema razumnoj mogućnosti dakako ne možda u svakome slučaju do kraja izluče, ubiju, unište, što u općenitu vidu nipošto ne bi moralo biti bezuvjetno svrhovito, nego u tome smislu p r e v l a d a j u, da se čovjek moći, koliko u njima živi, ne protivi do najbezumnije krajnosti čovjeku ljubavi, da prirodni čovjek štaviše u neku ruku izgubi ili žrtvuje svoju samostalnost, da se nekako odrekne isključivoga nastojanja oko iskonskoga svog cilja te da bude voljan, koliko je to uopće moguće, upotrijebiti svoje snage za čovjeka usrdno vezana uza svijet idealnih prohtjeva, za čovjeka, što je kao »lice« u bistvenom odnosu prema duhovnoj nekoj zbilji, za njegove ciljeve i svrhe, a n e p r o t i v njih.

Tako biva, da odgajatelj ne može htjeti othraniti čovjeka moći, a još manje bilo koga udešavati za nj ili za bilo koju izabranu konkretnu organizaciju moći, za bilo koje zasebno političko tijelo, pa radilo se o još tako silnoj i velikoj vlasti. I kako je ovaj postavak odgajateljev uvjetovan bitnim momentima odnosa ili, kako bi se još dalo istaći, b i s t v e n o m protivštinom između politike i odgoja, a ne možda slučajnim kojim i premostivim jazom, ne može s obzirom na nj biti izuzetka.

Postavak je taj razumljiv uostalom već i po protivnom između sebe smjeranju političke funkcije s jedne, a funkcije odgojne s druge strane. Ako je naime istina, da se odgojna djelatnost proteže na »budućnost«, onda mora biti jasno i očito, da odgajatelj tako reći po samoj neumoljivoj sudbini, što je kao takav nosi u svojim njedrima, ne može svoga pitomeca po samome svom odgajalačkome svojstvu nikako

privoditi službi onoga, koji je upravo ukočenu »prošlost« učinio svojim mjezimčetom. Ne može to da čini, kao što ne može biti odgajalaštva sputana izvanodgojnim obzirima ni odgajatelja u okovima.

Odgajalaštvo nije izvanjsko zvanje, koje bi se iscrplo u samom nekom naročitom izvanjski odredivom radu i djelovanju i koje bi se u obavljanju određenih izvanjskih čina lako dalo poznati, nego je unutrašnji poziv, izvršivanje kojega se doduše dá otežavati i sprečavati, ali se nikako ne može s izvanjštine po bilo čijoj tuđoj volji udešavati niti je s njime moguće upravljati s pomoću zapovijedi i smjernica naprosto od nekud izvana danih. Međutim se toj činjenici ponajviše ne obraća nikakva pažnja, pa se zbog toga tek rijetko i uviđa, da unatoč tome, što bi s općenitoga kulturnog stajališta uzevši sve čovječstvo imalo biti povezano s odgajalaštvom, mnogi čovjek u ovome ili onome svome zvanju zna da se u povodu neobuzdanih tendencija razvijanja i povećavanja moći, što ga uvlače u svoje kolo te izvana snažno na nj utječu, dá i na to nagnati, da istinsko odgajalaštvo obezbilji do prividnosti te ondje, gdje bi inače bio zvan da odgaja, u stvari — svejedno, da li svijesno ili nesvijesno, sa shvaćanjem svoga položaja ili bez toga — vrši kolektiviranje povjerenih i izručenih mu pojedinaca. I eto tako nazoviodgajatelja, upravo neke vrste prebjeglice. Jer ne treba zacijelo u tančine ponoviti, što se je već pređašnjim razlaganjima bilo izvelo i izrijeком istaklo, da naimе kolektivirati znači ujedno i podvezati pojedincu onu njegovu slobodu, što mu kao licu pripada, i učiniti ga s time tuđim u neku ruku oruđem, oruđem moći, na dohvatu koje se upravo nalazi, a koja se njime ima proširiti. No voditi čovjeka ovim putem isto je, što i depersonalizirati

ga, obezličiti ga. Tijekom se izvidanja međutim dovoljno očitovalo, da se takav postupak najodlučnije protivi istinskome duhu i bitnome smislu odgoja. Svakako bi učinilo izdajstvo istinskoga, vječnoga poslanja odgajateljeva lice, koje bi svojim nastojanjem i svojim radom išlo u bilo kojemu smjeru služiti kolektiviranju čovjeka ondje, gdje bi imalo o d g o j n o djelovati, gdje se upravo odgojni učinci od njegova djelovanja očekuju te bi se s pravom i smjeli očekivati, dok se može i mora predmnivati, da je u ovome ili onome slučaju za to zvan i u tome pravcu pred svojom savješću obvezan. Takvo bi lice bilo u stvari odgajalačkim odmetnikom.

Doista je i više nego očito, da se odgajatelj, koji je kao takav prema osnovnome smislu svoga pozvanja život svoj posvetio nazočnosti vrednota, ne može nikako povoditi za nečim, što svoju egzistenciju ima pred njim, pred njegovom vrijednosnom sviješću, pred njegovom kulturnom savješću tek opravdati. Stoga se ne da sumnjati ni o tome, da ondje, gdje je taj i takav odnos pomaknut ili prevrnut i gdje političke tendencije i intencije moći žive samovišnje, ne može o odgoju ni o odgajalaštvu biti govora.

Ova je konsekvencija neizbježna. I ne može biti drukčije, dok neka djelatnost nužno gubi sve odlučno znamenje upravo o d g o j n o g a djelovanja, čim je prestala da se upravlja prema »budućnosti«, čim — drugim riječima — više nije u prvome redu upućena na unutrašnju povezanost vrijednosnoga doživljavanja, na ustrajanje kulture, nego štaviše nastoji oko održanja i trajanja moći te ljubomorno čuva prvenstvo golome »individualitetu« pred »licem« i pred »ličnošću« i sigura prednost čovjeku samoživcu pred čovjekom, koji postojano uči p r e g o r i t i s a m a s e b e, gdje

se radi o tome, da se život digne u viši krug i primakne svome vrijednosnome vršku. Jer što bi napokon pod gledištem odgajanja kao univerzalne kulturne prakse još moglo i značiti i vrijediti samo obrazovanje, ako ne bi znalo da bude nesustalo **p r e o b r a ž a v a n j e** prirodnoga čovjeka u biće sa sve produbnijom, sve širom, sve stalnijom svijesti općenite odgovornosti, pa i sve zanosnijom i sve pozdanijom pripravnosću da se sav založi za onaj svijet i onaj život, prema kojemu se u najskrovitijoj dubini svoje savjesti, upravo po živo razbuđenoj svojoj svijesti odgovornosti, iznad svih ljudskih poredaka i ljudskih zakona doživljava obvezanim?

Pomenuta konsekvencija upućuje međutim i na to, da je i svako neko **p o d r e đ i v a n j e** pedagoških učinaka političkim ciljevima i svrhama, kako se je u zbiljskome povijesnom događanju znalo očitovati i kako se to doista sveđ nanovo dešava, **s v a g d a t e k s l u č a j n o**. Činjenica, da politička moć često i prečesto prema naročitim svojim svrhama i ciljevima osjetljivo ograničuje i nesnosno gdjekad steže odgojno nastojanje ne dajući mu, da se nesmetano razvije i očituje do krajnjih svojih mogućnosti, ne dokazuje još, da bi to neko okivanje odgajalačkih snaga i zarobljivanje odgajatelja bilo **i n u ž n o** ili **n e i z b j e ž n o**, a još manje, da bi bilo opravdano.

DVANAESTO POGLAVLJE

ODGAJATELJSKO SAMOODREĐENJE

Kao što zbiljsko podređivanje pedagoške funkcije političkoj nipošto u sebi ne uključuje bilo kakvo i najsitnije svoje opravdanje, tako se jednako smije nadovezati, da ono također nimalo nije uvjetovano bistvom pedagoške funkcije ili bistvom njena odnosa prema funkciji političkoj, nego se takav neki odnos podložnosti, ako se u ovim ili onim prilikama i zna u manjoj ili većoj mjeri ostvariti, i unatoč takvu ostvarenju zapravo protivi unutrašnjem smislu pedagoške funkcije.

Tko bi međutim postavivši se već u osnovima na protivno stajalište htio izneseno stanje stvari možda ipak poreći te načelnim određenjima dobivenima predašnjim razmatranjem nasuprot kušao proglasiti odgoj nesamo po slučaju, nego i po bistvu zavisnim od htijenja i nastojanja političkoga i zajedno s time gledao učiniti koju političku tvorbu, koju političku stranku, koje političko društvo ili tijelo, koji politički poredak osnovom i njihov opstanak, njihovu veličinu i snagu najvišom svrhom odgajanja, bio bi — kad bi se takav postavak već htio prihvatiti — bezuvjetno dužan iznijeti opće valjano načelo, po kojemu će odgajatelj nesamo moći, nego ostajući u skladu sa samim bistvom odgoja kao univerzalne kulturne prakse i morati da bira između mnoštva organizacija i ustanova

moći, koje će se nastojeći oko svog održanja sve jednako natjecati o njegovu naklonost i otimati o njegovu skrb. Valjalo bi, drugim riječima, utvrditi i odrediti načelo izbora, koje će u istaknutome smjeru skroz jednoznačno upravljati odgajateljevom odlukom. Kako se naime pomenute organizacije u svome mnoštvu već kao organizacije moći i zbog moći moraju, ne će li propasti, jedna protiv druge boriti o prevlast, pa to i čine, tako da nema nijedne između njih, kojoj ne bi bilo koja vlast neprijateljski stajala nasuprot; bit će očito, da odgajatelj ne može svima njima jednako i u isti čas biti na volju, nego bi — ako doista ima da bude zavisan od politika i da ostane vezan na njegove tvorbe — bio upravo prisiljen da između njih bira i da se prema njima različitima različno odredi. Za to pak treba načelo izbora. Ono ne bi bilo potrebno samo onda, kad bi bilo sasvim svejedno, uz koju li će političku odnosno političko-društvenu organizaciju odgajatelj pristati. Jasno je međutim, da u tome slučaju mora biti jednako svejedno, koju li će između tih organizacija odbaciti, a onda se opet samo po sebi razumije, da bi bilo isto tako dobro, kad odgajatelj ne bi nijednoj dao prednost, nego bi ih se svih podjednako klonio te im uopće svima ustegnuo sve svoje usluge.

Tko bi dakle možda htio nijekati, da je u slučaju, o kojemu se upravo radi, bezuvjetno potrebno iznijeti valjano načelo izbora, ne bi više mogao održati tvrdnju, prema kojoj bi samim bistvom odgoja bila uvjetovana njegova zavisnost od politike te podređenost istoga odgajatelja organizaciji moći bila nužna, a dalje isto tako i opravdana. Odatle dakako također izlazi, da ne bi mogao imati razumnoga smisla ni zahtjev, da čovjek bude odgajan za koju

organizaciju moći i prema njenim potrebama i smjernicama, ako bi se odgajatelju moralo staviti na volju, da mimo svakoga načela i prema tome potpuno samovoljno izabere takvu organizaciju, kojoj bi prema slučajnim svojim sklonostima i časovitim nagnućima htio radom svojim biti na uslugu, a koju bi, ako mu se baš prohtije, smio i mogao mirne savjesti i iznevjeriti, dok nema razložna principa, po kojemu bi jednoj između njih stvarno pripadala prednost ispred svih drugih.

Ima li se odgajatelj doista nužno odlučiti za koju između organizacija moći, može to učiniti — ako uopće može — samo kao umno biće, što će reći razložito, na osnovu opravdana, valjana načela. Pa ako to s kojegagod razloga ne bi načelno bilo moguće i ako odgajatelj kao takav ne bi mogao na taj jedini odlučni za nj način doći do konačna jednoznačna i nepokolebljiva izbora, ne će ga ni ikoja sila moći s pravom i ne sakateći njegova bića nagnati na službu, o kojoj je riječ, a onda ni podvrgavanje odgoja politici ili odgajatelja državniku, kako se god zamisljalo, ne može biti u skladu sa smislom odgajanja, ne može biti ispravno, ne može biti nužno.

Odgajateljeva odluka u rečenome pravcu ne može dakle biti ni beznačelna ni nenačelna niti se može prepustiti slučaju.

Odgajanje bi mimo jednoznačna načela izbora moglo pogledom na politički smjer, u kojemu bi se određivalo, stalno kolebati, pa bi to napokon lišeno naznačenoga načela i smjelo da čini. Takvo bi međutim nestalno i nejedinstveno djelovanje odnosno takvo neko djelovanje, kojemu stalnost, jedinstvenost i jednosmjernost ničim ne bi bila zajamčena, moralo izazivati učinke, između kojih bi jedan oslabljivao,

pa i uništavao drugi. Da bi takvo neko nastojanje, koje bi sa samim sobom moglo doći u najoštriju protivštinu i s obzirom na koje nema ni s koje strane bilo i najslabijega jamstva, da se ne će pri najmanjoj kušnji u sebi porušiti, da bi takvo nastojanje bilo daleko od mogućnosti da se prikuči bistvu i smislu odgoja, ne treba zacijelo izrijekom istaknuti. Ne može biti o tome sumnje, da se na takvim nestalnim, na takvim labavim osnovima odgoj ne bi ni dao ni smio graditi.

Tako time ne bi ništa bilo dobiveno u prilog tvrdnji, koja bi htjela sačuvati politici pravo, da odgoju određuje smjernice. Pomoglo bi joj se štaviše baš toliko ili bolje baš tako malo, kao kad bi se s istom svrhom kušalo braniti stajalište, koje bi prema upravo zabačenome naznačivalo drugu krajnost.

U protivštini bi se naime prema pomenutom gledištu, na osnovu kojega bi traženi izbor stajao na poslijetku do samovolje odgajateljeve, moglo mniti, da mu pogledom na konačnu odluku u toj stvari dolikuje upravo potpuna bezvoljnost. Tek tako će se dati izbjeći nekom kolebanju u pristajanju uz ovu ili onu političku vlast, a nestat će tako i nejedinstvenosti i nestalnosti u odgojnome postupku s obzirom na to, da se biće, koje se tome postupku podvrgava, privede svrhama takve vlasti. Do jednoznačnog bi izbora imao odgajatelj, drugim riječima, doći tako, da se upravo odrekne svake svoje odluke u tome pravcu. Bez obzira na to, da li se da ili ne da naći načelo izbora, koje bi se pred sudijem uma dalo opravdati, nije uopće na njemu da bira, već da naprotiv bude biran. I tome i takvome se »izboru« ima ne pitajući i ne ispitujući pokoriti. Kako se naime radi o organizaciji »moći«, kojoj se

odgoj ima podvrgnuti, ne može se ni izbor riješiti drukčije nego moću ili silom, koja je sposobna i dovoljno jaka, da se dostane odgajateljeva rada i dobavi odgojnih učinaka. Što bi — moglo bi se s ovoga stajališta reći — i koristilo, kad bi se odgajatelju priznalo pravo na razložitu odluku i kad bi se takva odluka u istaknutome pravcu od njega očekivala, dok se svijesni i slobodni izbor u konkretnim prilikama i onako ne bi dao provesti, sve kad bi za nj i bilo umstvena načela! Zapravo ga je uvijek slučaj već pretekao. Slučaj ili, kako bi se još dalo kazati, nepredvidljiva i neodrediva sudbina povlači čovjeka u krilo stalna kolektiviteta, baca ga u okvir naročita političkoga tijela. I trebalo bi prema prikazanome shvaćanju stati i ustrajati, kamo je koga slijepi slučaj nanio. Tako i odgajatelj prema tome i takvome »načelu izbora« ima tek predano služiti onoj političkoj vlasti, ima šutke potpomagati upravo onu moć, na dohvatu koje se upravo nalazi.

Ne treba bez sumnje ni napomenuti, da braniti takvo shvaćanje znači isto, što i temeljito odustati od načela izbora, kojim bi bio dan umstveni razlog, koji bi mogao opravdati pristajanje uz koju političku organizaciju. A ne treba zacijelo ni nadovezati, da se time — kako se je naprijed bilo razložilo — ujedno nijeće, da bi zavisnost odgoja od politike bila nužna i da bi to uopće mogla biti. Pa ako se poslučaju sastaje određeni politik s određenim odgajateljem, ne će biti lako govoriti o nekoj neslučajnoj i štaviše nužnoj podređenosti odgajateljevoj u tome odnosu, a još će manje državnik moći da se opravda, ako se »slučajem« koristi tako, da odgojne snage i sile zlo upotrebljava za najuže svoje — izvančudoredne, pa i izvankulturne — svrhe.

Koliko uostalom slučaj, kako bi pomenuto, i vezao čovjeka mimo svake njegove privilegije u izvanjski poredak i uz moć, koja taj poredak određuje, može ga u tome pravcu — kako iz dosadašnjih razlaganja jasno proizlazi — iskonski zaskočiti samo kao stvorenje prirode. Dok međutim valja u odgajanju vidjeti univerzalnu kulturnu praksu, a kultura se ne da odijeliti od duhovna svijeta, ne da se ni odgajateljstvo shvatiti pukim nekim očitovanjem prirode, niti se dosljedno može odgajateljsko stvaralaštvo smatrati vrijednosno indiferentnom, pogledom na duhovne vrednote razmjerno neutralnom nekom prirodnom veličinom. Isto se pak tako i odgajatelj ne dostaje naročita smisla svojstvena mu pozvanja kao goli biološki individuum, kao običan primjerak svoje vrste, nego tek kao biće duhovno, kao lice, pa se samo kao takvo i daje u punoj svojoj bistvenosti razumjeti. Kao lice dioništvuje međutim upravo na takve vrste slobodi, koja mu daje, da se kao umno biće, na području duhovnosti, i ne treba i ne mora samovoljnome slučaju, o kakvome je riječ, slijepo podvrgnuti ni kulturne svoje snage staviti pod jaram sile, kojoj se čovjek po slučaju, koliko se inače upoznaje kao stvor neumne prirode, ima do određenih granica pokoriti. Zato odgajatelj ne mora nipošto podvrgći svoje odgajalaštvo slučaju, ako bi ga natjerao na to, da kao individuum robuje političkoj vlasti, koja bi u određenim prilikama mogla možda biti najtežom zaprekom, da postigne svoje — isključivo odgojne — ciljeve.

Slučaj veže dašto čovjeka prostorno i vremenski uz ovu ili onu prolaznu organizaciju ili ustanovu zemaljske moći, ali ne može baš kao ni ikoja sila ni nasilje odrediti njegov unutrašnji odnos prema njima.

Može se napokon reći, da uistinu nema mnoge razlike u tome, hoće li se naznačeni izbor prepustiti slučajnoj sklonosti ili tupome svojeglavstvu subjekta, koji bi se morao ovamo ili onamo prikloniti, ili opet nepredvidljivoj odluci, dalo bi se gotovo reći samovolji slučaja, koji bi odgajatelja imao osloboditi dužnosti, da prilično svome dostojanstvu, što ga ide kao ljudsko lice, pita za osnovanost odluka, traži opravdanja rješenjima, što se protežu na postavljanje ciljeva njegove djelatnosti. U obadva bi slučaja sasvim jednako odlučivali izvanodgojni, pa i protivuodgojni porivi i motivi o sadržaju i o smjeru odgojnoga djelovanja, što bi zapravo značilo otuđivati odgoj njegovoj bitnoj i istinskoj svrsi; u obadva slučaja, u kojima bi mimo valjana i odlučna načela izbora bila određena zavisnost odgajateljeva od snaga tuđih, a možda i protivnih bitnosti pedagoške funkcije, postoji doista sasvim jednaka opasnost, da se odgajatelju ograniči, pa i otme mogućnost, da uspješno djeluje prema nepatvorenome smislu svoga pozvanja i prema osnovnim zahtjevima nenametnutoga mu zvanja. U obadva naznačena slučaja jednako nema načela izbora, a nema li ga ili ne može li se priznati njegova bezuvjetna valjanost, ne će biti ni nužne ni opravdane zavisnosti odgajateljske ljubavi od bilo kako utvrđene političke moći.

Ne treba uostalom mimoći ni okolnost, koja je još nepovoljnija po slučaj, koliko bi htio odlučiti o odnosu ili o zavisnosti odgajatelja prema političko-društvenim organizacijama. Tražiti naime, da se odgajatelj bez ograde pokori bezumnom slučaju, bilo bi u stvari isto, što i slijepo se odreći pitanja o pravdanoosti toga i takvoga slučaja. To bi pak značilo umno lice bezrazložno izručiti prirodno ograničenom biću; značilo bi žrtvovati kulturna čovjeka

upravo do kraja golome prirodnome čovjeku. Onda bi međutim neodoljivom snagom iskrslu opet pitanje o opravdanosti same ove žrtve i bezobzirno bi nametnulo neizbježnu dužnost, da se riješi. I nema sumnje, da bi se pri tome čovjek moći u temeljima razilazio s čovjekom ljubavi i čovjek bi se ljubavi odrekao čovjeka moći.

Kao što nasilje ili mušica ili samovolja, tako ne može ni slučaj imati u stvari, o kojoj se upravo radi, posljednju riječ. Jer baci li slučaj ili, ako se hoće, slijepa sudbina odgajatelja među nasilnike, među krvoloke, među vjerolomce, nanese li ga slučaj u logor zalaca, divljih gusara, otimača, pljačkaša, treba li i onda da se bezvoljno pokori, ima li se i onda dati na to, da u njihovu duhu i za njihove svrhe »odgaja« te da to proglasi ispravnim i da vjeruje, da je to opravdano, umna bića dostojno, u samoj svrsi njegova zvanja osnovano? Ima li i onda ustrajati na stajalištu, da tako treba da bude, da to nije tek zla kob, od koje se treba braniti i protiv koje se valja boriti? Ima li i onda možda pred vlašću, koja ga je »slučajno« uhvatila, pred moću, koja ga je kao slijepa, bezumna i bezdušna sudbina zahvatila i sapela u svoje mreže, i pred rođenom savjesti priznavati, da je tako zarobljen s pravom i da zato postoji umstvena ili moralna nužda? Ne treba, čini se, to pitanje ponoviti ili na daleko i široko objašnjavati, pa da bude već samim njegovim jednostavnim postavkom odmah savršeno jasno i očito, da slučaj zaista ne može nikako opravdati sapinjanje odgoja sponama moći, otežavanje bića odgajateljeva zatornim bremenom izvanodgojnih svrha.

Valja li tako odvratiti pogled i od nagnuća odgajateljeva i od slučaja, koji nesamo ne mogu opravdati bilo kakvo vezivanje odgojnoga nastojanja za ciljeve politike,

nego bi štaviše sami trebali opravdanja, gdje bi s manje ili s više uspjeha u tome pravcu odlučivali, i treba li mimo njih potražiti stalnije, sigurnije i osnovanije opće načelo, po kojemu bi se dao provesti razumni i opravdani jednoznačni izbor, nādaju se općenito uzevši dvije mogućnosti, koje ulaze u račun, ako se odustane od dopuštene i sasvim umjesne sumnje, da li se takvo načelo uopće dā pronaći i doista svrhovito primijeniti.

Jedna je mogućnost, da se valjanost izbora smatra relativnom, pa da ga i traženo načelo gradeći na toj pretpostavci određuje u odnosu prema samome subjektu izbora. Izbor dakle ne bi imao biti zavisan samo od bilo kojih već svojstava objekta, što ga valja izabrati, već i od određenih osebnosti subjekta, koji treba da bira. Prema načelu bi izbora u tom smislu postavljenome svojstva određene organizacije moći trebala da odgovaraju određenim svojstvima odgajateljevima, kako bi izbor bio valjan i opravdan. Na osnovu takvoga se nekog slaganja svojstava ili takve neke snošljivosti između svojstava subjekta i svojstava objekta očekivana izbora može onda određenome osobitome subjektu izbora načelno pridijeliti određeni naročiti objekt izbora; određeni odgajatelj trebao bi tako da bira određeno političko tijelo, kojemu će da služi, kao što bi se po istome pravilu i obrnuto konkretnoj nekoj organizaciji moći imao pridružiti odgajatelj, kojega će svojstva biti njenima u bilo kojemu već traženome smislu primjerena i koji će u tome vidu biti za nju po mogućnosti najzgodniji ili možda po osebnostima svojih sposobnosti pače i jedini udesan.

Štogod međutim i bilo osobitim sadržajem načela izbora, što bi se gradilo na istaknutoj — dopuštenoj, što neka

još ne znači također i priznatoj — pretpostavci, što god ono izrijeком za konkretne slučajeve i određivalo te kakogod i bilo oblikovano, moglo bi u posljednjem vidu zapravo ipak samo stalno izricati, koje li pretpostavke imaju i ovdje i ondje da budu ispunjene, ima li međusobna pridružba subjekta i objekta izbora biti moguća, a nikako još ne bi bila njime utvrđena unutrašnja neka nužda takove pridružbe, s kojim bi odgajalaštvo imalo da se ponizi do tuđega sredstva.

Kako bi za utvrđenje pomenute nužde bila slaba korist od takova načela, tako ono ujedno ne bi moglo da zajamči ni jedinstvenost ni vrijednosnu univerzalnost odgojne prakse. Primjena njegova ne bi također odgoju mogla ustaliti smjernice. Traži li se naime, kako bi to predmnivano moguće načelo imalo činiti, da izbor, o kojemu je riječ, bude zavisan i od subjekta izbora, da dakle bude singularno uvjetovan i u tome smislu relativan, ne će takvo načelo moći ni spriječiti, da se promjenom pojedinca, koji bi u danome slučaju imao biti subjektom izbora, izmijeni i objekat, koji ima da mu se prema stanovitim zahtjevima utvrđena načela svakako pridruži. Konačni bi dakle učinak, drugim riječima, bio isti, kao i u slučaju, da se izbor prepusti samovolji ili bolje nagnuću odgajateljevu, samo s tom razlikom, da ne bi odlučivao subjektivni neki ugođaj ili poriv, nego objektivno neko svojstvo, koje međutim nipošto ne mora biti manje podvrgnuto promjenama ili točnije, koje bi izvjesni individuum lako mogao i izgubiti ili prema nepredvidljivim mogućnostima zamijeniti s drugim. Uzme li se pak, da bi prema odredbi načela to svojstvo subjekta izbora bezuvjetno imalo biti bitno i nepromjenljivo, ne stoji opet ništa na putu tome, da se promijeni u sebi objekat izbora, što bi

dakako u sasvim istome smislu i s jednakim učinkom utjecalo i moralo utjecati na mogućnost određene pridružbe.

Pridružba prema istaknutome mogućem načelu ne bi dakle bila ni za jedan isti odgojni odnos nužno skroz ustaljena ni stanovna, pa tako ne zajamčujući jedinstvenost, jednoznačnost ni dosljednost odgojnoga postupka ne bi mogla da bude valjanim i nužnim osnovom univerzalne neke kulturne prakse. A lišena je ove mogućnosti to više, što načelo, po kojemu bi se takva pridružba imala izvršiti, ne može da osigura ni da dovoljno zajamči ni samu univerzalnu upravljenu odgojnoga djelovanja, nego se štaviše odlikuje naočitom sposobnošću, da je dovede u sumnju i u kolebanje. Ne bi se pače istaknuto načelo moglo dovesti u sklad s vrijednosnom univerzalnošću pedagoške funkcije ni onda, kad bi se uzelo, da je unatoč svoj mogućoj promjeni bilo subjekta bilo objekta izbora ipak jednoznačna i stalna međusobna njihova pridjelba u načelu moguća te se daje postići, i kad bi se dopustilo, da bi upravo zbog te mogućnosti i pripadalo među najodličnije zadaće ljudskoga nastojanja, da određene subjekte učini ustrajno privrženim i nerazrješivo povezanim jedinkama određena kolektiviteta odnosno bezuvjetno poslušnim i skroz pouzdanim pristajama izabrana političkog individualiteta. Sve kad se i ne bi htjelo sumnjati u potrebu, da se tako zadani cilj postigne, ostalo bi sveder još pitanjem, da li se neko djelovanje i utjecanje nastojeći oko osobitoga toga cilja može dosljedno smatrati odgojnim i da li se u oštrome smislu riječi smije također nazvati »odgajanjem«, jer upravo bi to i opet zavisilo od odgovora na dalje pitanje, da li se sam taj sasvim naročiti zadatak i taj zasebni cilj, na koji se sa stajališta naznačena predmnivana načela izbora u krajnjem

vidu upućuje, može uopće slagati s univerzalnom tendencijom pedagoške funkcije ili ne skućuje li naprotiv tu tendenciju u posve jednostranom smjeru i ne isključuje li time uistinu i njenu univerzalnost. Odgovor će na to pitanje biti dakako odlučan i po vrijednost i značenje načela izbora, koje se je kao mogućnost razmatranju nādalo i prema onome, što kao takvo može i treba da izriče, obilježilo.

Predmnivano načelo izbora mora da računa sa svim onim šarolikim mnoštvom više ili manje moćnih političko-društvenih organizacija, koje je u određenom povijesnom trenutku doista živo i djelovno; i prema onome, što izriče, ne dira i ne može to načelo dirati u relativno pravo na opstanak nijedne između tih i takvih organizacija. Jer prema istaknutome se načelu ove organizacije nemaju prosuđivati ni ocjenjivati u nekom apsolutnom smislu, već samo s obzirom na njihov mogući odnos prema ovome ili onome odgajalačkome subjektu, u povodu čega svima njima pripada načelno jednako pravo, da kod izbora uđu u račun, a osim toga i ostaje jednaka mogućnost, da nađu svaka za sebe »svoga« odgajatelja odnosno svoje odgajatelje, između kojih će svaki raditi za »svoju« organizaciju, za njene ciljeve i za njen opstanak; što dakako ujedno znači, da će samim tim raditi — kako drukčije prema takve vrste pridružbi, razumije se, i ne bi moglo biti — protiv svih drugih »nepridruživih mu« organizacija, protiv njihovih težnja, protiv njihove moći i njihova opstanka. Time bi se međutim nužna konsekvencija izbora, naime svestrana borba protiv opstanka pojedinih osebnih organizacija moći, odlučno protivila samome osnovu i izvornome smislu predmnivana načela, koje za sve njih mora primjereno svome pojmovnom određenju pretpostaviti jednako pravo

na opstanak, kad im svima i daje jednaku mogućnost, da s obzirom na izbor, o kojemu se ovdje radi, uđu u račun. Ovako se predmnivanome načelu može dakle zabaviti, da je zapravo u sebi protivurječno, a s time i neodrživo.

No i bez obzira se na tu slabu preporuku za njegovu primjenu može lako uvidjeti, da bi tako zasnovano načelo izbora moralo promašiti svrhu baš zbog toga, što odgajalačke subjekte prema njihovoj pretpostavljenoj nekoj međusobnoj različitosti pridružuje raznim i protivnim si organizacijama moći. Tako bi se naime pojedini odgajatelj morao podati staranju o sasvim specijalnim ciljevima, nastojanju oko skroz jednostranih svrha. Morao bi u svakome konkretnom djelovanju utonuti u odjelitu pojedinačnost, suziti u ovome ili onome vidu svoje vrijednosno obzorje, morao bi odmah po gotovu izboru izvršenom prema intenciji obilježena načela biti savršeni strančar. Njegov bi posao na posljatku i bio, da svoga pitomca bilo kojim načinom predobije za »svoju« stranku, da ga svega uvrze u »svoju« političko-društvenu organizaciju.

Iskazalo se je međutim već tokom pređašnjih razlaganja kao konsekvencija univerzalne tendencije pedagoške funkcije, da odgajatelj, koji sam dašto ostvaruje određeni i osobiti životni oblik, što se može ispunjati vrednotom, nema nipošto odgajati samo za upravo taj specijalni način izgrađivanja vrijedna života i nema da pitomca možda na nj prisiljava. Odgajatelj kao takav niti ima na to pravo niti može da nađe kakav nuždan, samom stvarnošću uvjetovan i doista održiv odgojni princip, koji bi to bezuvjetno zahtijevao ili bar mogao opravdati. Dok odgajatelj hoće da ostane odgajateljem, ne može pitomca ni na koji način ostaviti slijepa u tome pravcu niti ga toliko ograditi, toliko

ga duševno stegnuti i duhovno zarobiti, da bi mu ostala samo jedna jedina i to upravo odgajateljeva mogućnost oblikovanja života bez obzira na to, da li će doista moći da se u tome životnom obliku sam u sebi najbolje, a dalje i po zajednicu najpovoljnije vrijednosno odnosno kulturno živi. To bi, kako se je naprijed uostalom već i istaknulo, bilo u najoštrijoj protivštini s unutrašnjim bistvom odgajalaštva i moralo bi se štaviše smatrati neodgovornom propagandom, običnim vabljenjem, a u ovim ili onim prilikama možda i nedostojnim zavođenjem.

Koliko li bi se više protivilo istoj toj bitnoj osebnosti odgoja, kad bi odgajatelj osobiti kulturni, navlastito produhovljeni životni oblik zašavši u krajnosti zamijenio s naročitim i ograđenim u sebi oblikom podržavanja i izživljavanja često i silovite političke moći! U tome se slučaju uopće ne bi radilo ni o buđenju izabranih, možda jednostrano usmislenih duhovno-vrijednosnih sklopova, a kamoli o vrijednosnom univerzalitetu, već samo o specifičnim svojstvima, gajenjem kojih bi se životna sposobnost i veličina određene stranke, određena političkoga tijela, određene organizacije moći jačala i širila te njihova protivština prema drugima sličnima pooštrila. I mjesto da pitomeca privodi kulturi, morao bi ga odgajatelj dosljedno snabdjeti voljom, spremnošću i spretnošću za boj i za borbu za stranake »ideale« svake vrste.

Sve bi to bilo više oblikovanje izvanjštine, negoli obrazovanje unutrašnjega čovjeka. Jer pogledom će na cilj, koji bi se i samoj kulturi i kulturnoj praksi općenito nametnuo, kad bi se načelo izbora na izraženi način određeno imalo bez ograde i bez protivljenja smatrati valjanim, stajati svakako bolji borci i luđi fanatici po cijeni daleko ispred

čovjeka misaonijega, čuvstveno istančanijega i hrabrijega u duhu i istini. Odgajatelj bi se hoteći zadovoljiti takvu neku zadaću morao u sebi rastočiti i pretvoriti u tvrdoga vođu i u bezobzirna i nesmiljena zapovjednika.

Ne može od svega toga biti boljega znaka za činjenicu, da je predmnivano načelo izbora, što se je kao mogućnost pretresalo, potpuno nesvrhovito. Ono ni s koje strane nije doraslo zadaći, rješenju koje je bilo namijenjeno. Njegovo primjenjivanje mora štaviše voditi do toga, da odgajalačke snage slabe i izgibaju, pa treba da se sa svim tim zabaci. Hoće li se međutim još kušati da se spase tvrdnja, što ju je istaknuto načelo imalo obraniti, trebat će ispitati i drugu mogućnost, koja smije da uđe u račun pogledom na pitanje, o kojemu se upravo raspravlja.

Ne da li se utvrditi nikakva bistvena ni nužna nadređenost političkih svrha svrhama odgojnim, ako bi za svaki pojedini slučaj, za svaki konkretni odnos između određena odgajatelja i određene organizacije moći valjalo — kako to ogleđano načelo izbora određuje — u objestranoj njihovoj prilagodljivosti ili pače predodređenoj neke vrste supripadnosti napose tražiti opravdanje, moglo bi se još pogledati, ne bi li se možda s više sreće dalo opravdati i nužnim prikazati podređivanje odgojnoga nastojanja i odgojnih učinaka svrhama i ciljevima političkim, ako se odluka o organizaciji moći odnosno njen izbor ne učini zavisnim od svojstava i osebnosti odgajatelja, koji bi tobože prema samome smislu svoga zvanja bio obvezan, da za takvu organizaciju živi te da se upravo u svome svojstvu odgajatelja sav za nju založi. Radilo bi se, drugim riječima, o načelu, koje bi izbor određivalo u apsolutnome smislu, bez obzira na bilo koje razlike

između djelovnih odgajateljskih ličnosti, jednoznačno za sve moguće slučajeve, jedinstveno za sve odgajatelje.

Ne da li se uvidjeti nužda, po kojoj bi odgojne snage morale biti sredstvom za održanje, jačanje i širenje političke moći, ako bi različiti između sebe odgajatelji mogli ili možda zbog ove različnosti i morali da služe različitim organizacijama moći, i mora li se dopustiti, da se ne može odgajati ni za sve takve organizacije ni za kojegod između njih, da nijedna ne može s univerzalna kulturnoga stajališta imati prednosti pred drugom ni da ikoja u tome vidu može biti bolja negoli nikoja, doklegod time odgajatelji moraju pripasti protivničkim taborima te bi u stvari bili prisiljeni služiti razjedinjavanju čovječanstva i zasjenjivanju čovjštva, u kojemu se objavljuje, valjat će razmotriti, ne bi li se moglo ili i moralo uzeti, da odgajatelj, kakavgod i bio i gdje se god i nalazio, mora odgajati za jednu posljednju i s općenitoga nekoga gledišta najdostojniju ili inače nekako najprilicniju političko-društvenu organizaciju ili političku ustanovu, za onu, koja će možda između svih mogućih biti i prema samome odgajalačkom pregnuću razmjerno naj-snošljivija, koja će se još najlakše dati s njime uskladiti te bi se, koliko bi to uopće bilo moguće, svrh toga odlikovala takvim svojstvima, da bi u svojoj takvosti svela sve odgojne težnje i porive u tok izravnih i neoslabljenih svojih nastojanja te nuždom samoga svoga naročitoga bistva jedina obvezala bez razlike svakoga odgajatelja i vezala ga u živome njegovu odgajalaštvu uza svoje svrhe.

Kako da se međutim provede tako zamišljeno načelo izbora i kakva li bi morala biti svojstva, kojima bi se neka politička tvorba, takva neka izuzetna zemaljska vlast toliko odlikovala ispred svih drugih, da bi se odgajatelj morao

smatrati obvezanim služiti joj svim svojim najboljim silama te joj po mogućnosti isto tako pomoći također u njenoj borbi protiv svih onih carstava, koja bi joj htjela osporiti njen osobiti, s neobičnim pravima spojeni i naročitim dostojanstvom snabdjeveni položaj?

Moglo bi se možda u prvi čas uzeti, da će sasvim jednostavno kvantitativna razlika imati da odluči, kojemu će između carstava pripasti slava, da se i odgajatelj treba kao takav sagnuti pred njegovim sjajem i njegovom veličinom ili i slava baš protivna — kako bi jednako lako moglo i kako bi s istim pravom i smjelo biti — da se odgajatelj mora sažaliti na nj radi njegove slabosti i ništavosti te prionuvši za nj upravo u povodu toga kušati da ga spase od moguće propasti i da ga što više pridigne i osili.

Ne će međutim biti potrebno istraživati, hoće li najveća ili najmanja moć, najsitnija ili najkrupnija nemoć morati da na posljertku vrijedi kao odlučna u tome, koju li će određenu političku vlast napokon zapasti sreća, da smije opravdano zagospodariti odgojem i snagama odgajalaštva. Ni u kojem slučaju ne bi to naime mogla da bude zaslužena sreća!

Kad bi se u bilo kojemu već vidu najmoćnija ili opet najnemoćnija politička tvorba imala očitovati kao pozvana, da za sebe svojata neko pravo da prema svojim svrhama odredi pravac odgojnome nastojanju i djelovanju te da u tome smislu bude izabrana, protivilo bi se to očito samome načelu, po kojemu bi traženi izbor imao biti u svakome smjeru apsolutan i definitivan. Takav ne bi uistinu nikako mogao biti, ako bi se povodio tek za kvantitativnim odnosima između bilo kojih i bilo kakvih svojstava razno-likih organizacija moći. Jer doklegod postoji mnoštvo

naznačenih organizacija, koje će se nužno boriti o prevlast, moglo bi prema neizvjesnu i promjenljivu uspjehu takve borbe predmnivano po odgajatelja odlučno prvenstvo osnovano samo na maksimalnoj ili minimalnoj mjeri inače svim tim organizacijama zajedničkih ili bolje reći jednako pripadnih svojstava prijeći od jedne organizacije na drugu. U tome bi pak slučaju morao onda i odgajatelj opet mijenjati gospodara, baš kao i prema načelu relativno valjana izbora; pedagoška funkcija i opet ne bi bila u sebi jedinstvena, u svome cilju jednoznačna, u svojoj upravljenosti ustaljena. I takva bi prisilna neka nestalnost i upravo reći prevrtljivost odgajateljeva najsigurnije dokazala, da njegova zavisnost od toga i takvoga carstva i njegove sile, koja je kao svaka sila za vremena, nije nipošto bila nužna, nego baš tako slučajna, kao što se u ovaj ili onaj čas neko zemaljsko carstvo slučajno dostalo tako utemeljena prvenstva.

Koliko se god dakle politička koja tvorba, određena koja organizacija moći ili pozitivna takva neka ustanova bilo u čemu i bilo čime kvantitativno i razlikovala od drugih i doseglo joj koje svojstvo možda i najkrajnju kvantitativno još moguću granicu, ne će ipak na osnovu same te i takve razlike moći da stekne ma i najmanje pravo na to, da u protivštini prema ostalima učini odgojno nastojanje zavisnim od svojih svrha. Isto se tako pak razumije, da jednako ne će takve vrste razlika moći da bude ni najsitnijim opravdanjem, ako bi koja vlast pozivajući se na upravo tako uvjetovanu razliku stezala odgajalaštvo i ograđivala ga u njegovu vrijednosno svezahvatnome poslanstvu ili ako bi vlastodržac s istoga tog povoda htio posredstvom sile, kojom raspolaže, zarobiti savjest odgajateljevu.

Ostala bi tako na poslijetku samo još jedna mogućnost, koja bi svakako morala značiti izlaz iz ovih poteškoća, što iskrsavaju, gdje bi trebalo opravdati nastojanja politička, da zavlada odgojnim činiocima. Pa ako ni ta posljednja mogućnost ne bi politika izbavila iz neprilika, što mu ih zadaje odgajateljevo htijenje i odgajalačko stvaralaštvo, onda se one uopće ne će dati ukloniti, već će naprotiv politikove neobuzdane težnje, da mimo svake odgovornosti koliko je god moguće proširi svoju moć, svesti na pravu mjeru.

Ne ostaje naime drugo, nego uzeti, da se političko-društvena organizacija, koja bi htjela da nad svim ostalima iznese pobjedu, što je ne bi ni s kime trebala dijeliti, i kojoj će odgajatelj nužno imati da služi, mora odlikovati određenim nekim sasvim naročitim i gotovo izuzetnim svojstvom, kojim se ne će samo graduelno, nego upravo principijelno razlikovati od svih, koje bi se s njome mislile takmiti pred licem odgajateljevim. Razlika bi dakle, koja prema posljednjem još zamišljivom načelu izbora smije, čini se, doista odlučiti sudbinom odgajateljevom, morala biti kvalitativne naravi.

Uistinu međutim neizbježni ovaj obrat u načinu, kako da se odredi značajka, koja bi imala biti odlučnom po bitnu upravljenost pedagoške funkcije, ne rješava prijeporno pitanje, nego ga štaviše razbija. Jer što bi se inače moglo uopće razumjeti pod zahtjevom, da se neka društvena tvorba ima po kakvoći razlikovati od organizacija političkih, u vlasti usidrenih, na odnosima moći osnovanih, ako taj zahtjev ne bi u suštini htio značiti, da organizacija ili ustanova, koja bi s pravom mogla zahtijevati, da joj se smjernice i svrhe odgoja prilagode, i koja bi s nekim

opravdanjem smjela očekivati, da će u odgojnim snagama naći najjači poduporanj svome razvitku, mora u stvari prestati da bude organizacijom ili ustanovom u čistome smislu političkom, organizacijom ili ustanovom moći? Tom je pak konsekvencijom izbačeno na posljertku potpuno iz računa sve područje politika, s obzirom na koje se je prvobitno baš i moralo postaviti pitanje izbora i načela, za kojim bi se odgajatelj pri izboru imao razložito povoditi i prema kojemu bi se kao takav trebao odrediti.

Nagoni li potraga za naznačene vrste načelom izbora izviđanje na to, da prijepornu veličinu u smislu kvalitativne odlike sasvim izdvoji iz kruga specifično političkih tvorbi, onda je to svakako isto, što i proglasiti nerazumnim pitanje, kojoj li takvoj tvorbi ima odgajatelj služiti. To pitanje ne može naći valjana odgovora i sasvim je isključeno, da bi se dostalo načelnoga rješenja, dok odgajatelj uistinu ne bi svoje nade, svoje težnje i ciljeve ni po kakvome načelu izbora mogao razložno i opravdano podrediti ikojemu između ustanovljenih društvenopolitičkih poredaka, nego bi baš naprotiv imao svoju naklonost pokloniti nečemu, što se od svih tih političkih cjelina i od svih odnosa moći upravo principijelno razlikuje te se ostvaruje na drukčijim osnovima i izgrađuje u drugome smjeru.

Posljednje kao mogućnost još preostalo načelo izbora, što se je kao neizbježna konsekvencija nametnulo razmatranju, vodi eto tako odgajatelja pogledom na njegove ciljeve, njegove dužnosti i svojstvene mu zadatke neoborivom nuždom daleko izvan dohvata političke moći. I prema toj se konsekvenciji smije s pravom reći i mora se izriekom istaći, da organizacije, ustanove ili zavodi, što su u vlasti politika,

koliko pripadaju djelovnome području čovjeka moći i koliko se moraju upravljati prema njegovim zapovijedima i odredbama, što izvire iz osebnosti njegova bistva, ne mogu nikako biti odgojnima, kao što se i pojedinac ne bi u stvari mogao smatrati odgajateljem, koliko je upravo u službi politikovoj. Time pak načelo izbora, koliko bi možda pretpostavljalo ili dopuštalo zavisnost odgajateljevu od politika bilo kakva kova, gubi svaku obaveznu snagu.

TRINAESTO POGLAVLJE
ODGAJATELJEVO CARSTVO

Tko bi htio prikovati odgajatelja uz koju između mnogih političko-društvenih organizacija, koje sve jednako hoće da se održe na životu i da što više osile, tko bi ga htio vezati uz koje između kršljivih i nestalnih zemaljskih carstava, zvala se kako mu drago i kojegod vrste i bila, ne bi nikako znao odrediti, kojemu između njih da odgajatelja s pravom dodijeli, niti bi mogao makar i s najmanjom sigurnošću odlučiti, u službu kojega da ga po opravdanoj, upravo reći moralnoj nekoj nuždi pozove. I nikako mu ne bi moglo uspjeti da uvjerljivo opravda svoje htijenje ili svoj diktat, prema kojemu bi se odgajatelj imao podrediti baš ovoj, a ne onoj političkoj skupini, pa bi napokon morao ostaviti odgajatelju potpunu nezavisnost od svih njih i neograničenu u tome smjeru slobodu samoodređenja. A razumije se, da na tome tlu ne će moći ni pomoći ni promijeniti što god na stvari, ako bi se tkogod mislio hvatati nasilja, kuda nasilje nesamo ne doseže, nego više još izaziva i, kako se radi o ljudima, ne može na posljertku spriječiti ravnu mu bezobzirnu obranu.

Političkim je vlastima već kao takvima dašto svojstveno, da se svim raspoloživim sredstvima nastoje dostati odgajalačkih snaga; ali ako odgajatelj ima da bira, odbit će u skladu sa samim sobom i istinskim svojim bićem svaki njihov

pokušaj, da mu stvaralaštvo ograde samim uskim svojim svrhama i morat će prema osobitome smislu svoga pozvanja i prema neposrednoj upravljenosti svojstvena mu djelovanja prepustiti njima samima brigu o naročitim njihovim ciljevima, dok hoće da u bistvu svome ostane ono, što jest, i dok je god istina, da čovjek, koliko hoće da upravo »odgaja«, može služiti tek »budućnosti«, koja je puna nedoglednih i ne najmanje stvaralačkih mogućnosti, može nastojati tek oko nazočnosti vrednota, starati se o kulturi »unutrašnjega« života, a ne može sile svoje i rad najboljega svog života slijepo podvrći ukrućenoj »prošlosti« ni održanju stečene moći.

I doista, kad bi odgajatelju opseg i sadržaj djelovanja bili načelno određeni i ustanovljeni dosegom zemaljskih granica tako, da bi se uopće morao unaprijed odlučiti za bilo koju osebnu mogućnost oblikovanja života, kako bi bila možda predodređena prema općenitim mogućnostima danima u tome smjeru u okviru određene organizacije moći, ne bi mogao bez predrasuda pristupiti k svim ljudskim bićima, koja bi mu se rado povjerila. Međusobni izbor odgajatelja i pitomca, kako je uvjetovan mogućim nagnućem i sličnom im ili usporednom nekom usmjerenošću u mogućem ili zbiljskom vrijednosnom doživljavanju, bio bi najednom zavisao od skroz izvanodgojnih činilaca. Za odgajatelja ne bi više u prvome redu bila odlučna primljivost duše za vrednote ni mogućnost »rađanja budućnosti« ni sposobnost ka kulturnome stvaranju, nego upravo oznake pojedinca, zbog kojih bi, kad bi uistinu odlučivale, odgajatelj lako mogao doći u najtragičniju za nj nepriliku, da se mora odreći lica, u kojemu bi možda našao baš najuzgojivijega i najvrednijega svoga pitomca! I znao bi tako

mimoići onoga, koji bi ga najviše mogao trebati, a i morao bi možda poradi koje slučajne i po odgoj sasvim nebitne okolnosti uskratiti pomoć upravo onome, koji bi je bio najdostojniji i kojemu bi je i najlakše i najpotpunije mogao, a zadobiven možda srodnošću bića i najradije htio dati. Ne bi li međutim ovakvo pritješnjavanje odgajatelja u slobodi, koja ga ide, i takvo suzivanje odgajateljske ljubavi značilo lišiti odgajateljstvo čovještva, iz kojega se rađa i u kojemu bezuvjetno mora da počiva, te mu time oduzeti smisao i opravdanje?

Bilo bi to gotovo gore, negoli kad bi tkogod primjerice tvrdio, da je liječnikovo zanimanje i djelovanje vezano prema bitnoj svojoj svrsi na užu, na odabrani krug pojedinaca, već prema bilo kakvoj njihovoj pripadnosti, da je stegnuto možda na ljude određene boje puti ili stalna oblika lubanje ili osobita zvanja ili naročite zavičajnosti te da je ovo i ovakvo ograničenje uvjetovano samim bistvom, samim osnovnim smislom liječništva; prema čemu bi moglo biti slučajeva, gdje bi liječnik bolesne ili unesrećene i uopće na nj, na njegovu njegu ili njegov savjet upućene smio ili pače i morao ostaviti na cjedilu, ako ne i trovati, nijesu li članovi izabranoga kruga ljudi! Ili kad bi tkogod mislio, da se umjetničko stvaralaštvo smije očitovati samo na stalan neki zapovijedani način i samo ljudima izuzetna kova i sloja, da mora biti u određenu pravcu obojeno te da bi se iznevjerilo svome najintimnijem pozivu, kad bi razbilo sve takve granice. Ili kad bi, u samome bistvu i značenju izumilaštva htio naći opravdanja zahtijevajući od izumitelja, da tekovinama svoga duha i svoga rada obogati samo malen broj ljudi, koji su mu najbliži i koji

ga upravo okružuju, a ostalima i čitavome čovječanstvu da uskrati blagotu, koju nose. Ili kad bi tkogod pozivajući se na unutrašnjubitiduhovnu jezgru svećeništva htio, da istinski svećenik, svećenik po naravi i poslanstvu proživljenome u dubinama duše, daje čovjeku zaklon dobrohotnosti, duhovne utjehe i duševne pomoći te da ga uopće daruje plodovima opće čovječanske ljubavi, kako to ne poznajući i ne dopuštajući nikakva izuzetka odlučno traže najuzvišeniji osnivači religija, da mu, ukratko, uopće prizna i da mu poštuje čovječstvo samo ako pripada ovoj ili onoj, ovakvoj ili onakvoj zajednici ili društvenoj organizaciji, a ostalih duša da se možda kloni ili da ih pače progoni, da ih savršeno prezre, da ih proklinje ili izvrgava ruglu, mjesto da im pomaže, da ih hrabri i blagoslivlje!

Sve to zacijelo ne može da bude, dok je god čovjek još ostao svijestan svome posljednjem, najdubljem, najozbiljnijem pozivu. Ima bezuvjetno pozvanja, a po tome i zvanja, koja ne poznaju granice između ljudi i ne smiju za njih znati, dok čovjek odazvavši se svome pozvanju i vršeći svoje zvanje ne će da se iznevjeri svome najmanje ograđenom, svome najširem, najobuhvatnijem, svome najplemenitijem i najboljem jastvu. Upravo od njih i od mogućnosti njihova postojanja sasvim naročito i zavisi onaj smisao života, što ga valja tražiti u dubinama nepomućena čovječstva; upravo u njima i ključa najbistriji izvor ljudske plemenitosti, po njima se najčistije može da objavi sva bezgraničnost osebnih poriva, što u krugu njihove djelovnosti neskućeno mogu da žive, sva nedogledna širina i prostranost čovjčnosti. I sva bi vrijednost ljudskog opstanka, koliko je ima, morala propasti u baruštini kukavnosti i ništavosti, kad

stvoru ljudskome ne bi bilo moguće dostati se visina, iz kojih gledajući više ne zapaža i ne može i ne će više da vidi sve sitničavosti i sve predrasude, zbog kojih čovjek zatajuje čovjeka u svome bližnjemu i čovještvo u sebi!

Vrijedi to, a vrijedi pače više još i za odgajalaštvo i za smisao, koji odgojnu djelatnost posvećuje. I odgajatelj poziv pripada među one, što su uzvišeni nad svime, što čovještvo u čovjeka sputava i što ljude kao ljude hoće da rastavlja ondje, gdje razlučivanju i odjeljivanju ne može biti mjesta.

I doista! Odgajatelj može, pa i u isto vrijeme, odgajati ljude najrazličitijega podrijetla i najoprečnije pripadnosti i nije na takve razlike svojih pitomaca nipošto vezan. U tome smjeru za nj ne postoje granice, pa lica, što mu se povjeravaju i kojima kao takav prilazi vrednota i duše radi, ne pita za putnice, što dižu izvanjske, nebitne, nenužne ograde između ljudi. Povodeći se za unutrašnjim svojim pozivom ne pita istinski, rođeni odgajatelj ni otkuda je tko ni kojega je roda ni koje je vjere ni koje je narodnosti ni koje je puti. Odlučan mu je čovjek pogledom na ostvarenje vrednota u doživljaju, a ne pogledom na osvajanje moći, i zato se tu samo pita, kakva je tko duša i do koje li se visine duha može po naravi i sposobnosti svojoj uzdići. I gdje god može da bude općenito ljudskoga razumijevanja, ondje će se naći i mogućnosti, da se u svoj punoći i u neumanjenoj ljepoti začne odgojni odnos te da se čovjeku otvore oči i da se predobije njegovo srce za putove, na kojima se prevladava »prošlost«, za putove, koji vode k »budućnosti«.

Zato odgajalaštvo u načelu i ne zna za međe, što nastaju između ljudi ondje, gdje se dijeli vlast; a znade li

ih i prozrije li ih, smjerat će prema najnutarnijem svome bistvu bezuvjetno u to, da se dostane smisla iznad njih i da nađe izlaska iz tjesnaca, što ga ograđuju, iz uskoće, u koju sapinju čovjeka. Zato nikoji obziri prema bilo čijem nastojanju oko moći ne će ni vezati ni obvezati dušu odgajateljevu. Doklegod kao takav opstoji i živi, vršit će svoje zvanje onkraj takvih međa, što ih postavlja moć, i odazvavši se tako iskonskome i nepatvorenome svome pozivu, naći će svoje mjesto svagdje, gdje žive ljudi i gdje među njima može da živi ljubav.

Tako je odgajateljjev odnos prema ljudima i ljudskim skupinama, prema čovjeku i čovječjoj sudbini skroz drukčiji, negoli je u politika.

Kako je moć razdjelno dobro te vlast stoji protiv vlasti, moći će politik živjeti kao takav samo za neki uži svoj krug, i dok će god biti na zemlji mnoštvo organizacija moći, može da bude ono, što jest, i da prema tome i djeluje samo tako, da se ograniči i da se stara o granicama, koje ga ograđuju. Njegova služba ima zapravo dva obraza: onaj, koji gleda u zatvoreni njegov krug, obećaje blagostanje i život, a drugi, koji gleda preko granica toga njegova kruga, prijeti zatorom i smrću. Što jednome dijelu ljudstva stiče, to drugome dijelu otima.

Politik poznaje samo užu svoju organizaciju moći, onu, kojoj upravo pripada i u kojoj se utjelovljuje njegova moć: za nju će raditi i s njome će živjeti. Odgajatelj poznaje međutim u tome okviru tek općenitu nuždu, prema kojoj čovjek mora da pripada jednoj ili drugoj između takvih organizacija: u toj pripadnosti vidi tek neizbježnost, koja mu još ne znači, a s obzirom na bitne mu svrhe i ne može o sebi značiti vrijednost. Vrijednosno će joj značenje biti

tek toliko, koliko može da bude dostojno sredstvo za vječne ciljeve odgajalaštva. A i ta je mogućnost dosta ograničena, smjelo bi se gotovo reći toliko, da će odgajatelja jedva moći zadovoljiti, dok ima da računa s mnoštvom najraznoličnijih mogućnosti političko-društvene pripadnosti. Jer tražeći između mnogih organizacija moći onu, kojoj bi morao dati prednost kao sredstvu, koje će mu najbolje služiti, koliko je na tu službu u zbilji upućen, naići će pri izboru na slične poteškoće, kakve su se nàdale, dok se je radilo o tome, da se odluči za jednu između njih, kojoj bi morao i mogao priznati pravo, da si podvrgne njegove sile i sposobnosti kao sredstva za svoje svrhe.

Nema li načela izbora, prema kojemu bi se odgajatelj smio slobodno odlučiti za bilo koju između mnogih i raznolikih organizacija moći, tako da na posljetku padaju pred njim u stvari sve granice, koje ih dijele, kako je to naprijed obrazloženo, onda ta okolnost bez sumnje ujedno upućuje i na to, da bi se odgajatelj tražeći u oblastima moći razmjerno s najviše strana prihvatljivo sredstvo u krajnjem vidu mogao — pa bilo i to samo u sasvim naročitome pravcu — zapravo izmiriti tek s nekom neograđenom, političkim međama neokruženom nadorganizacijom, koja bi obuhvatala i više još zasjenila sve ograđenije organizacije ublaživši ili pače i izbrisavši najžešće opreke između njih. A razumije se prema svemu, što se je bilo izvelo pogledom na naznačeno načelo izbora, da bi ta nadorganizacija imala kao takva biti jedna i jedina, bila ona inače u sebi nužno još toliko diferencirana i moralo toj diferenciranosti bezuvjetno i odgovarati njeno ustrojstvo. Iskustvo dašto za nju ne zna; njen opstanak pak i mogućnost njena ostvarenja u ovoj svezi i ne ulaze

u račun. No morala bi ta neka društvena tvorba daleke budućnosti zacijelo biti neka svesvjetska organizacija, koja bi jednom istom moći obuhvatila sve ljudstvo. I nema sumnje, da bi s obzirom na takvu neku nadorganizaciju vrijedio sasvim drugi i skroz drukčiji pojam »politike«, negoli pogledom na mnoštvo ograđenih organizacija moći, a i sama bi primjena principa moći bila tu dakako posve izmijenjena već stoga, što bi takva nadorganizacija mogla da se kao jedna i jedina ostvari nasuprot vječno između sebe neizmirenom mnoštvu organizacija moći zacijelo samo tako, da bi se u posljednjem vidu ovako ili onako pokrivala s općom čovječanskom zajednicom, koliko se njome naznačuju i nepodijeljeni, između sebe izmireni, zajednički, opći ljudski interesi.

U skladu se s time može pak nadovezati, da je odgajatelj politiku nasuprot u jezgri svoga bića prije svega obvezan svemu čovječanstvu. Polazna točka njegova djelovanja i krajnji cilj njegova nastojanja ne može da bude nikoja uža ljudska skupina. Najdjelovnija je odgajatelju zajednica, kojoj ili kao takav po svemu svome namjerenju prvenstveno pripada ili uopće nije i ne može biti istinskim i potpunim odgajateljem, osnovna je zajednica, za koju odgajatelj po bistvu svome živi i kojoj je u prvome redu odgovoran, čovječanstvo uopće, kako se u pojedincu, koliko je lice, napose objavljuje. I u tome se pravcu može reći, da je tako i život savršena odgajatelja opće ljudsko dobro; on pripada svemu čovječanstvu baš tako, kao i znanost i umjetnost i vrijedni izumi i znatna otkrića, što ne priznaju nikakve granice između ljudi; takav život sja

jednako svemu čovječanstvu za uzor, svemu, što je podvrgnuto sudbini čovječjoj na utjehu i ohrabrenje, baš kao i istinski visoki etos oslobođene u sebi i izgrađene ličnosti.

Pedagogička se funkcija ne rađa kao funkcija povjesnovorna iza ograda, što se na razne načine znadu isprijeciti između ljudi i što dijele vremena, već izvire ondje, gdje sve te ograde padaju, i hrani se najširom uzajamnošću, što ljude veže i vežući ih diže nad zvijer. Ona je i u ovome smjeru univerzalna. Zato u oštrome smislu i ne može biti u bilo kojemu takvome smjeru sužena od goja: samotno obiteljskoga ili i plemićkoga, građanskoga, seljačkoga, radničkoga ili opet u drugome vidu stranačkoga ili državljanškoga i drugoga sličnoga. Sve su to u stvari ograničenja na području odgajalaštva, iskripljivanja istinskih i pravih odgojnih svrha; svako takvo odjeljivanje uništava zapravo odgojni smisao nekog namjerenja i puno odgojno značenje neke djelatnosti. U svim tim suženim smjerenjima može biti možda govora o prilagođivanju, o udruživanju, o obvezivanju, o poučavanju, o savjetovanju — sve djelatnosti, s pomoću kojih se dašto može duša predobiti i za ciljeve užih skupina, no dok se ograničuju na takve skućenije svrhe, ne zaslužuju ni ime »odgoja«.

Točno uzevši ima samo opće čovječanskog, opće ljudskog odgoja ili ga uopće nema. Zato ni ikoja odjelita ni bilo kakva zasebna socijalna organizacija ne može da odgoju dađe skroz primjerene osnove, a isto tako ne može ni krajnjem njegovu cilju biti dovoljno sredstvo.

Ne može pak drugo vrijediti ni za naročitu i uvijek razmjerno jednostranu i u tome vidu ograničenu civilizaciju, koja se izgrađuje s razvojem određena socijalna poretka.

Odatle biva i razumljiva neprolazna potreba, koja se sveđ nanovo javlja naročito s odgojnim impulzima, da se različiti kulturni krugovi uzajmično oplode, da se nekako prožmu i time međusobno osvježe, da, drugim riječima, sveđ iznovice prekorače najuže svoje granice te da ih tako u izvjesnoj mjeri niječu.

Doista je to već otud vidljivo, što se odgojni proces to manje gradi na samoj jednoj ekskluzivnoj kulturnoj cjelini, na što višu se je vrijednosnu razinu digao. Uvijek se pri odgoju radi o povećanju i proširenju kulturnih mogućnosti i redovno to biva prilivom elemenata iz drugih i drukčijih kultura, bilo da se pogledom na to radi o kulturama prošlih vremena, o renesansama, bilo o stranim istovremenim kulturama, o kulturnome slijevanju ili o kulturnome »zajmu«. Najuži neki vlastiti kulturni krug ne dostaje nikako, gdje se odgojno nastojanje i samo malo hoće da odmakne od najprimitivnijih svojih zametaka, pa već i o samo nešto dubljoj n a o b r a z b i ne može da se govori, gdje bi nedostajalo poznavanja i mogućnosti shvaćanja tuđih kultura. A nema ni razloga, da bude drukčije, dok je s v o j ljudskoj kulturi već kao »ljudskoj« jednako svojstvena mogućnost, da oplodi dušu i da je osposobi za rađanje »budućnosti«.

Tako istinski i plemeniti odgoj u svakome smjeru gradi svoje temelje na najširoj općoj čovječanskoj osnovici ne obazirući se na ove ili one granice, koje sužuju i iskrivljuju i samu najbitniju mu svrhu. I na ovoj osnovici gradi odgajatelj svoju službu, koja je, dok je god dostojna odgajatelja i u skladu s bistvenom jezgrom pedagoške funkcije, opće čovječansko služenje čovječanstvu. I takva upravlja se ta služba stalno prema istini, da se čovjek ne može odgajati i s k l j u č i v o za bilo koju u ž u zajednicu, jer na

posljedku živi ipak u njega vrednota, po kojoj kao lice vrijedi po sebi i sam za sebe, a nesamo zato, što bi nešto značio za bilo koju skupinu ili što bi bio član bilo kakve, pa i još tako vrijedne zasebne, ograničenije zajednice.

Svrh svih mnogih malih zvanja i iznad promjenljivih zemaljskih veza ide čovjeka jedan vječni poziv, svojstveno mu je jedinstveno pozvanje na temelju njegova kozmičkoga članstva ili, što je isto, na osnovu njegova sinovstva božjega. Bezgranično, da, upravo vasiljensko značenje ljudske duše, koja se u besmrtnoj čežnji za osmišljenjem svoga žića ispruža prema visinama žive duhovnosti, hoće da u svemu odgoju i za sveg toka odgojnoga procesa bude uporedo s natpojedinačnim svijetom vrednota i smisla naročito priznato i poštovano. Upravo se s te strane i ukazuje, da odgoj dobiva bitni svoj smisao i da ga može zadržati samo u uskoj i neposrednoj svezi s neiscrpnom vrijednosti, što čovjeku-licu kao takvome pripada po naročitosti njegovu položaju u vasioni.

S ovoga se poprišta ukazuje međutim i mogućnost, da se uvidi, kakvo li može da bude carstvo, kojemu odgajatelj ima da prema svome pozvanju i svom određenju doista služi, a da ne izvrne i ne zataji izvorno svoje bistvo, i kakav li je put, što k tome carstvu vodi.

Ako se društvena tvorba, za svrhe i ciljeve koje bi odgajatelj kao takav primjereno bistvu i osnovnoj upravljivosti pedagoške funkcije izravno smio djelovati, ima prema neizbježnoj konsekvenciji, do koje je izviđanje u tome pravcu unutrašnjom nuždom vodilo, kvalitativno razlikovati od organizacije moći, onda smisao izvedene

konsekvencije izriče svakako i to, da se odgajanje ne može nikako dostati savršene punoće i da je toj djelatnosti potpuno nemoguće uzviti se do najplemenitijih svojih učinaka i doseći najviši i najvredniji vršak svog izraza, dok služi politici i dok se čini sredstvom krajnjim njenim svrhama. Pita li se, gdje valja tražiti posljednju visinu odgojnih mogućnosti, morat će se dakle odgovoriti, da treba tragati u drugome smjeru, negoli što je onaj, koji bi se dao naznačiti napetošću između individualiteta i kolektiviteta ili kraće zakonom individualnosti, kako stoji u — obilježenoj već prije — opreci prema principu personalnosti.

Ujedno ukazuje međutim istaknuta okolnost u stvari uporno i to, da moć kao oslonac ili kao jamstvo druženosti, da moć kao osnov udruživanja i kao princip ustanovljivanja ljudskih poredaka, da moć kao sredstvo i put utvrđivanju određenih razmjerno trajnijih odnosa u okviru izvjesnih skupina ne može odgajatelju značiti više od veličine, koju treba prevladati. Moć bi, koliko stoji do univerzalne kulturne volje, kako živi u odgajalaštvu, imala, drugim riječima, prestati da bude nosiocem i upravljačem ljudskih odnosa; moć bi upravo reći trebala da postane isključenom društvenom funkcijom, baš kao i sila nepotrebnim i preživjelim oruđem u zajedničkome životu ljudi; koliko pogađa čovjeka, valjalo bi je, ukratko, učiniti suvišnjom. I dok bude bistvena odgajanja, dok bude »odgajanja«, koje prožeto najvišim smislom pedagoške funkcije to ime doista zaslužuje, ići će kao univerzalna kulturna praksa neumolno putem prevladavanja moći. I idući tako prema svome cilju neustrašivo će buditi snage prevladava-lacke i gledat će uzdržati budnom svijest, koja ih hrani.

U tome se vidu smije upravo reći, da odgoj ne će vladati, nego prevladati.

Carstvo je dakle prevladalaca, za koje će se morati da odluči i kojemu će da služi odgajatelj, koliko prema istinske svome pozvanju ima da svim svojim silama nastoji, kako će čedo čovječje snabdjeti sposobnostima, koje će ga učiniti spremnim osvajačem »budućnosti«. Imaju li stvaralačke snage odgajateljeve služiti tome cilju, ne će ih smjeti podvrći nikojemu carstvu, koje se gradi na samim odnosima moći. Osnov, na kojemu bi jedino mogli i trebali biti izgrađeni ljudski odnosi u carstvu »prevladalaca«, imat će se — kvalitativno razlikovati od moći. Takvo će se dakle carstvo, koje će zbiljski odgajatelj rado priznati pravim svojim domom i prema krajnjim svrhama kojega uistinu može da ima bitnih obaveza, od kojih će morati da se bez kraja iskupljuje, takvo će se neko carstvo i dati samo onda pronaći i odrediti, ako ima još jedan općenito mogući osnov, na kojemu se doista također ostvaruju ljudski odnosi i primjereni im poredak, osnov, koji se načelno razlikuje od moći, a koji će se jednako sigurnim, ako ne i sigurnijim učincima očitovati u odnosima između lica i vladati carstvom prevladalaca.

Odgajatelj će tako ići za tim, da se prevlada moć kao obrazovatelj ljudskih veza i oblikovatelj društvenih poredaka i nastojat će da mimo svake političke tvorbe i iznad svih samo izvanjskih poredaka nađe, osnuje odnosno pomogne izgraditi carstvo, koje će se u samome svome osnovu i po svome bistvu načelno razlikovati od organizacija moći. Očito je međutim, da carstvo, koje bi se zaista moglo odreći moći kao redatelj odnosa između ljudi, ne može biti drugo,

negoli carstvo ljubavi. Jer ako uopće ima načina, da se prevlada — doista »prevlada«, a ne možda samo svlada, potisne, izmijeni ili podijeli — moć, onda je samo čovjek ljubavi prevladalac čovjeka moći. I gdje se radi o odgajanju ljudi i o mogućnosti takva djelovanja, ondje hoće svi odnosi između ljudi da budu osnovani na ljubavi i sve ljudsko druženje, sve utjecanje, svaki međusobni ljudski doticaj i svaki mogući poticaj treba da odiše slobodnjačkim duhom njena bića. Inače se odgoj uopće ne da zamisliti. Ne može ga biti mimo usrdna međusobna razumijevanja, koje se izvan ljubavi ne da među ljudima ostvariti. Rođen iz duha ljubavi vodi tako odgoj opet k istome tome duhu.

Otud biva vidljivo, da carstvo, za koje će odgajatelj kao takav po najdubljem svom namjerenju usrdno prionuti, nije carstvo »nadživotinje«, nije carstvo individualiteta i sputana njime kolektiviteta, nego je carstvo »božje«, neumrla čežnja i vječni putokaz čovječanstva, carstvo, koje se dostaje života životom slobodnoga lica, carstvo, što se rađa u dušama i oživljava u srcima ljudi dobre volje.

K ovome će dakle carstvu utirati putove odgajatelj, kojemu je znana istina, što živi i djeluje u samoj jezgri odgajalaštva. Iz zemaljskoga će carstva politikova voditi i uzdizati dušu u sve viša područja carstva čiste personalnosti. I ako je taj put, kako iz dosadašnjega razmatranja proizlazi, uspon od kolektiviteta prirodno vezanih individuumama do zajednice duhovno si obvezanih slobodnih lica, onda je također očito, da je put odgoja ujedno put stalna i nesustala preobražavanja ljudskoga bića, preobražavanja u postupnome prodiranju duše u sve više i vrijednosno sve

zasićenije slojeve duhovnosti. No jasno je također, da takva preobražavanja ne može biti u ropstvu, već samo u slobodi, kojoj je izvor u ljubavi prema cilju usidrenu u neprolaznome carstvu odgajateljevu, u carstvu, koje uvijek dolazi, a nikad nije iscrpeno, nikad nije s a s v i m t u.

Tako je eto put, što vodi do života, koji ne gasne sav, da jednom bez povrata utone u pusti bezdan smrti, već ima »budućnosti«, tako je put k budućnosti, što je bez prestanka treba ispunjati, a koja nikad nije savršeno ispunjena, u bitnosti put od divljaštva ka kulturi, od nužde moću sredanih prilika do slobode ljubavi i ljubavlju izazvanih poredaka, od reda izvanjskih sveza do skroz unutrašnjih poredaka, do usrdnih duševno-duhovnih odnosa. Tako je i put kulture — a koliko je odgajanje upravo univerzalna kulturna praksa, dakako i odgoja — p u t o d m o ć i k l j u b a v i.

ČETRNAESTO POGLAVLJE

LICE I PEDAGOGIČKI AUTORITET

U odgajateljevo se carstvo ne može ući najednom i nikad se ne da zaći u nj do posljednjega nekog kraja, do one potpunosti, koja bi biću ljudskome dopustila, da se savršeno smiri i konačno odmori. U to se carstvo beskrajne i neiscrpne budućnosti ulazi tek postupnim — nikada potpuno završenim, zaista gotovim, prošlim — uzdizanjem u sve više slojeve duhovnosti sve produbnijim osvještavanjem općenite suodgovornosti i sve usrdnijim oživljavanjem bezizuzetne uzajamnosti između svega bića, kojemu pripada dostojanstvo i ime »lica«. I vodeći ljudsku dušu prema svome carstvu zanijet će je odgajatelj i očelčiti duhom ljubavi, koja je prema svome savršenstvu sama ljubav prema duhu, ljubav prema visinama vrijednosno prožete duhovnosti. Dotičući pak duša duhovni taj svijet i postajući upravo time dušom čovječjom preobražava se te biva sposobnom, da zahvati dalja, nova, viša područja duha. Svakim se novim istinskim, zazbiljnim zahvatom u tome carstvu i preobražava, a svakom preobrazbom osposobljuje za dalji uspon te tako sved dalje prodire prema najvišim i najboljim svojim mogućnostima, koliko se je uopće dala, i mogla dati na taj put. Čovjek mora da se odredi prema dobrome, da uzmogne uvidjeti bolje, a mora uvidjeti bolje dobro, da uzmogne biti bolji, i mora biti bolji, hoće li spoznati bolje — i

tako sveđ dalje tim skalinom. U okviru kojegagod vrijedno-
snoga područja i bilo, ne može se dostati istinitijega, višega,
plemenitijega u vida, tko ne može da uviđanjem i po-
stane istinitiji, viši, plemenitiji. Ne može da se uspinje,
kome nije dano, da se preobrazi! Pa ako taj uspon zacijelo
i nije svim licima jednako moguć i ako se u njih ni u
smjeru ni u načinu ne će pokrивati, ne može ipak biti ni-
o tome sumnje, da se — gdje god ga doista bilo — razotkriva
u sveđ većoj obuhvatnosti i sveđ toplijem i srdačnijem
izrazu ljubavi, one ljubavi, ispred koje moć mora da
klone.

U carstvo se, kojemu služi odgajatelj, ulazi tako samo
prevladavanjem onoga životnoga stanja,
kojega se smisao gradi na samim »vital-
nim« vrednotama te se u njima iscrpljuje, stanja,
što se, drugim riječima, zajedno s primjerenim mu »dobrima«
usmisluje prema vrednotama, za koje se može reći, da
upravo u protivštini prema »duhovnim« vrednotama prianja-
jući za dobra razdjelna u suštini ne naznačuju veli-
čine, na kojima bi se tvorila, ni činioce, u vidu kojih bi se
obrazovala zajednica kao duhovno odnosno kul-
turno neko jedinstvo između lica. Vitalne vrednote ne
pripadaju naime među one, koje se usidruju u ljubavi, nego
su u svojoj zasebnosti vrednote moći. Na moći se pak ne
konstituiraju i ne izgrađuje zajednica kao duhovno, kul-
turom obilježeno unutrašnje jedinstvo, nego štaviše — u
smislu utvrđenja proisteklih iz pređašnjih razmatranja —
kolektivitet kao prirodno mnoštvo individuuma po-
vezanih izvanjskim poretком. Dokle se god čovjek kao
biološki određena jedinka kreće u vidu zakona individualno-
sti bilo u smjeru prema individualitetu bilo opet u pravcu

prema kolektivitetu, ne izlazi nikako iz ograda, kojima ga je sapela priroda.

U samome okviru prirode nije međutim moguće uspijati se skalinom postupnoga preobražavanja, koje vodi u carstvo odgajateljevo, nije moguće presvoditi jaz, koji čovjeka moći dijeli od čovjeka ljubavi. Jer koliko nije izašao iz najužega tog okvira, koliko nije više negoli puki stvor prirode, koliko mu životom vlada tek slijepa prirodi prilična volja, po kojoj se nimalo ne razlikuje od svih drugih stvorova, što se iscrpljuju u samome borbenom — a na krajnjem posljertku ipak uzaludnom — nastojanju okogologa svog opstanka, ne poznaje ni čovjek više svrhe od samoodržanja. Borio se on protiv drugih individuuma ili se s nekima između njih i udruživao, nikad ne će, koliko to čini kao biće prirodno, odustajati od pomenute svrhe nametnute mu od volje, koja prirodi daje osobito i zasebno obilježje. I ondje, gdje će određen broj ili stalan skup drugih individuuma potpomagati, ne će to kao stvor prirode činiti zbog ljubavi, već zato, da udružen s jačima bude i sam jači; činit će to dakle u žeđi svojoj za moću, koja mu se čini osiguranjem nekim njegova prirodnog opstanka u borbi protiv drugih skupina u tome mu jednakih individuuma. Međusobna je pomoć u prirodi uvijek ograničena svrhom nadvladavanja u borbi za opstanak! Jer sve, što je prirodi podvrgnuto, ide u posljednjem vidu, koliko joj je podvrgnuto, samo za tim, da održi sebe, i prirodi je, koja ne poznaje »moral« ni milosrđa ni obzira, nego prema najkrajnijim svojim svrhama doista u punome smislu riječi »ide preko leševa«, za tu svrhu svako sredstvo dobro. No unatoč svemu tome ne može se nikoje stvorenje, pa ni čovjek dostati cilja, za kojim ide u granicama same prirode,

koja sva u vlasti principa individuacije, sva rastepena u nebrojene jedinke i ne mogući izaći iz stanja te rastepenosti dolazi beskrajnim trzavicama upravo reći sama sa sobom u nerješivo protivurjeđe.

Kolikogod priroda i gonila individuume, da se svi bez razlike staraju o samoodržanju i da se bore za svoj opstanak, opet sve njih na poslijetku jednako ostavlja na cjedilu. Kako su se rodili, tako svi bez izuzetka i izgibaju, koliko se god i kako se god protiv toga i borili. Čim im je priroda dala život, već ih je i odsudila na smrt. Nema individuuma, koji bi se vječno održao i nema ga, koji bi svoju strast za moću mogao izživjeti u svoj potpunosti, do posljednjega savršenog ispunjenja: i ona mora da se ne dostigavši sasvim cilja iscrpe te da bude plijenom novorođene takve strasti i žrtvom jače, mlađe moći. Priroda ne drži ništa, što obećaje, a ne obećaje ništa, što ne bi bilo opsjena. Neumnost se prirode baš u tome navlastito i očituje, što svojim stvorovima nesustalo zadaje ciljeve, kojima sama opet odmah stavlja i nesavladive zapreke.

Ciljevi se prirode ne postizavaju, a ipak njima sved̂ nanovo obmanjuje individuume, što su dionici strasne volje, koja u njoj živi, i što su djeca principa, koji njome vlada. Zato pak između ograda same prirode i ne može čovjek dospjeti do otvorene staze, kojom bi se mogao bez prekida u z d i z a t i i koja bi ga vodila prema više ili manje poznatome, prema bolje ili lošije naslućenome, no svakako ne očito varavome i ništavome u sebi cilju. A zato je i sve, što čovjek cijeni i što mu pogoduje s a m o koliko je baš biće prirodno, u suštini tek p r i v i d n o dobro, a jednako su u dubljem smislu prividne i vrednote, koje za takva dobra prijanaju, kao što su vrednote »vitalne« i u

najširem vidu vrednote »moći«, dokle god ta »dobra« ne služe umnim svrhama i dok se god one same ne dostanu zbiljskog i istinskog vâljanja upirući se u svrhe, što stoje izvan gole prirode i iznad neumna prirodnoga događanja.

Ne mogući nikada postići svoga cilja i ne mogući se nikako smiriti, kreće se sve nastojanje, koliko je nastojanje same prirode, koliko izvire iz slijepe prirodne volje, a prema tome i sve napredovanje u bilo kojemu smjeru od prirode naznačenome, u smjeru prema individualitetu ili prema kolektivitetu, na posljétku uvijek u krugu.

Probiti ovaj krug neumna zbivanja, razbiti okove opsjenara prirode, osloboditi se teškoga, neblaženstvom ispunjena unutrašnjega sukoba između težnje za ciljem i nemogućnosti, da mu se bilo i samo približi, a kamoli njegovu ostvarenju očuva trajnost, moguće je samo ondje, gdje se uzdiže pogled prema svijetlu duha, u kojemu se otkriva svijet idealnih prohtjeva, i gdje se u doživljavanju toga vrijednosno prožeta svijeta i u zanosnu priznavanju prohtjeva njime uvjetovanih čovjek kao biće prirodno preobražava prema njima. A to je preobraženje napose obilježeno bitnom izmjenom krajnjega životnoga cilja: u preobražena čovjeka taj cilj i ta konačna svrha nije više održanje golog opstanka, pa širenje i jačanje moći, a tako u daljem vidu primjerice ni povećanje i osiguranje vlasništva ili čuvanje socijalno »višega« položaja pod svaku cijenu, nego je naprotiv u prvome redu uzvisivanje rođenoga bića, uzdizanje prema carstvu one duhovnosti, do koje uopće stoji sva mogućnost da se kao lice proširi u svome jastvu do sve veće obuhvatnosti vežući se usrdno uz druga bića, duhovnosti, po kojoj čovjek tek i biva sposoban da nepri-

strano ljubi i da se na tome tlu slobodno određuje prema vrednotama. Ciljevi se prirode podvrgavaju ovdje svrhama, što ih stavlja čovjek kao biće duhovno, umno, kulturno. Nad prirodni se individuum nadvio duhovni čovjek, nesebeznali čovjek kao lice sposobno da bude članom zajednice, pa i one najopćenitije, najobuhvatnije, najšire, koja jedina može da bude i carstvom odgajateljevima. Jer ako put prema »budućnosti« nema biti očajno vrludanje u krugu, kakav je put, kojim ide prirodno, principu individuacije skroz podvrgnuto događanje, onda je očito, da njime može ići tek čovjek, koliko je više nego neumna priroda, koliko ju je prevladao, koliko se je prevladavši je preobrazio, koliko je — ukratko — lice. Ne može stoga ni biti drukčije, nego da pedagoška funkcija kao funkcija kulturna samo u »licu« može da nađe zbiljski svoj i primjereni izraz, pa da s time u skladu ni carstvo odgajateljevo ne može biti nego carstvo žive personalnosti.

Sve odgajalaštvo nišani tako u lice, da u njemu ostvari i njime da izgradi budućnost. A i opravdava se sasvim naravno, ako je upravo lice izabranom biljegom odgajateljeve djelatnosti. Jer samo u tome će pravcu odgajatelj i moći stvarno služiti svome carstvu, koje ima da bude duhovna zajednica. Tek razvićem se licâ oblikuje naime u istaknutome smislu mnivana zajednica, pa tako pridižući, produbljujući i obogaćujući lice služi odgajatelj bolje nego itko zajednici i zajedničkoj kulturi: budeći i razbuđujući u čovjeka »lice« dariva zajednicu najvišim, najdragocjenijim njenim i upravo nenaknadivim dobrom. A takvim dobrom ne valja smatrati lice samo zato, što se upravo po licima ostvaruje i što se u njima oživljava zajednica, nego više još stoga, što je lice u stvari živa jezgra, oko koje se čitava

objektivna, sva zajednična kultura neizbježno kreće te se samo time i izdiže iz ništavosti. U tome je vidu lice bez sumnje iskonsko i temeljno kulturno dobro, jedino istinski živo dobro, upravo prado bro, u odnosu prema kojemu su sva ostala kulturna dobra zajednice — koliko u njima valja vidjeti na tvar vezan oblik nazočnosti vrednota — tako reći izvedena, pa bi se s toga gledišta oštro uzevši i smjela smatrati dobrima drugoga reda. I sva su ta dobra, svi su takvi duhovni objektiviteti u posljednjem svome dnu zapravo uvjetna dobra, jer je sve njihovo istinsko živo značenje bez izuzetka uvjetovano stalnim zbiljskim odnosom prema licu, koje je usred svih dobara, kojima se zajednica kao takva može ponositi, jedino bezuvjetno dobro.

Bezuvjetna vrijednost i nesumnjiva cijena lica izlazi naročito otud, što se mimo lica, koje je dakako prema svome bistvu stalno vezano u zajednicu, ne da zamisliti ni nazočnost vrednota ni neko njihovo prijanjanje za bilo koju ili bilo kakvu zbilju. Jer »nazočne« mogu vrednote biti bez sumnje samo za neku duševnost i njoj nasuprot u okviru doživljaja i samo u onom opsegu, u kojemu ta duševnost uopće ima sposobnosti da vrijednost zahvati. I samo koliko može ući u neposredovani doživljaj dat će se i vrednota otkriti na »stvari«, a tako i samo posredstvom ličnoga doživljaja mogu stvari biti »dobrima«, za koja vrijednosti izravno prijanjaju. Ta sva su takva »dobra« u suštini izražajne pojave vrijednošću prožetih i vrijednosno zasićenih doživljaja, a kao takova imadu očito u licu svoga bezuvjetno nužnoga tvorca, koji ih upravo jedini može nadahnuti životom i protkati smislom. Pa ako objektivnoj kulturi i valja tražiti mogućnost u zajednici, može ipak,

koliko je doista skup izražajnih pojava, tek po životu lica ispuniti svrhu namijenjenu joj kao posredniku nekom između stvaraočeva i primaočeva ili uživaočeva doživljaja.

U svijetu, u kojemu ne bi bilo lica, dale bi se zamisliti samo vrijednosno sasvim indiferentne i prema vrijednostima potpuno neutralne stvari: svijet bi bez lica bio i svijet bez »dobara«.

Dok je god dakle pedagoška funkcija uperena na budućnost, u kojoj se odražava vrijednost nazočnosti vrednote, a koja se ostvaruje prenošenjem visokih životnih dobara od pokoljenja na pokoljenje, odgovarat će samo bistvu stvari, ako sve odgajalaštvo ide izravno za tim, da razbudi, da razvije i da — koliko je uopće moguće — prodube i izgradi lice. Ovakvo smjerenje u lice i u razvezivanje njegovih stvaralačkih mogućnosti odgovara međutim svrh toga i univerzalnoj vrijednosnoj tendenciji pedagoške funkcije.

Bilo se je tokom predašnjih razlaganja izvelo, da se lice s jedne strane, a zajednica s druge strane hoće, koliko god i bili međusobno bistveno povezani, održati u svojoj nekoj osebnosti te se kao takvi jedno prema drugome isticati. Čovjek se kao biće duhovno odlikuje jednako činiocima, po kojima se može očitovati u stalnoj nekoj — dalo bi se gotovo reći inokosnoj — svojoj zasebnosti i nenaknadivosti, kao i momentima, koji opet sa svoje strane posve isključuju svaku — navlastito d u h o v n u — neku savršenu o d v o j e n o s t i bilo kakvu njegovu potpunu izoliranost te ga potpunajući njegova osobita obilježja, koja mu upravo zjamčuju jednost i jedinstvenost, vode u krug mnoštva čineći ga bezuvjetno članom zajednice. Čovjek u tako naznačenim dubinama svoga bića hoće i nastoji da se dostane nekog

značenja u svojoj naročitoj i izuzetnoj nekoj vlastitosti, no isto tako gleda da dođe do opravdane neke cijene i po onim upravo svojstvima i osobinama, po kojima se doživljava kao biće u odličnome smislu društveno.

U povodu naznačene okolnosti postoji — kako bi to uostalom već i istaknuto — stalna neka napetost između ličnih i zajedničnih duhovnih tendencija. Na osnovu se pak te unutrašnje neke kulturne napetosti izaziva lice, da se sved nanovo objavi u objektivnim dobrima, da se stvaralačkim aktima vrijednosno usigne i izdigne iz mnoštva, u kojemu je udruženo, te da u tome smislu obdarivši zajednicu kulturnim tvorbama djeluje na nju i djelujući tako afirmira u neku ruku njoj nasuprot osebnu svoju vrijednost i jedinstveno svoje značenje, što mu ga daje naročiti njegov položaj u zajednici i osobita zadaća, koju ima da ispuni u nedoglednom razviću njena života.

Očito je međutim, da kao lice i više još kao ličnost pripada i odgajatelj k zajednici. Hoće li dakle da se u svojoj svojstvenosti, u bitnoj po nj vlastitosti održi, ne će li da se tako reći utopi u jednolikome moru samoga zajedništva, morat će se bez sumnje i on stvaralački izraziti u stalnome nekom po nj značajnome dobru.

Doista se ne može poreći, da je i odgajatelj u svojim činima sličan ostalim kulturnim stvaraocima, dok se kao lice i to dakako baš kao lice odgajalačko hoće afirmirati nasuprot drugim licima te prema zajednici izdići svoju osebnost i dok je sama pedagoška funkcija u suštini živa upravo kao funkcija stvaralačka. Osobito pak »dobro«, koje odgajatelj ističući svoju ličnost u okviru zajednice samoj toj zajednici kao takav privodi, izabrano to »dobro« upravo

je lice, kao živo u sebi dobro, koje odgajatelj dašto nije stvorio iz ničega niti svojevrijedno istesao po nekoj unaprijed zasnovanoj nepomičnoj zamisli, no koje je — kako bi se pogledom na izvanrednu osebnost toga »dobra« možda bez prijekora smjelo reći — ipak probudio u najdubljoj mu jezgri, koje je u neku ruku »razvio« u njegovoj osebnosti i koje je napokon uveo u svoje carstvo i obogatio njime ljudsku zajednicu.

Ne razlikuje se međutim osobito ovo dobro, pogledom na koje se razbuđuju stvaralačke mogućnosti odgajateljeve, od svih drugih dobara zajednice jedino time, što u »lica« kao tog »dobra« nije tako, da bi za nj samo prianjale vrednote, nego se ono može opet i slobodno odrediti prema njima, što ono, drugim riječima, nije samo objekat, nego je — u drugome odnosu — štaviše ujedno i subjekat vrednovanja. Razlike ima tu još i u drugome pravcu.

S dobrima se, kojima se izgrađuje izvanjska, objektivna, zajednična kultura, objavljuje redovno osebit oblik nazočnosti određene, sasvim naročite vrednote. Ta su dakle dobra s obzirom na vrednote, što se na njih prislanjaju, djelomična, partikularna; ona su jednostrano vrijednosno usmisljena te ne mogući se na osnovu rođena svog nekog poticaja »razvijati« i ustraju u toj nekoj jednostranosti; ona se isto tako mogu samo u jednome pravcu primjereno cijeliti, već prema tome, kojega i kakvoga li su podrijetla, kojega i kakvoga li su vrijednosnoga doživljaja uistinu izravni izraz: ispravno bi shvaćanje bilo kojih između tih dobara bilo isključeno, gdje bi se izgubio smisao za iskonski vrijednosni doživljaj, iz kojega takva niknuše i kojemu duguju svoje značenje.

U ovome je vidu odnos između lica i svijeta vrednota međutim sasvim drukčiji. Lice se ne da samim jednim u sebi bilo kako već ograđenim zamahom vrijednosno iscrpsti, a ne da se ni prozrijeti ni razumjeti u svoj punoći na osnovu jednostrano ugođena doživljaja stegnuta na odjelitu neku i osobitu vrednotu. To bi zacijelo bilo samo onda moguće, kad bi lice bilo gotovo do dna lišeno izvorna unutrašnjega duhovna života: dioništvujući međutim već prema svome pojmu u njemu, ne može biti vrijednosno nepokretno ni u mogućnostima vrijednosna određenja siromašnije, negoli je sâm taj život, koji se mimo mnogolike u sebi ljestvice vrednota i ne može zamisliti u zazbilnosti i punoći.

Već se na osnovu same te okolnosti može bez sumnje uvidjeti, da lice, koliko se ima smatrati bićem duševnim i duhovnim, ni u kojem slučaju nije skroz nepomično upravljeno prema odijeljenoj nekoj vrednoti. Lice ne stoji u ukočenom, za nj možda već predodređenom ili pače i zapovjedaenom nekom jednolično suženom odnosu prema svijetu valjanja, već život svoj pokreće u najraznoličnijim i često nepredvidljivim smjerovima idući tragom idealnih prohtjeva i povodeći se za životom razmjerno primjerenome njihovoj mogućoj skupnosti, pa zajedno s time i ne može nikako biti jednostrano vrijednosno određeno.

Sva bi ona sloboda, kojom se lice napose odlikuje ispred gologa, biološki određena, prirodno ga individuum, bila pusta riječ, kad se upravo kao »lice« ne bi smjelo ili ne bi moglo svestrano određivati prema vrednotama. Međutim je ono baš po toj svestranoj mogućnosti, po kojoj svoje žiće ispunja smislom, u svojoj jezgri os vrijednosnoga svijeta i stoji — da se u slici kaže — u nje-

govu središtu, odakle spontano i bistvenom nuždom traži veze sa svom onom vrijednosnom zazbiljnošću, kojom se izgrađuje i osmisluje njegov svijet. I kad bi mu doista bio načelno onemogućen pristup i k samo jednoj vrednoti, kad bi mu, drugim riječima, u bitnosti nedostajala sloboda, da se prema mogućnostima svoga razvića odredi i prema njoj, koliko bi mogla bezuvjetno ući u račun pogledom na put i pravac onoga njegova unutrašnjeg uspona, u kojemu se očituje samozadana svrha njegova života i odražava smisao njegova postojanja, ostala bi na poslijetku sva svršnost kulturnoga njegova nastojanja problematična i vječno bi bilo izvrgnuto sumnji i najčednije zamišljeno ispunjenje njegova bića.

Uistinu se međutim ne zna i ne može se znati za vrednote, koje ne bi u bilo kojemu smjeru i smislu bile vezane za lice. Mimo lica i izvan svakog odnosa prema njemu gubi vrednota svoju osebnost, odlučno svoje obilježje, a svojstveno joj se dostojanstvo rasplinjuje u beznačajni bitak. Jer što bi još mogla da bude i kakvo bi značenje mogla da ima vrednota, koja ni za koje lice, što u stvari znači ni za koga, ne bi ništa značila? Mora dakle da bude doživljaj, u kojemu se lice ukorjenjuje, istinsko i zazbiljno i skonsko mjesto vrednota. U dubinama toga doživljaja bije srce svijeta i kad bi stalo, survao bi se smisao svega opstanka u bezdan ništavila.

Tako pak tek i biva shvatljivo, da se u načelu može duševnost lica zanijeti za svakom, napose duhovnom vrednotom, prema čemu se uopće lice i može smatrati mogućim izravnim nosiocem svih vrednota. Pa ako se baš hoće i ono naznačiti »dobrom« zajednice, onda je — u opreci prema svim ostalim njenim dobrima, što se u istaknutoj mjeri

iskazuju kao nosioci naročite koje vrednote, kao dobra u tome vidu partikularna — lice očito dobro univerzalno. Prema tome je pedagoška funkcija u stvari univerzalna i s obzirom na izabrani objekat, u kojemu traži osebni svoj izraz.

Ova tako shvaćena vrijednosna univerzalnost stavlja međutim lice iznad svih drugih dobara zajednice u naročiti položaj prema svemu odgajalaštvu. Jer upravo po toj odlici tek i može da zadovolji onu najopćenitiju svoju obavezu prema zajednici, koje je član, obavezu, prema kojoj je pozvano, da bude pouzdanim čuvarem budućnosti, koja se jednako ne ostvaruje i ne može da razbudi ni izgradi na temelju same nazočnosti jedne jedine odjelite bilo još tako birane vrednote. Zato i ne može biti odgajalaštva bez iskrena bezuvjetna poštivanja lica u svim njegovim vrijednosnim doživljajima, u kojim se god prilikama očitovali i kako se god objavili. Od toga vječnoga svoga prava, da ne bude povrijeđen i da u njemu bude lice poštovano, nije izuzet nijedan između vrijednosno prožetih doživljaja, a najmanje ondje, gdje se je život, u kojemu lice bistvuje, uzvio do mogućega svoga vrška i do poželjna svog ispunjenja u doživljaju očitosti, u kojemu se zazbiljnost objavljuje u najdubljem svom vrijednosnome dnu i život u najusrdnijoj i najbistvenijoj svojoj usmislenosti. I to poštovanje duguje odgajatelj licu pitomčevu, o kakvome se god naročito ostvarenju očitostnoga doživljaja, o kojemu se god osobito doživljaju izvjesnosti o nekom valjanome i radilo.

Bila po srijedi logička očitost, uvid u duhu i istini — ili očitost estetska, prozrijevanje duše i ljepote u ganuću ili potresenosti; radilo se o etičkoj očitosti, kako progovara kao savjest — ili o religioznoj u svijesti neograničene, bes-

krajne uzajamnosti i bezizuzetne suodgovornosti; ušla napokon u račun i pedagoška očitost, doživljaj izvjesnosti pogledom na vrijednost nazočnosti vrednote uopće u zahvatu »budućnosna« značenja nečega, što ulazi u život: u svakome bi slučaju bilo iskrivljeno od gajalačkoga namjerenja i upropašten od gajalački čin tako, da se uopće i ne bi više ni smjelo govoriti o »odgoju«, gdje bi se nastojalo oko toga, da se lice skrene s puta, koji mu određuje najviši, najsavršeniji, najdostojanstveniji, najautoritativniji mogući doživljaj, koji je upravo posljednja instancija, na koju se uopće još smije i može u krajnjem slučaju prizvati i na koju se na posljatku doista i mora pozvati pri svojim konačnim odlukama u bilo kojemu vidu, hoće li da se afirmira kao »lice« slobodno se određujući prema vrednotama i ostvarujući život protkan smislom. Kako izvan očitosnoga doživljaja nema sigurna zaklona čovjeku kao moralnome biću, nema odlučne presude njegova namjerenja, njegovih odluka, njegovih čina, značilo bi uistinu htjeti o bezličiti čovjeka, depersonalizirati ga i prema tome razgajati, značilo bi zatirati »budućnost«, uništavati i samu mogućnost ostvarivanja vrijednosti nazočnosti vrednote, gdje se ne bi zaziralo od toga, da se lice oskrvrne u ovome doživljaju, po kojemu se ograničeno biće upravo reći dodiruje s božanskim osnovom svijeta i života.

Kao što je najsvetije pravo lica, da bude u doživljaju očitosti bezuvjetno poštivano, tako bi opet u tome svom neprijepornom pravu bilo povrijeđeno svagdje, gdje bi se u doživljaju očitosti bilo kojom između vrednota određenome htjelo staviti pod diktat neprimjerena mu autoriteta, gdje god bi, drugim riječima, živjelo nastojanje, da se lice otuđi svojoj najbitnijoj dubini. Dok je god čovjek »licem« tek

koliko se slobodno određuje prema idealnim prohtjevima, što izvire iz područja vrednota, ne može za nj biti višega autoriteta od samoga vrijednosnoga doživljaja, kako se napose u očitosti dostaje razmjerno najsavršenije svoje punoće. Spozna li se pak, da sav odgoj stiže svoj cilj samim uskršavanjem vrijednosnih doživljaja, ne da se također uvidjeti, što bi izvan najvišeg očitovanja vrijednosnoga doživljaja uopće još moglo biti pedagoškim autoritetom. U carstvu odgajateljevu ne može nikad i nikako biti individuum ili individualitet nekim autoritetom, koji bi prema bilo kakvim svojim svrhama određivao lice pitomčevo; jer u tome carstvu ne može da jedan individualno ograđeni čovjek vlada nad drugim — kako se je to naprijed i bilo razložilo. Vlašću se ne da »rađati budućnost« baš kao ni sebeznaošću, koja sve hoće da čini upravo sredstvom samoodržanja i povećanja moći.

Tko bi sebi, a ne očitostnome doživljaju prisvojivao dostojanstvo autoriteta, bio bi daleko od toga, da čovjeka oslobađa od zavisnosti, koje bi ga smetale ili i sprečavale, da se odredi kao lice. Tko hoće da sâm bude autoritetom, gledat će štaviše predobiti bližnjega za svoje rođene svrhe i učiniti ga od sebe zavisnim. Tako pak zacijelo ne će ni visoka životna dobra prenositi na buduće naraštaje zbog kontinuiteta vrijednosna doživljavanja, zbog ustrajanja kulture i osmislenja svjetova, zbog njihova života, već — gdje bi to uopće činio — zato, da pokoljenja, kojima bi imala pripasti »budućnost« i koja bez sumnje imaju na nju neprijeporno pravo, osposobi da služe njemu, njegovim i njemu prikladnim zamislima, njegovim ciljevima i napokon njegovoj veličini i moći. Ovako sebi pogodovati

ne znači međutim biti upravljen prema budućnosti i služiti joj, već naprotiv robovati sadašnjosti, koja se gubi u ispraznoj i nepovratnoj prošlosti. Tako bi ovakvo djelovanje bilo zacijelo upravo oprečno odgajanju, koje, kako se eto vidi, nije baš samo golo prenošenje bilo i najviših i najčistijih vrijednosti na pokoljenja, što ulaze u povijest, već se u suštini uopće i ne da razumjeti drukčije, negoli kao nesebično prenošenje kulturnih dobara na novo nadošli naraštaj, kao skroz nesebeznažno gajenje vrijednosna doživljavanja zbog same »budućnosti«, koja se nikad ne da iscrpiti, koja je svoj vlasti i moći nedosežna i koja nikako ne robuje ni onome, tko je rađa i tko na njoj gradi. Graditelj joj se njen može samo da raduje, kao što se umjetnik raduje djelu, što ga stvara; tako i samo tako i može da u njoj istinski dioništvuje — rađajući je i sveđ nanovo je oživljujući u radosti. Tko se njome kao individuum u bilo kojemu pravcu hoće da »koristi«, tko od »budućnosti« hoće nešto da »ima«, taj ju je već i izgubio. Tako čovjek uistinu ima to veću i svjetliju budućnost, što je nesebičniji.

Prema svemu upravo rečenome ne može dakle odgajatelj da kao takav prizna bilo što autoritetom, što ne bi bio očitostni doživljaj, kojim se ostvaruje najdublji mogući uvid u valjanje vrednote, koja u njemu baš dolazi do stava ili do samodatosti. Bio čovjek u još tako visokom nekom položaju, bio i moćan i silan, bio i još tako vješt u ovome ili onome poslu, u ovome ili onome zvanju, ne može ipak ni po položaju ni po moći ni po sili ni po vještini ili osobitome stručnom znanju biti kao jedan između mnogih individuumata ni najmanji pedagoški autoritet. To može u stvari biti samo ona sila u svijetu, koja

ni u kojemu slučaju ne će biti zaprekom oslobođenju čovjeka i njegovu preobražavanju, na temelju kojega se sve većma uzdiže i produbljuje kao lice. To pak ne može biti ništa osim samoga vrijednosnoga doživljaja, u kojemu duša pitomčeva smije da posve slobodna, bez ikakva primoravanja (jer šta bi nasilje na ovome tlu i moglo postići?), upravo iz samih osnova svoga samoodređenja suzvuči s dušom odgajateljevom.

Izvan mogućnosti takova suzvučja, koje se ni na koji način ne da iznuditi, ne da izazvati silom, već po bistvu nastaje samo iz slobode i rađa se samo u njoj, ne da se u stvari ni zamisliti neokrnjeno rasađivanje duhovnih vrednota, kao što izvan nje nema ni trajna oživljavanja kulturnih dobara u razvoju povijesnoga zbivanja. A tako i jest samo onaj unutrašnji odjek u svemu pitomčevu duševnome životu žigosan upravo odgojnom vrijednošću i prožet odgojnim smislom, kojemu se izvor dâ bezuvjetno naći u očitostnome doživljaju, koje se god vrijednosno područje u zazbiljnosti njegovoj i istaklo i koja se god između različitih vrednota njime i prikazala u svome valjanju. Posljednja odgojna instancija i najčvršći oslon unutrašnjem uzrastu lica pitomčeva počiva u ovome doživljaju, po kojemu se ličnost odgajateljeva napose očituje u svome stvaralaštvu.

Ako je tome tako, onda otud ujedno jasno izlazi, da posljednje dno, posljednji temelj, na kojemu se odgojno događanje kao takvo mora odvijati, valja naposljed ustanoviti u trajnom osnaživanju i produbljivanju odgajateljeva vrijednosna doživljavanja. Jer to je napokon jedini način, kako će stalno lice oživljavati i u nesustalu pleme-

nit u nastojanju oko samoga sebe ostvarivati pedagoški autoritet, koji kao sam taj autoritet nije nikada pročišćen do krajnje savršenosti, izgrađen do posljednjeg uopće još mogućeg ispunjenja tako, da bi bio posve gotov, jedamput dan i time nekako uvijek u čitavome svom sjaju tu.

Taj autoritet ne može zaista ni s kakvim zvanjem biti potpuno stečen, već je svagda aktualan zadatak, što ga odgajatelj, hoće li da to doista i bude i ostane, ima bez odmora i sveder iznova rješavati na promjenljivom u sebi dnu svog unutrašnjeg života. I bit će bez sumnje također najodlučnije i najviše umještvo odgajateljevo, da svoje rođeno vrijednosno doživljavanje u primjerenosti, obuhvatnosti, iscrpnosti, zaokruženosti, skladnosti, otmjenosti, usrdnosti, prodirnosti digne do one visine i snage, po kojoj će u konkretno danim slučajevima doista moći predobivati dušu pitomčevu, da ohrabrena odgajateljskom ljubavi dođe do neke vrste resonancije s njegovom visoko razvatom, kulturom i čovječnošću produbenom i — ako se dopusti izražavanje u poredbi — vrijednosno zvučnom i zvonkom duševnošću. Vrijednosno ima, drugim riječima, doživljaj odgajatelj u bogatstvu svojim i svojom značajnošću toliko neodoljiv, da će se snubljeni pitomac u dodiru s njime i sam iz rođene pobude sve više priklanjati tom nekom suzvučju, na temelju kojega će se u njega, koliko su uvjeti za to ispunjeni, i obrazovati doživljaj u svojoj punoći ekvivalentan vrijednosnome doživljaju odgajateljevu.

Gdje u lica pitomčeva prestaje sposobnost, da u istaknutome smislu suzvuči s duševnošću odgajateljvom na području vrijednosnoga doživljavanja, gdje u njega ne može biti pomenute resonancije, ondje valja vidjeti i granice svega

pedagoškog autoriteta. Možda će se tko god u povodu bilo kakvih razloga htjeti u takovu slučaju nestrpljiv približiti ljudskoj duši oboružan drugim kakvim i drukčijim »autoritetom«, kako bi na kakav već bilo način uklonio tragove odgojnoga neuspjeha; no onda nikako ne treba da misli, da je i tako sveder još »odgajatelj«. Nema dašto češće, a nema ni gore ni sudbonosnije zablude, nego što je mišljenje, da je nadmoć u bilo kojemu pravcu već i valjani pedagoški autoritet, kojemu bi se pitomac kao lice imao naprosto pokoriti. Jedina je nadmoć, koja s opravdanjem može da bude takvim autoritetom, nadmoć u doživljavanju vrijednosti i smisla. I koliko odgojni neuspjeh, kako nerijetko zna da biva, ne stoji do zbiljske neuzgojivosti pitomčeve, do izrazita nedostatka sposobnosti resonancije u njega, valjat će svakako upravo u nerazvitosti određena odgajateljeva vrijednosna doživljaja, u vjerojatnim smetnjama, da se on uzvine do odgoju primjerene punoće očitosti, u nedostacima njegova bića tražiti razloge, koji će objasniti, zašto u ovoj ili onoj prilici nije bilo onoga suzvučja, u kojemu se oživljava odgojna svrha.

Pedagoški autoritet nije nikako i ni u kojemu vidu autoritet moći, već je naprotiv autoritet ljubavi, autoritet, koji to manje ograđuje lice, što je silniji, i koji u svojoj veličini i nesavladivosti ipak ne sputava čovjeka ni tjelesnim ni duševnim okovljem, ni lisičinama ni strahom prijetnjama izazvanim ni nadom obećanjima probuđenom, nego — koliko je istinit, nepatvoren, u sebi čist i vjeran najzivornijemu svom bistvu — samohranom snagom oslobađa život, kojega se takne. Kao takav može se međutim pedagoški autoritet upravo po istaknutome svom bistvu

samo toliko ostvariti i samo toliko može uopće kao »autoritet« opstojati, koliko sam odgajatelj kao ostvarivatelj i budilac autoriteta duhu odgajalaštva primjerenoga jednako i u pitomca bezuvjetno poštuje vrijednosni odnosno očitosni doživljaj baš u smislu njegove autoritativnosti i prema ovome njegovu značenju. Ne čini li to i niječe li na taj način u bilo kojim granicama bezuvjetnost dostojanstva vrijednosnoga doživljaja i završnost određenja stavljena doživljajem očitosti, i izlaže li dalje u povodu toga sumnji dakako i bezuvjetnu valjanost same vrijednosti nazočnosti vrednote, oteo je ostvarivanju, isticanju i uvažavanju svega istinskog i pravog pedagoškog autoriteta temeljno opravdanje te osudio u stvari taj i takav autoritet na potpnu nedjelovnost. Nego i tu se opet jasno ukazuje, da odgoj — kako se je naprijed već i bilo istaklo — nipošto nema nekog svog jednog i jedinog središta ni u odgajatelju ni u pitomcu. Težište pada u tome vidu štaviše i u jednoga i u drugoga. Tako se i njihov odnos, u kojemu upravo i jesu međusobno vezanim stožerima odgoja, mora već kao odnos, koji nije odnos moći, nego je — unatoč svoj unutrašnjoj nekoj napetosti, koja je kao baš »odgojna« njime dana — odnos ljubavi, temeljiti na objestranom, a ne samo na jednostranom priznanju i poštivanju opće ljudskoga dostojanstva i slobode, koju ono traži i u kojoj pedagoški autoritet kao takav nužno počiva.

Time su međutim bistvom samoga pedagoškoga autoriteta naznačene i granice istinskog odgojnog nastojanja oko pitomca i izravne skrbi odgajateljeve, u kojoj ovo nastojanje ima svoj izvor i osnov. Naznačeno je tim autoritetom ono razmeđe, gdje prestaje odgajateljeva odgovornost i gdje počinje samoodređenje pitomčevog. I tko

bi nehajno prelazio preko toga pitomčeva prava samoodluke i samoodređenja, prezirao ga možda i gazio, ostavio je područje onoga djelovanja, koje je u okviru samoga odgoja dopušteno, te prestao biti odgajateljem; iznevjerio se je smislu pedagoškog autoriteta, povrijedio granice njime utvrđene i mogućnosti njime priznate te postao »gospodarom«, koji zarobljuje.

Smisao i unutrašnje značenje toga i takvoga pedagoškog autoriteta upućuje štaviše vidljivo na okolnost, koja se u stvari nada je već i otud, što nijedan konkretni odgojni odnos ne može da kao takav obuhvati sva životna određenja ni sve odluke, prema kojima će pitomac imati da izgradi i ustali svoj naročiti, osebni, jedinstveni položaj u svijetu. Jer svaki je takav odnos u svome razviću jednako nužno podvrgnut mijeni i stalnom pomicanju težišta, koje nije jednostrano, nego je podijeljeno na odgajatelja i na pitomca, kao što ima i svoje vremenske granice, mora negdje da se napokon s obzirom na učinke, što iz njega izvire, u samome svom osnovu skroz izmijeni ili i razdriješi. Već zbog te neke ograđenosti odgojnoga odnosa odgajatelj i ne može, a prema bistvu pedagoškog autoriteta svrh toga i ne smije biti pitomcu naprosto u svemu, za što treba odluke, u dobnom utočište. U posljednjim i najosebitijim odlukama, po kojima će odrediti svoj zasebni konkretni postavak prema svoj zbilji, kojoj pripada, morat će pitomac naposljed naći sebe. I u ovome mu vidu ne pripada samo pravo samoodređenja i samoodluke, nego mu je štaviše i dužnost da na sebe primi konačnu i posljednju odgovornost života. Ne može pak biti ni o tome sumnje, da s time u skladu i sam odgajatelj stoji jednako pred zadatkom, da pitomca privede k onoj unutrašnjoj slo-

bodi, na osnovu koje će tek i biti sposoban, da izvrši pomenutu svoju dužnost. Zacijelo se međutim ne bi mogao ozbiljno prihvatiti te zadaće, kad bi se ili htio ili morao upirati o drugi i drukčiji »autoritet«, negoli je onaj i onakav, koji i kakav se je kao »pedagogički« naprijed iskazao i odredio.

U istaknutome dakle smislu i samo u naznačenim granicama određenima samim vrijednosnim odnosno očitiosnim doživljajem nastoji i može da se kao takav trudi odgajatelj oko vrijednosno univerzalnoga »dobra« smjerajući u lice i u razviće njegova bića. Tako se pak jednako s obzirom na naročite vrste »dobro«, kojemu primjereno djelovnoj mogućnosti pedagogičke funkcije traži izraza, kao i po načinu, kako to osobito, zasebnim životom prodahnuto »dobro« uvodi u konkretnu zbilju, kako mu prilazi starajući se o njegovoj vrijednosnoj punoći i kako se djelujući afirmira u zajednici, i razlikuje od svih drugih stvaralačkih lica, koliko upravo ulaze u račun kao izgrađivatelji kulture i ispunjavatelji povijesti.

Sve se ostalo kulturno stvaralaštvo, koliko je skrenuto prema objektivnoj kulturi, izražava u tvorbama razmjerno ogradenije vrijednosne sadržine, taloži se u dobrima obilježenima naročito m nekom i po određeno dobro upravo značajnom vrednotom. Jedini je odgajatelj, za koga se može reći, da je u kolu stvaralaca pogledom na to izuzetak. Ni s te se strane promatran u svojstvenome mu djelovanju ne ukazuje jednostrano upravljen prema vrijednostima. Ipak se oko svoga djela ne će truditi možda tako, da bi na značajnome »dobru«, u kojemu pedagogička funkcija nalazi svoj izraz, manje ili više izvanjskim oblikovanjem, a jednom istom tvorbom i jednim mahom ostalim kulturnim

stvaraocima nasuprot naprosto izravno prikazao s v e vrednote ili bar — kako bi stvari bilo priličnije — određenu skupnost svih između sebe snošljivih vrednota. Odgajatelj će naprotiv na sasvim drukčiji način zadovoljiti vrijednosnu univerzalnost »dobra«, ostvarenju kojega služi, a osobitosti kojega se u svome djelovanju ima i skroz osebno prilagoditi.

PETNAESTO POGLAVLJE
LIČNOST I BUDUĆNOST

Najodličniji povod stvaranju dobara, kojima se prikazuju pojedine vrednote, valja — kako bi u više navrata već istaknuto — tražiti u onoj naročitoj napetosti, koja se u vidu kulture rađa između lica i zajednice. Pa ako i sam odgajatelj stoji usred iste kulturne napetosti te se tako reći iz nje i hoće kao lice istaći nasuprot zajednici u svome stvaralaštvu, ne zadovoljava se baš zato samim izravnim prikazom ni pojedine vrednote ni svih njih zajedno, što time ne bi još zasnjeđoio svoju upravljenošć prema budućnosti, po kojoj osebnoj upravljenošć njegovo djelovanje tek i dobiva odgajalaćko obilježje. To pak može da bude samo onda, ako mu uspije da svoje stvaralašćvo izrazi tvorbom, u kojoj će se tako reći odražavati sama vrijednošć nazoćnosti vrednote uopće, a nema dašćo sumnje, da će tu mogućnošć doista ostvarivati tek posredstvom bića, koje se i samo da upraviti na »budućnošć« i koje dosljedno u toj istoj upravljenošć zna ustrajati.

Odgajatelj će, drugim rijećima, zahvaćajući lice u najdubljoj njegovoj jezgri ići za tim, da samu pomenutu kulturnu napetost usadi u lice, koje mu kao pitomac stoji nasuprot i s obzirom na kojega ima da izvrši svoje pozvanje, kako bi time gradio osnovi

izravnao tlo za stalnu sklonost i trajnu pripravnost lica, da bude svedž živo mjesto nazočnosti vrednote i po tome zdrava klica budućnosti.

Odgajatelj će se dakle istaći u svojstvenome mu djelovanju, razotkrit će svoje biće, a zajedno s time služiti i licu i zajednici na taj način, što će naznačenu već napetost između lične i zajednične kulture razbuđivati, hraniti, gajiti, pa i zaoštavati. Time raspaljuje svedž nanovo ličnu svijest odgovornosti prema idealnim prohtjevima natpojedične duhovnosti, jača tu svijest te potiče i nagoni lice bez prestanka na nove i opet nove kulturne tvorbe. Odgajatelj nastoji oko lica, kojim će na svoj način prikazati vrednote, prikazati ih upravo u vrijednosti njihove nazočnosti, pomažući mu da samoj onoj napetosti, iz koje se rađaju kulturna dobra, dade sve oštiji, sve puniji, sve konkretniji lik.

Nagoni li se međutim tako lice pitomčevo na kulturnu djelatnost, ne može se dakako djelovno očitovati u svojoj i svakoj mogućnosti kulturnog izraza. Ne može da to čini već zato, što taj izraz prirodno mora biti konkretan. No jednako se ni kao lice ne će zacijelo izživljavati ni izgrađivati u duhu svih i svakojakih mogućih užih zajednica, jer naprosto nije ni neko »nadlice« ni neko »svelice«, neko potpuno bezjastveno »lice uopće«, nego upravo osobito i zasebno lice s osobitim svojim i zasebnim životom, kakvim jedinim i može i mora da živi, ako to bez sumnje već kao mogući odnosno zbiljski nosilac vrednota i može da čini samo u bistvenoj svezi s veličinama natpojedičnim, općenim. Zbog ove bistvene sveze pak i

njegova zasebnost ne će opet moći da bude apsolutna niti će se takvom smjeti da shvati.

Bilo je već s početka ovog izviđanja rečeno, da je lice u suštini neko ukrštavalište pojedinačnoga i natpojedinačnoga. Ne će se dakle lice ni stvarajući kulturna dobra određivati ni u bezuvjetnoj osebnosti ni u takvoj općenosti. Ono će kao takvo stajati štaviše u svome uzasebljenju nekako po srijedi. Čim se naime daje na to, da bilo možda i još tako primitivno stvara kulturna dobra, kojima se nazočnost vrednote dostaje određena oblika, ne može to nikako činiti u potpunoj nekoj izdvojenosti ili osamljenosti ni izvan svake duhovne veze s licima jednako ili slično vrijednosno upravljenima, već samo sudioništvujući u zasebnome nekom kulturnom krugu i samo kao član zasebne kulturne zajednice.

Iz širokih i prostranih poljana kulturne mogućnosti uopće, prema kojima ga je odgajatelj vodio i kamo ga je možda uspio uvesti, mora da side u uže i konkretnije područje uzasebljena kulturna stvaranja. Mora da to čini po istoj nuždi, po kojoj čovjek — proširio on kao lice još toliko svoje jastvo — ne može živjeti životom naprosto, samim nekim općenitim doživljavanjem, kojim bi se dali iscrpsti svi mogući životi, već naprotiv može da živi tek naročitim i zasebnim »svojim« životom, kolikogod taj život i bio u sebi dubok i bogat. Čim kulturno živi, morat će čovjek kao lice živjeti i zasebnim životnim stilom i morat će to jednako činiti u okviru zasebne zajednice pri- onuvši za zaseban kulturni svijet: u vrijednosnome se izražavanju i u kulturnome se djelovanju i stvaranju lice — ukratko — mora uzasebiti.

Koliko je međutim pedagoška funkcija po bistvu univerzalno upravljena prema vrednotama, a odgoj se prema tome i zadovoljava s nazočnošću vrednote uopće ne određujući nipošto unaprijed sam zasebni i naročiti oblik te nazočnosti, stajat će naznačeno uzasebljenje pitomčeva u stvari do njega samoga i do živih u njega stvaralačkih odnosno oblikovalčkih kulturnih mogućnosti, na kojemu se god životnom području i u kojemu se god vrijednosnom smjeru i ostvarivalo. Samo iz rođenoga samoodređenja pitomčeva moći će i smjet će ono proizaći. Odgajatelj ne će kao takav voditi pitomca putem uzasebljenja; tim putem morat će pitomac ići sam. To ima da izvrši iz unutrašnje svoje slobode i na svoju odgovornost. Jer koliko doista služi ostvarivanju nazočnosti vrednota, sve je i svako je uzasebljenje lica, dokle god ono dakako nije možda prešlo u potpuno neko odvajanje iz duhovnih odnosno kulturnih sveza, jednako opravdano pred savješću i namjerenjem odgajatelja, koji ne će da se ponizi do besavjesna vabioca i koji vjeran sebi i svome istinskom pozvanju zna, da zlo služi vrijednostima i njihovoj nazočnosti, tko to čini sa stajališta, da do njih vodi samo jedna jedina staza.

S time u skladu treba istaknuti, da bi bilo skroz neprilično reći, da je odgoj po svojoj biti naprosto uvrzavanje čeda ljudskoga u određeno društvo ili u užu koju zajednicu. Sve, što u tome vidu može i smije uraditi odgajatelj, jest, da pitomcu pomogne gledajući ga sve većma učiniti samostalnim, kako bi se slobodan uzmogao priključiti ovoj ili onoj užoj zajednici, a prepustit će politiku, da individuum »uvrže« u kolektivitet. Lice pak traži i kulturno djelujući slobodno ostva-

ruje usrdni priključak k određenoj užoj zajednici, pa se tako i uzasebljuje priključujući se u granicama svojih stvaralačkih mogućnosti k određenim i zasebnim oblicima zajednične kulture.

Osim rođenoga vrijednosnoga doživljaja pitomčeva nikoji autoritet nema da odredi pravac njegovu uzasebljenju. To će mu biti sasvim prepušteno, koliko se radi doista o »odgajanju« i koliko se druge i odgoju tuđe i protivne snage ne će uplitati u tok njegova vrijednosnoga dozrijevanja. I u takovu će se slobodnu i neprisilnu uzasebljenju lice bez sumnje upravo tek i moći u savršenu posjedu svoga bića, u unutrašnjoj svojoj cjelovitosti i mogućoj potpunosti, u relativnoj samosvojnosti kulturno izražavati te se po smislenosnome dnu i vrijednoj jezgri svoje zasebnosti u smjeru svoga priključka k zasebnoj zajednici afirmirati i opet njoj nasuprot kao takvo isticati. Jer doista se lice nužno mora uzasebiti, a ono se bez izuzetka i uzasebljuje, čim svome vrijednosnome doživljaju hoće da daje konkretni izraz, kojim će ga saopćiti drugim licima, uz koja će da se duhovno veže i prema kojima će se u svojoj zasebnosti održavati. I samo na osnovi uzasebljenja i uporedo s njime može se u okviru zazbiljnosti nazočnost vrednote dostati određena i dohvatna oblika.

Kolikogod i kulturna zbilja i unutrašnja cjelovitost lica i njegova stanovitost bila na taj način vezana na činjenicu priključka k osobitoj užoj zajednici i njegovu mogućnost, valja ipak istaknuti i to, da se odgojno htijenje prema smislu univerzalne vrijednosne upravljenosti, koja mu odgovara, ne će smiriti pri samome onom životnom stanju pitomčevu, što bi proizlazilo upravo iz samoga njegova

uzasebljenja, i ne će ga moći zadovoljiti ni kulturno djelovanje, koje ne bi imalo dubljeg izvora, širega poticaja ni višega cilja.

Odgajalačke snage ne će dašto nikada biti zaprekama slobodnu pitomčevu uzasebljavanju i bit će pače na pomoć uskršavanju slobode za to potrebne, ali im to ujedno ne će biti potpunom i posljednjom svrhom, koja bi naznačivala krajnost njihova napona i onu visinu djelovnosti, prema kojoj u skladu s iskonskim svojim bistvom bezuvjetno teže. Kako bi naime u više navrata istaknuto, ne ide u posljednjem vidu i prema najdaljim svojim granicama odgajanje za tim, da ovjekovječi baš određene osobite izražajne oblike nazočnosti vrednote, da održi ovaj ili onaj zasebni način izgrađivanja i oblikovanja dobara razno-likih kulturnih oblasti, da ustali upravo ovaj ili onaj stil života. Odgojno je nastojanje upravljeno štaviše na neprekinuti slijed, na stalni kontinuitet vrijednosna doživljavanja naprosto bez izrazita obzira na određene, zasebne oblike zajednične kulture. A ne može ni biti drukčije, dok je god istina, da odgajatelj ne odgaja za sebe, nego za budućnost, koja ima da se rodi, i dok bi god zatajio istinsko svoje bistvo, zanijekao pravo svoje pozvanje te odbjegao svoje carstvo, kad bi radio drukčije.

S druge se je strane moralo međutim opet priznati, da je uzasebljavanje nužno i da se lice svakako ima priključiti zasebnom duhovnom krugu, zasebnoj zajednici, zasebnom svijetu vrijednosnih likova, hoće li se doista zazbiljna neka kultura. No duhovno očitovanje lica i kulturno njegovo djelovanje, koliko baš izvire iz samoga njegova uzasebljenja i koliko upravo objavljuje samu

onu sadržinu, što tako reći isključivo počiva u neprodirnoj mu inače zasebnosti, ne naznačuje nipošto najvišu mogućnost njegova uzrasta ni smjer, u kojima bi kulturnim svojim snagama mogao dati najšireg zamaha te biće si produpsti do konačne punoće. Ne može pak da se tako dostane njegov život razmjerno savršenog ispunjenja, do kojega mu odgajatelj upravo i hoće pripremiti i olakšati putove, i ne može da se tako uspne do bogatoga carstva odgajateljeva, jer s v a k o u z a s e b l j e n j e, kolikogod bilo i neizbježno i potrebno, z n a č i u j e d n o i o g r a n i č e n j e, znači staviti na sebe oklop, koji otežava usrdni dodir s bližnjim, dodir, na kojemu se gradi ono najšire carstvo, u kojemu nikakve vlasti i nikakve granice ne rastavljaju čovjeka od čovjeka i u kojemu se jedinome priznaje čovjek u neokrnjenome, u potpunome svome dostojanstvu.

Na višestruki se način ističe pomenuto samoograničenje lica. U prvome redu ne obraća djelatnost, u kojoj se lice uzasebljuje, unutrašnji život bistvenom nuždom prema vrednotama u u n i v e r z a l n o m e smislu, ne skreće ga v e ć s a m a s o b o m na zahvat same vrijednosti nazočnosti vrednote, nego je redovno zaokupljena upravo osobitom vrednotom ili zasebnim sklopom vrednota i više još zasebnim oblicima nazočnosti šire ili uže zahvaćenih vrednota. Tako se pak ograđuje zaseban kulturni krug i rastavlja od drugih takvih krugova, a za lice nastaje opasnost, da će se sve više suzivati u svome biću i zajedno s time udaljavati od velikuđušnoga i snošljivoga carstva odgajateljeva, ako bi se samo vezivalo za jedan između mogućih kulturnih krugova, a ne bi uporedo s takvim ograničavanjem osvježavalo i tendencije tome protivne, no isto tako i naročito primjerene bitnoj jezgri pedagoške funkcije.

Pored toga se u kulturnome uzasebljavanju i lice i zajednica bez prestanka vraćaju k sebi samima, učvršćuju se u sebi, ne izlaze iz sebe ni preko sebe; što u ovome pravcu rade i grade, to ukratko rade i grade za sebe te svojim činima ostvaruju i djelima svojim ispunjaju određenu kulturnu sadašnjost. Ali u samome tom uzasebljenju nije opet ugrađen nikakav most, koji bi od današnje kulture vodio k sutrašnjoj te jednu spajao s drugom. Uzasebljenje ne zajamčuje, drugim riječima, kulturnu neku povezanost, kulturni kontinuitet u odvijanju povijesnoga događanja. Ono samo još ne veže jedno pokoljenje s drugim u duhovnu zajednicu, nego ostavlja granice između njih, a smije se dodati one granice, kojima i opet u carstvu odgajateljevu nema mjesta i koje doista upravo istinsko odgajalaštvo, kako je prema bistvu svome odlučno upravljeno na nesustalo prenošenje visokih životnih dobara na nove i sveder nove naraštaje, hoće na osnovu uključenih mu namjera prevladati. A čini provedeni u smjeru uzasebljenja, bili oni i čini kulturni, nijesu još ništa o sebi i već kao takvi upravljani prema budućnosti.

Ako dakle odgoj smjerajući u vrijednosno doživljavanje i mora da licu tako reći otvori vrata k njegovu uzasebljenju, ne će opet moći ni da tu stane te da se pri samome priključku pitomčevu k zasebnoj zajednici i zasebnim oblicima ostvarivanja kulturnih dobara smiri, kao da je savršen stigao na cilj i postigao svoju konačnu svrhu. Kolikogod odgajanje ne može da bude protivno naznačenome procesu uzasebljivanja, morat će ipak po nuždi svoga bistva bez prestanka oživljavati i tendencije njemu protivne, morat će mu u neku ruku odmjeriti granice. Sam naime uzet kao jedini odlučni zadatak odgoja te bez izvjesne protivuteže

jednostrano prepušten sam sebi i dosljedno odvit do kraja, morao bi pitomca prirodno učiniti zasebnjakom. Očito je međutim prema svemu, što se je o bistvu pedagoške funkcije moglo i moralo odrediti, da se sve zasebnjaštvo protivi punome smislu i posljednjim namjerama, što se bistveno kriju u srči odgojnoga namjerenja, htijenja i djelovanja. Pa ako konačnu odgovornost za uzasebljenje mora pitomac uzeti na sebe, pa se i njegov priključak k užoj zajednici s čistog odgojnog stajališta i može i mora ostaviti njegovoj rođenoj odluci, onda i to u stvari znači, da pedagoška funkcija ne traži svoj izraz u licu samo toliko, koliko se baš uzasebljuje, nego naprotiv u naročito istaknutoj mjeri, koliko se izgrađuje i u drugome, upravo u suprotnome pravcu, koliko se naime i proširuje i koliko raste produbljujući u sebi snage, što ga dižu u samo neograđeno carstvo odgajateljevo. Ima, smjelo bi se reći, u tome vidu neka unutrašnja podvojenost u samoj biti odgoja.

U uzasebljenju pitomčevu i njegovu priključku k zasebnoj organizaciji bilo koje vrste, k zasebnome društvu, k zasebnoj zajednici, ne doseže odgoj svoju moguću punoću niti mu to može biti ona meta, ka kojoj konačno teži. I doista: sve istinsko odgajalaštvo hoće i upravljeno na nedoglednu budućnost mora na posljetku htjeti život, koji ne će biti samo u sebi prožet smislom i samo o sebi i za sebe vrijedan, već koji sam opet svrh toga i rađa nov vrijedan i vredniji život darivajući ga plodnošću do najdalje budućnosti. S odgajalaštvom živi, drugim riječima, neodvojiv od njega zahtjev, da lice i u svojoj uzasebljenosti i unatoč njoj bude upravljeno na budućnost te da bude dakako i sposobno, da na toj »budućnosti« i gradi. To pak u suštini

ne može značiti drugo, nego da u svemu uzasebljenju lica, kakogod i bilo usmjereno i na kojigod način bilo djelovno, treba da budu jednako živi i odgajalački impulzi. Time je i s obzirom na odgojni cilj i primjereno mu nastojanje odgajateljevo rečeno, da buđenje sveg i svakog vrijednosnog doživljaja mora, koliko hoće da u savršenom smislu bude odgojno buđenje, već u svome zametku biti tako udešeno, da se jednom razbuđeno vrijednosno doživljavanje uzmogne proširiti i da se zahtije produpsti u smjeru prema samome pedagoškičkome vrijednosnome doživljaju, kako bi se u lica podigle i razvile odgajalačke snage te razvezalo odgajalačko stvaralaštvo.

Tek ondje će se dakle odgojna djelatnost dostati one punoće, koja je prema vrijednosno univerzalnoj tendenciji pedagoške funkcije konačno opravdava, tek ondje će i odgajatelj naći ispunjenje svoga pozvanja, gdje se u pitomca pored svega staranja o njegovoj duševnosti i nastojanja oko njegove unutrašnje slobode također uspješno razbuđuje samo odgojno namjerenje i htijenje! Time pak dobiva ujedno svoj odgovor i osnovno pitanje, što se je bilo našlo na početku izviđanja: prema buđenju će doživljaja, kojim se objavljuje odgajateljska svijest, prema sved iznovičnome će uskršavanju samoga pedagoškoga doživljaja kao osobita vrijednosna doživljaja gravitirati na posljjetku sav odgoj, koji to ime doista s punim pravom hoće da nosi, i činit će to svaki odgajatelj, koji uistinu svom dušom nastoji da djelovanje, što mu je svojstveno, uzdigne do najzrelije, do savršene 'punoće, do posljednje moguće visine. Samo tako se i mogu dostojno zadovoljiti

oni idealni prohtjevi, što ih postavlja »budućnost«, koja u čovjeku-licu hoće da se zarodi čineći ga bićem u naročitome smislu povijesnim. Samo tako je međutim i moguće, da lice prevlada i posljednju ograđenost svoga bića, koju kao lice čovječje uopće još i može stvaralački prevladati, a koja je dana neizbježnošću njegova uzasebljenja.

Odgajalaštvo je dakle u tome vidu dvojako zaokupljeno licem, koje treba da se razvije, da duhovno poraste i sudjeluje u ostvarivanju vrijedna života. Ono mu ponajprije pomaže, da nađe sebe, kad ga privodi k visovima kulture i tjedno postupno diže njegovu samostalnost čineći ga sposobnim, da se kao duhovno biće po svojoj slobodi uzasebi i, koliko je moguće, stvaralački očituje. Pri tome se međutim ne će htjeti da smiri nikoje staranje oko lica ni nastojanje, što izvire iz istinskih odgojnih namjera, niti će se time zadovoljiti namjerenje, koje je usidreno u nepomućenome bistvu odgajalaštva. Jer naprosto uzasebljeno stvaralaštvo, koje kao takvo može da o sebi bude potpuno ravnodušno prema »budućnosti«, ne može zacijelo biti konačna težnja djelovanja, kojemu je upravo svrha, da vrijednošću prožet život — kojega izgradnju olakšavaju i kojemu vjerojatnost održanja i stalnosti povećavaju dašto u uzasebljenju stvorena kulturna dobra — osigura i očuva i najdaljim i najneznatnijim pokoljenjima. Poradi toga i ne može biti drukčije, nego da će odgajatelj osposobivši jednom lice, što mu se povjerilo, i ohrabrivši ga, da se samostalno, na osnovu rođene svoje i slobodne odluke u ovome ili onome pravcu uzasebi, ići u isti čas dalje i za uskršavanjem i oživljavanjem poticaja, da se ta uzasebljenost također prevlada, te da će s time u skladu i gledati, kako će nadalje

pitomcu pomoći, da nađe put k carstvu odgajateljevu — ako mu naime nije dosta, da se uspne tek na najniži skalin odgojnih mogućnosti; ako je doista odgajatelj, koji se ne zadovoljava najmanjim, što pripada k odgoju, već i hoće i umije da iscrpe svu i najbogatiju sadržinu svoga pozvanja te ispuni krajnje njegove mogućnosti.

U svezi će s dosadašnjim razlaganjem biti međutim bez sumnje jasno, da se lice samo po odgojnoj snazi, što će je znati da razvije u zasebnim svojim i osobitim kulturnim tvorbama, može izravno ili neizravno vezati za novi naraštaj i za buduća pokoljenja te na taj način proširiti svoje biće i svoj život pa izaći iz tijesna oklopa svoje uzasebljenosti. I zato će pogledom na oživljavanje stvaralačkih snaga i unutrašnji uzrast lica biti odgoju pored svih raznolikih osebnih nastojanja, što u njegovu okviru nužno iskrsavaju i u njemu žive, krajnja namjera i jedinstveni opći cilj samo odgajalaštvo, a ideal lica snažnih odgajalačkih poticaja i trajnih odgojnih učinaka, ukratko savršeni odgajatelj. Pored svega naročitoga zvanja, koje čovjek u naročitim prilikama i u naročito vrijeme prema svojim naročitim sposobnostima, potrebama, željama može, mora ili hoće da vrši, pozvan je, da bude i odgajateljem — iako je dašto odaziv vrlo rijetko potpun, a odgajalaštvo u čovjeka ponajviše zanemareno, slabašno, krnje, ponajčešće neosviješteno, nepotpuno razvito, nedovoljno oplemenjeno, a tek izuzetno na visini.

Obraćajući se pak lice u svemu svome stvaralaštvu i prema carstvu odgajateljevu i mogućí doista izvršavati opće svoje poslanstvo u naponu odgojnih snaga, ne raste ono

samo očitujući se izgradnjom kulturnih dobara i afirmirajući se tako u zajednici, kojoj se usrdno priklanja i duhovno priključuje, nego se na osnovu takva obraćanja kreće štaviše na onome upravo putu samorazvitka, gdje ujedno može da se i preraste. Odgojni su naime impulzi, po kojima svaka zasebna, naročita kulturna tvorba nalazi svoj odnos k budućnosti i po kojima se svaka specijalna kulturna praksa u posljednjem vidu baš i može i zna da proširi u univerzalnu, odgojni su poticaji u kulturnome stvaranju onaj neki osobiti višak, koji stvaralačkome licu daje žig »ličnosti«.

Prema bitvenoj usmjerenosti pedagoške funkcije, prema bitnim tendencijama i krajnjem naporu odgoja treba da se lice preraste u ličnost, a ličnost je čovjek uistinu samo toliko, koliko je nosilac snažnih i uspješnih impulza i energija za prenošenje i rasađivanje visokih i najviših vrednota života, koliko u njega ima razvita odgajalačkog stvaralaštva, koliko iz njega općenito izvire odgojni utjecaji i učinci. I dok je pedagoška funkcija upravljena na nedoglednu budućnost, mora se uistinu i uzeti, da je određeni konkretni odgojni odnos tek onda u vidu najdaljih svojih mogućnosti ispunio svoju svrhu, kad se je lice pitomčevo po ovome odnosu dostalo sprema i snage, da napokon na sebe preuzme samu zadaću i svu snjome povezanu odgovornost odgajateljevu, te baš time u stvari i prestalo biti »pitomcem«. Stoga k bitnome cilju odgoja bezuvjetno i pripada odgajalačka snaga ličnosti.

Ne da se doista »ličnost« zamisliti mimo djelovna odnosa prema posljednjoj i najširoj ljudskoj zajednici, kojoj

upravo odgajatelj kao takav izravno služi i koja se u tome smislu smije navlastito smatrati njegovim carstvom, jer bi se ono bez njegova i njemu svojstvena djelovanja — bez predana prenošenja kulturnih dobara na buduća pokoljenja i održavanja kontinuiteta vrijednosna doživljavanja — moralo sveder iznova raspasti. Lice, koje bi ustrajalo u samoj svojoj uzasebljenosti, koje uzasebljeno svoje biće ne bi moglo ili ne bi htjelo prevladati te bi živjele samo za sebe, lice, koje bi svoj život i svoja djela sasvim izdvojilo iz dosega najšire i najobuhvatnije ljudske zajednice i njenih najviših interesa, takvo lice nije još nitko u zajednici osjetio naročito izdignutim niti je u njemu naišao na biće, koje bi svoju okolinu toliko vrijednosno nadvisivalo, da bi mu se moralo priznati sasvim osobito značenje, da bi ga pripadala izvanredna cijena te da bi ga trebalo nazvati i naročitim imenom »ličnosti«. O »ličnosti« se doista ne može govoriti, gdje u lica nema djelovnosti općeg značenja; gdje ono ne zastupa nesebično i nestranačarski stvar općenito ljudsku, interese one obuhvatne zajednice, u kojoj nema granica, što bitno rastavljaju čovjeka od bližnjega, zajednice, koja prodire duboko u budućee duhovne odnose uključujući buduća pokoljenja. Neizmjerno je daleko lice od toga, da bude ličnost, gdje ono ne znači ništa po ono carstvo, koje se gradi stvaralačkim snagama odgajalaštva.

Po istaknutome se odnosu između ličnosti i odgajalaštva i njihovoj bistvenoj vezi ukazuje pojam ličnosti pedagoškičkim pojmom *κατ' ἐξοχήν*. U pedagoškičkoj kulturnoj oblasti tek dobiva on osobito svoje i puno značenje. Tako pak valja u naznačenome odnosu tražiti i odrediti i naro-

čitu vrijednost ličnosti: ona sije sjeme b u d u ć n o s t i. Ona je sigurno osidravalište one ljubavi, koje duh veže na posljétku čovječanstvo u cjelinu jednom zajedničkom obavezom dižući ga na osnovu prohtjeva, kojima ga svega podvrgava, nad голу bespovijesnu prirodu, ljubavi, iz dubina koje crpa čovjek snagu nesebična i požrtvovna ispunjavanja svoga najšireg poziva, — ljubavi prema vrednotama i prema ljudskoj duši, koja ga stalno navraća na onaj posljednji općeniti kulturni zadatak, koji bi mu bezuvjetno preostao te mu opravdavao život još i onda, kad bi dospio na kraj svih svojih zemaljskih težnja i kad bi se kao duhovno i umno biće dostao najviše mogućeg savršenstva. Jer doista: kad bi sva kulturna nastojanja dospjela do potpunog i savršenog ispunjenja, kad bi čovjeku uspjelo izgraditi do krajnjih i neslućenih mogućnosti i nauku i umjetnost i tehniku i sva ostala područja njegova istraživalačkog, otkrivalačkog, izumilačkog rada, ne bi ipak ostao bez dužnosti ni slobodan od briga. I kad bi prodro u sve tajne vasioné, otkrio svu istinu, prozreo svu ljepotu, ostvario svu dobrotu i živio blaženim životom — sveder bi mu još ostala zadaća, koja se ne da sva riješiti, dok se god rađaju ljudi!

Kad bi — čega vjerojatno ne će nikada biti — i sam raj sišao na zemlju; kad bi sve bilo postignuto, pa i najvrednije, za čim ljudska duša teži; kad bi sve čežnje bile smirene te bi se mogla dopustiti misao, da čovjek ni na kojemu između različitih osobitih pojedinačnih područja duhovnoga pregalaštva ne bi više imao što da radi, ostala bi mu ipak jedna sveobuhvatna mogućnost nastojanja i jedna nužda djelovanja, jer bi još i onda imao što da ljubi. Ljubav, bez koje se ni sama rajska zemlja ne da

zamisliti, ne bi ni u svijetu najvećega savršenstva, najpotpunijega znanja i umještva bila bez svrhe ni bez cilja. Ona bi jednako i dalje opravdavala ljudski život dajući mu smjernice, sadržine i smisla.

Kad bi u zasebnom okviru pojedinih naročitih oblasti kulture i bili dalji naponi nepotrebni, imao bi se čovjek opet starati o potrebi, koja im je svima zajednička, a kojoj se, dok bude smrtnih ljudi, ne da zamisliti prestanak: morao bi biti odgajatelj i zadovoljiti prohtjebe budućnosti, ne će li, da sve tekovine, kojih se je dostao, naprosto opet i propadnu.

Kultura se i smisao života moraju sveder iznova ostvarivati, bili oni još tako savršeni i još toliko puta stečeni. Zato će čovjek, dok cijeni i dok hoće kulturu — a činiti će to, doklegod bude gledao da živi punim životom duhovna i umna bića — morati sved nanovo rješavati zadaće odgajalaštva. I onda, kad bi se uspelo do nedosežnih kulturnih visina, a ne bi se do njih moglo uspjeti ni na tim visovima stati bez ljubavi prema vrednotama i prema duši čovječjoj, bez ljubavi odgajateljske, i onda bi — i baš po toj ljubavi — ostala čovječanstvu zadaća, da održi kontinuitet vrijednosnoga doživljavanja, da trajno očuva punoću kulturna života. Poradi toga bi i na najvišem stupnju savršenstva, gdje bi možda bile ispunjene sve, pa i najsmionije njegove kulturne sanje, trebalo čovječanstvo odgajateljske ljubavi i odgajalačke stvaralačke snage. Trebalo bi odgajatelja, koji će sveder nanovo privoditi čedo čovječje svome carstvu, što ga hoće obogatiti i ojačati te ga održati u ravnoteži, unutrašnjem skladu i savršenoj životnoj punoći. Trebalo bi ličnosti, kojih će plemenito čovječstvo i djelovno odgajalaštvo opet i opet buditi

žarku čežnju i živa nastojanja, što niču u skrovitim dubinama ljudske duše, u kojima počiva zastrta često, no ipak nerazorna svijest, da posljednji smisao života stoji do nečeg sasvim drugog, nego što je moć, korist, užitak bilo kojega još tako željno iščekivana prolazna sadašnjega časa; da stoji i do nečeg drugog, nego što je bezbrižnost i nehaj onih, što nemaju odvažnosti ni srca da se žrtvuju budućnosti.

B I L J E Š K E

29/19* Pojam »budućnosti« svakojako se je u bitnijem ili nebitnijem smislu uvodio u pedagoškiu problematiku. Naznačen je zapravo već u Platonovu »Simposionu«. Od novijih se mislilaca može s obzirom na to ponajprije istaknuti Fr. Paulsen, Pädagogik, 4. u. 5. Auflage, Stuttgart und Berlin 1912, str. 6 i dalje. Prema Paulsen u se ona budućnost, na koju se proteže pedagoška djelatnost, uzbiljuje i potpuno ispunja u naraštaju, koji je s pokoljenjem, koje ga odgaja, neposredno povezan. Pedagoška budućnost obuhvaća tu samo najbližu generaciju. Sasvim je ispravno oslobađa te granice shvaćajući je daleko obuhvatnijom i smatrajući je nedoglednom R. Hönigswald, Über die Grundlagen der Pädagogik. Ein Beitrag zur Frage des pädagogischen Universitäts-Unterrichts, München 1918, str. 35 i d. Hönigswald dovodi pojam pedagoške budućnosti u svezu s pojmom vrednote i kulture; ona mu se kao pedagoška iscrpljuje u dijalektičkom procesu sve većeg uzmaha i sve višeg uspona u obrazovanju. U svezi je s problemom obrazovnog ideala i u vidu bitne upravljenosti odgajateljskoga htijenja nadalje određuje nešto drukčije orijentirani Th. Litt, Führen oder Wachsenlassen. Eine Erörterung des pädagogischen Grundproblems, 3. durchgesehene Auflage, Leipzig und Berlin 1931, str. 8 i d. Ipak pomenuti pisci nikako ne iscrpljuju puno vrijednosno značenje istaknutoga pojma, a još im manje uspijeva da ga uvrzu u sustav ili ljestvicu vrednota, iako je — naročito u

* Prvi broj naznačuje stranu, a drugi redak.

Bilješke

Hönigswalda — nastojanje u tome smjeru dosta očito.

2

- 32/5 Najžu povezanost vrednota nauča Platon i platonizam. U najnovije je doba naročito — možda i preko mjere — ističe E. d. Spranger, *Lebensformen*, 2. Auflage, Halle (Saale) 1921, str. 31, 34 i d., 66 i drugdje.

3

- 33/17 Samo naročiti prikaz, osobiti oblik nazočnosti neke vrednote može doći u sukob s drugom vrednotom ili točnije s mogućnošću njena objavljenja. I samo taj prikaz može u takvu slučaju biti zabačen, no time ne može biti negirana i vrednota sama. Pomenuti se sukob zna doista desiti navlastito onda, ako neko određeno očitovanje vrednote posve zanemari svu zbiljsku supripadnost vrednota te hoće da uđe u zbilju mimo svih mogućih veza, koje iz te supripadnosti proizviru te ne mogu biti bez utjecaja na način, kako se vrednota valjano da prikazati, osvijetliti i objasniti, i na smjer, u kojemu je to uopće moguće. Tako se primjerice može dogoditi, da neko djelo izgrađeno s namjerom, da objavi ljepotu, ne može da se dostane estetskoga smisla, ako vrijeđa moralni osjećaj ili se sukobljuje s religioznom sviješću. A tako i u drugim odnosima vrijednosnih prikaza. Nije pak ovdje mjesto, gdje bi se imalo rješavati pitanje, koliko li pri tom ulaze u račun subjektivni, a koliko li objektivni činioci.

4

- 42/7 Pojam »nauke« (discipline) i njen odnos prema »znanosti« zajedno s problematikom, koja je s time u svezi, raspravio sam opširno u svojoj knjizi: *Spoznaja i spoznajna teorija*. Zagreb 1926. (Poredi ondje prema stvar-

nom registru pod: filozofička disciplina, nauka, pedagogika, predmet znanosti, samosvojnost znanosti, sistem, znanost i dr.). Stoga se ovo pitanje ovdje i ne raspravlja iscrpno, to više, što — bez obzira na suvišnje ponavljanje — ono i ne stoji u središtu ovoga izvida.

5

- 44 / 10 Potpuno autonomnu pedagogiku traži E. Kriek. S druge pak strane poriče svoj tehnologiji dostojanstvo »znanosti«. Poredi: Philosophie der Erziehung, Jena 1922, str. 2 i dalje.

6

- 48 / 7 Na univerzalnu tendenciju pedagogičke funkcije upućuju u neku ruku već mislioci starine. Tako Platon, dok (u dijalogu »Timaios«) veli, da duša (čuvareva) ima, što se tiče njena odgoja, biti »pored tjelovježbe i glazbe obrazovana u svim priličnim joj granama znanja«. Isto tako ističe Platon, da ne bi svoje djelovanje s pravom mogao zvati odgajanjem, tko bi išao samo za tim, da nekoga uputi, kako će »zasluživati novac ili jačati tijelo«, ni tko bi druge izobrazavao u kojem »obrtičnom i neslobodnom umještvu«, a sve bez duha pravednosti. Pravednost pak naznačuje Platonu, kako je poznato, upravo sklad između svih vrlina ili kreposti. I Ciceron se u tome pravcu prikučuje sličnom uvidu, kako se naročito očituje u njegovu shvaćanju obrazovnog ideala, govornika. Ciceron ne izjednačuje samo govornika s čovjekom univerzalno obrazovanim, već traži također vrijednosno najšire, da se ne kaže upravo kulturno sveobuhvatno nastojanje oko pitomca, koji bi jednom imao da bude govornikom; a u njemu Ciceron baš i vidi najvišu mogućnost čovječjeg razvića. — S obzirom na pomenutu univerzalnu upravljenost odgajalaštva poredi i: E. Spranger, Lebensformen, 2. Auflage, Halle (Saale) 1921, str. 337.

- 50 / 28 Ne može se dovoljno istaknuti, da je odgajanje u stvari unutrašnje događanje, nevidljivi proces, a nije upadljiva djelatnost ili možda rad, koji bi se po izvanjštini dao mjeriti.

- 57 / 23 Ljubav kao odgojni princip odbija Max Scheler, Zur Phänomenologie und Theorie der Sympathiegefühle und von Liebe und Hass, Halle a. S. 1913, str. 57 i dalje. U glavnome dolazi taj u najmanju ruku neobični postavak otud, što Scheler s jedne strane zamišlja odgoj kao neko popravljavanje, kao istrebljivanje pogrješaka, kao suzbijanje poroka, na koje se prema Schelerovu shvaćanju ljubav u svojoj bitnosti ne obazire; s druge pak strane smatra Scheler ljubavlju samo stalno unutrašnje (upravo čuvstveno) duševno odnosno duhovno držanje blisko onome, što ga (na str. 62. i 63. ovoga svog djela) karakteriziram kao karitativnu i dalje kao religioznu ljubav. Zaveden preuskim određenjem ne razlikuje Scheler taj postavak ljubavi od drugih mogućih, napose od ljubavi odgajateljske. Takvo se negativno stajalište prema odgajateljskoj ljubavi, kao što je Schelerovo, da uostalom samo onda nekako održati, ako se pojam odgoja suzi na bilo koje između mogućih specijalnih nastojanja oko čovječjeg boljitka. Tako doista nije ljubav bezuvjetno potrebna za to, da netko uputi bližnjega, kako će se, recimo, tjelesno jačati i u zdravlju održati, kako će se ekonomski pridignuti ili određenoj socijalnoj okolini prilagoditi ili intelektualno razviti ili što drugo slično. Kod pojedinačnih se takvih nastojanja, kolikogod i pogodovala bližnjemu, da pretpostaviti i naročiti neki interes, koji može da bude i vrlo daleko od ljubavi. Napose mogu interesi opstanka i obrane određene socijalne organizacije diktirati staranje o čovjeku u istaknutom ograničenom okviru. I za to dašto ne treba skroz nesebične

i samozatajne ljubavi. Čim se međutim uvidi, da nijedna takva specijalna i u ovom ili onom pravcu ograničena skrb ne sačinjava najdublju jezgru od goja te se nikako i ne pokriva s potpunim i savršenim bistvom pedagoške funkcije, u kojoj stvarno živi svim tim pojedinačnostima i suženostima nasuprot univerzalna tendencija pogledom na svijet vrednota, a koja je zajedno s tim i upravljena na sasvim općenito ljudske interese, i čim se uvidi, da se odgajanje ne da u stvari izjednačiti ni sa samim discipliniranjem ni s golim moraliziranjem, ne može se više shvatiti, kako bi upravo odgojni odnos mogao nastati mimo ljubavi, koja je ljubav prema vrednotama i ljubav prema ljudskoj duši sposobnoj da se kulturno pridigne. Što bi osim ljubavi, osim takve ljubavi, i moglo potaknuti čovjeka, da ne očekujući, a i ne mogući očekivati nikakvu ni današnju ni sutrašnju, ni izravnu ni neizravnu ličnu korist nastoji oko tuđega vrijednosnog doživljavanja, oko tuđe smislonosne svijesti, da se stara o skroz općoj unutrašnjoj kulturi te se tako da u službu opće čovječansku? Izagnati iz odgojnog odnošaja ljubav znači ujedno lišiti ga izvorne njegove ideje vodilje. — S drugih osnova i u drugom smjeru pobija naznačeni Schelerov postavak i G. Kerschensteiner, *Die Seele des Erziehers und das Problem der Lehrerbildung*, Leipzig-Berlin 1921, str. 41 i dalje.

9

- 63 / 10 Pored karitativne ljubavi stavlja Ed. Spranger ljubavi pedagoškoj nasuprot i estetički fundiranu »erotiku«. Poredi: *Lebensformen*, 2. Auflage, Halle (Saale) 1921, str. 336 i dalje.

10

- 70 / 25 Razumije se, da ni još tako produhovljena ljubav ne može biti takvo neko magično, čudotvorno sredstvo, da bi izazivajući i zasnivajući odgojni odnošaj svagdje i u svakoga

lica odmah nužno proizvela pune odgojne učinke. Kaže li se, da se samo u duhovnoj ljubavi može začeti odgojni odnošaj, da samo ona može biti živim za to poticajem, onda smisao te tvrdnje valja tražiti u jedinoj činjenici, da ondje, gdje ta ljubav ne bi vodila do odgojnog odnošaja, ne može uopće doći do odgoja, ne može biti ni odgojnih poticaja ni odgojnih učinaka. Nema dakle govora o tome, da bi ljubav naprosto nevezana i bez ikakva obzira na ikoje dalje konkretne prilike i činioce mogla ili pače morala izgraditi odgojni odnošaj i da bi ona to uvijek i bez razlike već sama sobom činila. Valja tek istaći, da se odgojni odnošaj svakako gradi na duhovnoj ljubavi, na ljubavi punoj shvaćanja najviših potreba duše i oplemenjenoj razumijevanjem čovjekovanja, premda toj bogatoj u sebi ljubavi i ne uspijeva u svakome slučaju potaknuti i oblikovati pomenuti odnošaj. Pa gdje ona to ne može izvršiti, gdje bi uzalud kucala na vrata, što otvaraju put k duši, gdje svojom snagom ne može prodrijeti — ondje će mirovati i odgojni čin; u takvu konkretnom slučaju, između tih određenih ljudi, koje nije znala da zbliži i poveže sama odgajateljska ljubav, ne može biti ni one osobite veze, koja postoji upravo između odgajatelja i pitomca.

11

76/2 Nije u ovoj svezi potrebno napose odrediti možda stupanj ili pak potanko razložiti naročitu kakvoću slobode, u vidu koje se lice primjereno svom bistvu određuje. U okviru će ovdje provedena razmatranja dostajati, ako se uz rečeno istakne jedna njena značajka. Kaže li se, da se lice »slobodno« određuje, neka to znači, da mu je osnov određenja vrijednosnom (očitosnom) doživljaju i manentat n. Radi se tu o nevidljivoj, duhovnoj slobodi. — Sasvim je drugo pitanje, koliko se čovjek objavljuje, koliko se očituje ili prikazuje kao lice; koliko činom potvrđuje,

da je lice; koliko uopće duhovno mu samoodređenje može pokrenuti ili doista pokreće njegovo — vidljivo — djelovanje. To pitanje nije međutim odlučno po utvrđenja, koja ulaze u središte ovog izvida, kao što nema tu načelnog značenja ni pitanje, da li se sloboda lica kao lica gradi još na drukčijim i možda složenijim osnovima i nije li točno uzevši obuhvatnija.

12

- 76 / 12 Odlučno se mogu razilaziti mišljenja o tome, kako valja u stvari odrediti odnos između lica i jastva i koje li značenje zapravo pripada jastvu u okviru tog odnosa. U glavnome će to dakako stajati do toga, u kojem li će se sloju ili presjeku zambilnosti nazreti ili u kojem li će se kategorijalnom području odrediti lice i njegova bistvena sadržina. Misli li se, da »lice« valja odrediti u sferi nevezane, odriješene, »čiste« duhovnosti, onda i »jastvo« gubi dašto svezu s »licem«, koje tako određeno ostaje potpuno indiferentno nesamo prema tjelesnosti, po kojoj se doista nikako u svojoj takvosti ne konstituira, nego i prema svoj duševnosti, u okviru koje jedine neko »jastvo« uopće iskrsava i po kojoj se jedinoj kao činjenica dâ razumjeti. »Lice« u tome pravcu shvaćeno naznačuje neku svega jastva lišenu, znači neku skroz izvanjastvenu duhovnost, postaje nekim bezjastvenim duhom. I ne čini pri tome načelnu razliku, hoće li se ta duhovnost utvrditi u okviru predmetnog područja ili naprotiv izvan njega; hoće li se taj neki duh općenito odrediti kao predmetni bitak ili pak kao »čista« djelatnost, kao bezuvjetno nepredmetno zbivanje. Ovo posljednje stajat će tek do toga, kako će tko misliti da mora razlikovati duhovnost od duševnosti. — U takvome se smjeru odvajanja lica od jastva kreće M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Halle a. d. S. 1916, str. 402, 404 i dalje. Prema tome misliocu »k bistvu lica

pripada, da egzistira i živi samo u izvršenju intencionihi akata« (l. c. str. 405.). Što se pak akata tiče, »akti su nepsihični« (l. c. str. 402.) razlikujući se tako od psihičkih funkcija. Kako akti Scheleru nijesu ništa duševno, ne mogu dosljedno biti nosiocima jastva; jer pak funkcije, koje su »jastvene funkcije«, jednako »ne pripadaju nikad k sferi lica« (l. c. str. 402.), mora prema tome stajalištu lice biti nešto, što je prema opreci »ja — ti« sasvim indiferentno (l. c. str. 405.). Nije beznačajno, da se Scheleru takvo određenje nadaje u svezi s problemom lica božjega. U bezjastvenosti izjednačuje upravo ograničeno lice s bezgraničnim te tako može lako utvrditi stalnu bistvenu vezu između njih. Kolikogod međutim i bila zamamna ovakva predmniva, prema kojoj bi doista bili otvoreni svi putovi k divinizaciji bića čovječjega, ima ipak poteškoća, ispred kojih će se teško moći održati, barem u obliku, koji joj upravo daje Scheler. Prije svega ne treba jastvenost, kojom bi se odlikovalo »lice«, zamijeniti s onim vitalno usidrenim jastvom (za razliku bi se možda smjelo kazati i »sopstvom«), u kojemu bi valjalo nazreti korijen prirodne sebičnosti i težnje za moću. Jastvo, koje se veže za lice, koje, drugim riječima, prati lično doživljavanje, ima se smatrati onom veličinom, kojom se očituju i određuju granice, opseg, a u neku ruku i osobitost i nenaknadivost lica. Kad bi lice bilo bez svakoga jastva i kad bi doista bilo opravdano uzeti, da ono po bistvu upravo odbija od sebe svako jastvo, ne bi se nikako dalo uvidjeti, kakove li bi bile mogućnosti proširenja lica i da li bi ono uopće moglo vidljivo očitovati neko razviće, neki svoj uzrast prema meti, gdje bi se znalo prerasti. Svakako bi u svojoj bezjastvenosti lice bilo bez ikakvih granica prema zajednici. Ono bi se s njom naprosto slijevalo. Širina i zahvatnost lica izjednačivala bi se s opsegom i obuhvatnošću zajednice, što niti bi bilo u skladu s iskustvom ličnim doživljavanjem izazvanim, niti bi se kao redovni odnos između lica i zajednice

s obzirom na njihovu razliku i napetost, što postoji između njih, lako dalo zamisliti. K tome pridolazi, da bi doseg skroz bezjastvenih personalnih akata morao u posljednjem vidu biti sasvim beznačajan, jer se neka njihova pripadnost ovome ili onome licu ne bi ničim dala utvrditi i osigurati, pa bi i moralo biti sasvim svejedno, čiji je koji akt i do kakve duhovne dubine dopire. A moglo bi se uporedo s istaknutom bezjastvenošću također predmnivati, da su u produbivosti i produhovljenosti sva lica jednaka; samo u tom se slučaju naime ne bi nikako dali doživjeti i utvrditi faktori, koji odjeljujući lice od lica mogu bez zapreke biti usredotočeni u nečemu, što bi se znalo objaviti kao »jastvo« te se tako i smjelo imenovati. Ne treba međutim ni dokazivati, da te jednakosti nema. Kad bi naime postojala te time i zamela svaki trag razlikama, koje se upravo izražavaju jastvima, ne bi se uopće moglo govoriti o mnoštvu lica, očito postojanje kojega ne će ipak nitko moći poreći. A uistinu se čovjek, koliko je lice i koliko u tome svom svojstvu djeluje i stvara, doživljava i očituje u zbilji kao biće, u kojega je veoma znatne sposobnosti da u sebi raste, da se duhovno razvije i prodube podjednako proširujući upravo svoje jastvo, koje iskrsava u okviru ličnog samodoživljavanja. I kako stupanj toga razvića može u stvari biti vrlo različit, pa to prirodno i jest, to se lica nužno određuju jastvima, koja će biti neizbježni odraz i primjereni unutrašnji izraz tih razlika. Tek u krajnjoj mogućnosti toga proširivanja, koja bi značila obuhvaćanje sve zazbiljnosti i posljednju vrijednosnu produbivost, gdje bi »jastvo« doista i zaokupilo i bilo »sve«, što može pripasti personalnoj sferi, tek na toj bi se granici mogao drukčije prikazati odnos između lica i jastva. Lice bi se došavši u tome smjeru do krajnosti dalo dašto shvatiti kao bezjastveno. Obuhvaćajući naime »sve«, što bi se moglo odrediti u pravcu i u granicama personalnosti, ne bi se više ni na koji način dalo uočiti kao izraz takve neke osobi-

tosti, odjelitosti, zasebnosti, po kojoj bi se stalno razlikovalo od drugih srodnih mu bića. Relativno jastvo doista bi tu gubilo održiv smisao. Ne može biti međutim ni o tome sumnje, da se u takvoj nekoj bezjastvenosti ne bi više mogla očitovati ljudska personalnost. Koliko bi to uopće i moglo biti »lice«, svakako ne bi bilo lice čovječje. U tome bi se vidu istaknuta bezjastvenost dala zamisliti na dva načina. Ona bi se mogla shvatiti kao negacija, kao apsolutno uništenje svega i svakoga jastva: nibbānam (nirvana) budizma bit će konsekvencija toga shvaćanja. No jednako bi se dala tumačiti i kao pozicija, kao neograničeni postavak nekog jedinog apsolutnog jastva. Bio bi to neki »ja«, kojemu ne bi više stajao nasuprot nikakav ravni mu »ti«. To pak ujedno znači, da bi izgubio ono značenje, koje je po relativno »ja« najbitnije, značenje, prema kojemu iskrsava kao činilac, koji lica upravo rastavlja u mnoštvo. Apsolutni »ja« izjednačit će se naprosto s nekim svelicem, izgubit će se u nekom nadlicu, koje bi se u protivitini prema licu relativnim jastvom odredivome prikazalo bezjastvenim baš u svojoj nadjastvenosti ili, što je isto, po svome svejastvu. Razumije se pak, da takva lica, koje bi se s pravom smjelo podičiti apsolutnim jastvom, nema među ljudima: to bi mogao biti samo bog. Stajat će dakako do bližeg tumačenja apsolutnoga jastva i do točnijeg određenja sveza, koje se njime mogu nadati, hoće li se izvesti nauka teistička, panteistička, panenteistička ili koja druga slična. Svi bi takvi izvodi izgubili međutim svaki oslon, kad bi bezizuzetnom bezjastvenošću lica uopće bilo ograničeno biće izjednačeno s onim, što je neograničeno, a relativno se potpuno podudaralo s apsolutnim. Bez obzira uostalom na poteškoće, koje bi se pogledom na takvo izjednačivanje znale ispriječiti, može se prema onome, što se u tome smislu izvelo, sa svom sigurnošću ustvrditi, da ondje, gdje je (relativno) jastvo u bilo kojemu smjeru savršeno prevladano, nužno iščezava i ljud-

s k a ličnost. Tako dakle lice u svojoj konkretnosti ne može biti potpuno indiferentno prema jastvu. Lice se u konkretnoj svojoj punoći ne može staviti mimo njega baš kao ni mimo žive »duševnosti«, u kojoj jedinog jastvo počiva, jer bi to značilo isto, što i htjeti ličnost čovječju odrediti onkraj subjektivnih akata, lišiti je time svega unutrašnjeg bivanja, iskinuti je iz sfere svega spontanog događanja te je tako upravo umrtviti. Lice se naprosto ne dá shvatiti kao čista neka izvanduševna i uporedo s time bezjastvena duhovnost. No ako se jastvenost i ne dá izlučiti iz konkretne punoće lica, ne valja opet ni preko mjere uveličavati njeno značenje te u njoj samoj tražiti i usidriti svu bistvenost lica. Pored sve znatnosti psihičnoga u tome sklopu, ne može se isto tako lice razumjeti ni kao gola duševnost, koju ne bi njezin uzmah prema svijetu duhovnosti i njezina čvrsta veza s njime, već samo sameato jastvo, što ga kao takva nosi, diglo na osobit položaj personalno odredive, ne samo usko ogradaene »individualne«, nego baš naprotiv u oštrome smislu lične duševnosti. Ovu drugu (i češću) krajnost u određivanju »lica« zastupa između ostalih i K a n t, koji sve lice temelji na samoj jastvenoj svijesti nalazeći upravo u njoj najosnovnije njegovo obilježje i najbitniju njegovu značajku. Svoje djelo »Anthropologie in pragmatischer Hinsicht« započinje odmah (I. 1. § 1.) riječima: »Dass der Mensch in seiner Vorstellung das Ich haben kann, erhebt ihn unendlich über alle andere auf Erden lebende Wesen. Dadurch ist er eine Person...«. Kolikogod međutim lice i bilo povezano s nekim jastvom, ne izlazi otud ni pošto, da bi ga baš samo jastvo izdiglo nad životinju, kako misli K a n t. Čovjek se naprotiv navlastito usredotočuje u svome jastvu kao biologički »individuuum« i kao takav svim svojim silama bez prestanka i nastoji oko održanja toga »jaka«. Upravo među najznačajnija obilježja čovječje individualnosti — a u protivštini prema njegovoj »personalnosti« — pripada istaknuta usredoto-

čenost u uskome jastvu, nepomičnost i ogradenost koje baš i treba prevladati, hoće li se čovjek uzviti u područje personalnosti. Kad bi se personalnost doista temeljila na jedinoj jastvenosti, ne bi se moglo razumjeti, kako li može lice ljudsko porasti do one duhovne visine, gdje se određuje prema vrednotama, kojih idealne prohtjeve može zadovoljiti i doista ih zadovoljava samo proširivši toliko svoj »ja«, da se daleko od svih tendencija samoodržanja skroz nesebično, samozatajno i požrtvovno bori za izgradnju i održanje visokih, u duhu rođenih nerazdjelnih dobara. Ne da se uopće nikako uvidjeti, zašto bi se čovjek baš po svome jastvu odnosno po svojoj jastvenoj svijesti očitovao kao duhovno biće, dok se upravo njegovi najneduhovniji porivi, što iskrsavaju, koliko se očituje kao biće neduhovno, kao goli »individuum«, najupornije vežu uz njegov »ja«, dok ga više još upravo ti porivi najvećma bûde i oživljavaju, pa se i ne daju zamisliti bez njega. Ako se dakle »lice« i ne može zamisliti potpuno lišenim svega »jastva«, nije opet ni jastvenost nešto, što bi samo licu bilo svojstveno te sačinjavalo jezgru njegova bistva. Kao što lice nije niti nešto skroz osebno niti nešto skroz općeno (kako se nâdaje izvodima sedmoga poglavlja: »Lice i odgoj«), nego je neke vrste ukrštavalište jednoga i drugoga, i kao što se ne izgrađuje ni u goloj duševnosti ni u samoj duhovnosti, nego u naročitoj njihovoj vezi, tako se ono osniva na čistoj nesebeznosti ne lišavajući se ipak svega »jastva«. Bit će prema tome najprimjerenije, ako se konkretno lice bude odredilo kao duševno-duhovno jedinstvo bića, kojega bi se odnos prema jastvu imao zamisljati tako, da se njegova bistvenost doduše ne temelji na jastvu, ali se ono ipak prikazuje kao stalna njegova popratna pojava. I u tome se smislu opstojnost lica jednako ne može zamisliti mimo jastvenosti, kao što se njegovo bistvo ne da odrediti izvan vrijednosne upravljenosti personalnih akata.

13

- 88 / 28 Pogledom na pojam svijesnosti i predmetnosti i njihov korelatni snošaj poredi: Spoznaja i spoznajna teorija, I. 1. d., III. 2.

14

- 131 / 3 Tko je na kojemu mjestu i u koji čas onaj posljednji najmoćniji, onaj odlučni individualitet, ne mora biti, a obično i nije uvijek javno poznato. Zna to ne rijetko biti netko, tko se anonimno krije iza političkih kulisa. Pravi su »vladari«, oni, kojih riječ bezuvjetno znači 'konačnu odluku, kolektiviranim individuumima gdješto potpuno nepoznati, a oni, koje široka javnost drži za vođe ili vladare, često su samo oruđe onih, kojima je moć i vodstvo doista u rukama. — U ovome se izvidu ne radi dakako nikad o prividnom vlastodršcu ili o prividnoj moći, nego se pod odlučnim »individualitetom« misli uvijek zbiljski posjednik djelovne vlasti. Različite ustavne prakse iznijet će takav individualitet na različit način na površinu i pogodovat će u tome neizbjечно ovoj ili onoj skupini, iz koje će traženi individualitet proizaći. S te strane ne bi dakako bilo zapreka, kad bi tkogod u tome vidu htio reći, da je ustav u neku ruku također odraz borbe kasta, klasa, rasa ili drugih sličnih sociološki određivih relativnih cjelina i slojeva.

15

- 149 / 19 Treba samo zagledati u političku povijest i razotkriti pravu jezgru osnovnih tendencija, koje žive u djelovanju odlučnih državnika, pa će se lako vidjeti, kako i pored još tako silnih promjena političkih uredaba, što ih nanosi razvitak države, bitna njihova sadržina zna čitavo dugo razdoblje ostati potpuno ista. Često pače ni žestoke revolucije nijesu s obzirom na to uzrokovale više, nego da se

izbace druge lozinke i prebojadišu natpisi. Mijenja se samo izvanjština, a duh, koji je izvjesne razmjerno promjenljive političke uredbe izazvao te u njima živi i njima vlada, žilavo će ustrajati. I teško ga je izagnati iz državnoga tijela, dok se god nije preobrazio sav sustav političkih snaga.

16

- 155 / 26 Značajno je, kad s obzirom na samo prosvjeđivanje izriječkom ističe A. B a z a l a: »U suštini svojoj prosvjeta je — sit venia verbo — r e v o l u c i o n a r n i č i n.« (O ideji prosvjete. Zbornik za pučku prosvjetu, god. I., svez. 1.-2., Zagreb 1922., str. 4.). Nema pak sumnje, da upravo prosvjeta pripada među kulturne snage, koje su najvećma prožete odgojnim poticajima, i svakako su prosvjetna nastojanja s odgojnima u najužem srodstvu.

17

- 158 / 4 Poznato je, da je gomila mnogo jače podvrgnuta sugestijama i daleko je povodljivija od nevezana, odijeljena pojedinca. Individuum, koji se je izgubio u gomili, nema više, koliko je njezin dio, ni svojih ideja ni svoje volje. On će se kao i hipnotizirani slijepo pokoravati utjecajima i poticajima, koji gomilom vladaju. Tako se gomile redovno s manje otpora podvrgavaju onome, koji im se je znao nametnuti za vođu, negoli samostalni individuum; i gomilama je uvijek lakše vladati, negoli svijesnim pojedincima. — Vidi o tome i: L e B o n, Psychologie des foules, knj. I. pogl. 1; 2. § 2; 3. § 3; knj. II. pogl. 3. § 1.

18

- 168 / 8 Vječan je primjer sukoba između legaliteta i moraliteta Sofoklova »Antigona«. Ali ni povijest nije škrta uzorima. Svjedoci su svi oni veliki mučenici uzvišena etosa od Sokrata amo do Gandhija.

- 170 / 17 Već sama činjenica, da kultura zna dalje živjeti, kad političke organizacije propadaju, dokazuje očito, da kontinuitet vrijednosnog doživljavanja nikako ne zavisi od života političkih tvorbi, pa i može postojati nesamo mimo njih, nego i unatoč njima i protiv njih.

- 197 / 6 Može se raspravljati o tome, ima li škola biti odgojna zajednica ili možda ustanova, koja treba da služi drugim i drukčijim svrhama. Ništa doista ne stoji na putu, da se škola zamisli kao zavod, koji s odgojem i s odgajalaštvom uopće ne bi imao nikakva dodira te bi se i podržavao samo zbog privrednih ili možda vojničkih ili opet političkih ili drugih kakvih sličnih jednostranih ciljeva. A nije napokon ni to baš dogma, da nastava ima biti »odgojna«, kako to primjerice Herbart istaknuto zahtijeva. No hoće li se i traži li se škola, koja će biti odgajalište, i ima li sporazuma i sloge u tome, da se nastava treba dostati odgojnog značenja, onda prema svim konsekvencijama provedenog izvida nikakve raspre ne može biti o tome, da je u njenu unutrašnjem bistvovanju svakako valja oteti dohvatu politikovu i državnikovu. Pedagogiziranje je školstva moguće samo istodobnom njegovom depolitizacijom i dezetatizacijom. Samo potpuno nezavisnoj, u svemu autonomnoj je školi moguće da vrši odgojnu funkciju u narodu. Samo takva, ni od kakvih nepedagogičkih, izvanodgojnih utjecaja smetana škola može biti dorašla bitnim zadacima i najvišim ciljevima čista i nepatvorena odgoja. Odgojna škola prepostavlja samoupravno školstvo, i samo na njegovu tlu može da živi, da djeluje i da raste. Treba li da školstvo kao ustanova doista bude sredstvom odgojnoga (a ne kakva drukčijeg) htijenja, ne može nitko do jedinog odgajatelja u njoj imati riječ. U skladu pak sa svim

onim, što je — u poglavlju: »Odgajatelj i pitomac« — o bistvu odgojnog odnošaja i njegovu spontanom ostvarenju trebalo reći, imala bi unutrašnja organizacija takve škole svakako što izvrsnije omogućiti slobodni i neusiljeni međusobni izbor nastavnika i đaka, jer inače nema i ne može biti jamstva, da će odnošaj između njih biti i stvarno primjeren zahtjevima istinskog odgajalaštva. A isto se tako zajedno s time razumije, da sa školskom samoupravom mora biti zajamčena i potpuna nezavisnost i nepovredivost učitelja. To je jamačno najmanji zahtjev, što ga bezuvjetno ima zadovoljiti ona škola, koja uistinu hoće da bude zbiljskim odgojnim žarištem, a ne će da se takvim samo pričinja. Pa ako i ne može biti sumnje o tome, da gola samouprava nije sve ni jedino, što će školu činiti u odgojnom upravo smislu znatnom veličinom, ostaje ona ipak neizlučivim preduvjetom, mimo kojega se ostvarenje savršene odgojne škole ni zamisliti ne da. Odgajalački duh ne može biti nego samostalni duh i rađa se samo u slobodi.

21

207 / 22 Ocjena pojedine kulture i kulturne cjeline, a prema tome i bilo kako postavljena vrijednosna ljestvica kulturnih sustava može biti samo relativna, jer se u tome pravcu i opet može procjenjivati samo sa stajališta osebne kulture, izvan kakve se ni od kuda ne će nàdati za to potrebno mjerilo. Bit će poradi toga jasno, da nema nepomična pravila, koje bi općenito moglo odrediti, iz kojega li će kulturnog kruga odgajatelj uzeti tvorbe i tekovine, da ih upotrijebi prema bitnim svojim svrhama. Stajat će to do osobitih, sasvim konkretnih, često i slučajnih okolnosti, koje su ovdje ili ondje vodile do odgojnog odnošaja, omogućile ga i učinile plodnim. A bezuvjetna, konačna i nepromjenljiva odluka, koja bi skućena samu neku jedinu kulturu učinila izvorom sve građe i osnovom svega sa-

držaja odgoja, ne bi ni imala osobito načelno značenje, kad bi i onako bila i sa svom svojom ekskluzivnošću oslabljena time, što odgajatelj, dok hoće ostati vjeran svome biću, ima i dobra takve jedine izabrane kulture upotrebljavati samo tako, da i tom zapovijedanom nekom kulturom izazvan i uvjetovan zasebni oblik i osobiti način odgoja — koji je uostalom neizbježan — ne bude naročitom tendencijom ili isključivom svrhom odgoja, kako ne bi ni u kojemu smjeru bila sužena ni napuštena ona univerzalnost, kojoj odgajanje duguje svoj najbolji smisao.

22

- 225 / 27 Pitanje očitosti i očitostnoga doživljaja obradio sam opširnije u pomenutom već djelu: Spoznaja i spoznajna teorija. Navlastito ulazi ovdje u račun poglavlje: Istina i očitostni doživljaj.

23

- 229 / 25 Primjerenost utvrđenja, prema kojemu »autoritet« u vidu odgoja može biti tek sam vrijednosni doživljaj, izbija to jače, što je jedino takvo određenje u skladu sa činjenicom, da se sva djelatnost, koja hoće da bude »odgojna«, mora bezuvjetno odvijati na tlu nesebičnosti, pa se i samo nesebično prenošenje dobara na buduća pokoljenja i može u savršenom smislu smatrati odgojem. Ondje pak, gdje individuum svojata s kojih mu drago razloga neko pravo na autoritet u vidu bilo kakvih drugih interesa, nego što je ostvarenje vrednote na osnovu očitostna doživljaja, ne može zacijelo o nesebičnosti biti govora. Treba ujedno dodati, da objekat sebičnosti u tome vidu i ne mora biti individuum sam. Ne mijenja na stvari ništa, ako je taj objekat neka šira skupina, kojoj pojedinac pripada, kao što je društvo, narod, država, neka ustanova ili štogod slično. Sve bi to mogao biti bilo kakve vrste »autoritet«, pedagoški i autoritet svakako nije,

jer se utvrđen u sebičnosti, koja ide za samoodržanjem ili za održanjem vrste, a ne za samim održanjem vrijednosti i primjerena im života, nužno mora kositi s osnovnim smislom odgoja. U svezi se s time može nadalje reći, da će u konkretnom slučaju svakako neka specifična doživljajna vrijednost ili točnije govoreći očitost bilo kojega vrijednosnog karaktera biti onaj pedagoški autoritet, snagom kojega će se ostvariti odgojni učinak, a po kojemu i sposobnost i sklonost da se prihvate odgojni poticaji, jednom riječi »uzgojivost« stalnoga nekog pitomca upravo reći objavljuje svoju osebnu kakvoću, otkriva svoju osobitu boju. Kao što će naime čovjek nužno imati za jedno zvanje više sposobnosti, negoli za drugo, za jednu struku ili vještinu više dara i smisla, a za drugu manje, tako će se i pitomci bez sumnje vidljivo razlikovati također po tome, kakvu li će valjanosnom obliku pripadati onaj vrijednosni doživljaj, koji je kakvoći njihove »uzgojivosti« najprimjereniji »pedagoški autoritet«, ili drugim riječima, kojega li će vrijednosnog područja valjanosni oblik biti s obzirom na svakoga pojedinog između njih najdjelovlniji. Ne treba možda napose ni isticati, da će jedna duša u vidu spoznajne, druga u vidu etičke, treća u vidu estetičke ili i koje drukčije usmislene očitosti u smjeru upravo svoje »uzgojivosti« najlakše, najvoljnije, najdublje, najspontanije reagirati odnosno »suzvučiti« s dušom odgovajateljnom. A moglo bi se ovdje govoriti pače i o mogućnosti nekog razvitka ili o stalnom produbljivanju pogledom na spremnost ili nagnuće da se usvoji ili prizna određen pedagoški autoritet, dakle u izvjesnom smislu o nekoj preobrazbi same »uzgojivosti«, kao što konkretno uzevši nije jedno isto, što će pedagoški djelovati na dijete, što na mladića ili djevojku, a što na odrasla čovjeka. Ne očituje se pak ta okolnost samo u ontogenezi. I u različitim su se povijesnim epohama okupljali najjači odgojni učinci oko različitih modaliteta očitosti. Tako imade primjerice epoha civilizacije, u kojoj se mitološki usidren

doživljaj može uzdići do dominantnog pedagoškog autoriteta. Isto tako ima doba, kad dogmatično-moralni ili religiozni ili ekonomski ili opet estetički ili koji drugi slični odlučuje u istaknutome smislu. Najbolje mogu o tome svjedočiti razni obrazovni ideali, na unutrašnje oblikovanje i određenje kojih sveđ snažno utječe ta okolnost, koje su, kako je razumljivo, vidljiv odraz. Tako se ti ideali i mijenjaju u najtješnjoj vezi s izmjenom vrednote, koja je nekoj eposi vrijednost vodilja te kao takva najvećma zna zaokupiti stvaralačke snage nekog doba. Kako se međutim utjecaj razložene stvarnosti ne odražava samo na obrazovnom idealu, nego zahvaća gotovo sve oblasti ljudskoga nastojanja nekog vremena, ne će možda ništa drugo tako oštro karakterizirati neku epohu civilizacije, stupanj razvitka i specifično bistvo nekog kulturnog kruga.

24

239 / 31 Čovjekovo je uvrzenje u stalnu društvenu cjelinu naznačio svrhom odgoja napose Schleiermacher. Za njim se je u velike povela pedagoška nauka. Kako se god međutim ovo shvaćanje u prvi mah i činilo točnim, ne može — bar u tome svom obliku — svladati neke poteškoće, koje mu se protive. Jer ako se doista radi o uvrzavanju u oštrome smislu te riječi, mora zacijelo biti također odlučeno, o kojemu i o kakvome li se zasebnom društvenom sklopu radi. Odgajatelju mora biti određeno, kojoj osobitoj socijalnoj skupini ima zapravo u tome pravcu služiti, to više, što društvo, koje bi imalo ubrati plodove njegova djelovanja, nije homogeno. Poradi toga pak odmah i nastaje dalje pitanje, u duhu koje li uže skupine, koje sekte, koje kaste, koje klase ima da se odgajatelj stara o svojoj zadaći, i kojoj između njih da izravno privede pitomca. No pri pokušaju, da se to pitanje pravilno riješi, pojavljuju se odmah iste one zapreke, o kojima je govora u dvanaestom poglavlju ove

knjige. Treba li čovjeka uvrsti, stavlja se odgajanje u neposrednu službu pojedinačne, naročite društvene cjeline. A to se — kako bi u poglavlju »Odgajateljsko samoodređenje« izvedeno — protivi nužno bistvu odgajalaštva. Osim toga može nastati i pitanje, nema li pored odgoja i drugih načina, da se čovjek uvrze u ovaj ili onaj društveni sklop, ako to već pod svaku cijenu mora biti. I odmah biva jasno, da takva svrha nije ni-pošto odgoju specifična, jer se ona dá možda i lakše i brže i bolje postići i propagandom i sugestijom i zastrašivanjem i »moralnim« pritiskom i dresurom, pa i izrazitim nasiljem. Odgoj međutim nije nikako blaži, podnošljiviji ili možda neki istančaniji oblik sile i neki prepređeniji način njezine primjene, nego se baš naprotiv od nje bitno razlikuje, pa sve, što traži silu, prema najdubljoj svojoj jezgri temeljito i odbacuje. Tako pak odgajanje s prisiljavanjem ne može imati zajedničkih svrha. Načelu uvrzavanja upravo i nedostaje onaj moment slobode, koji sve odgajanje prati i koji proizlazi iz činjenice, da se odgoj gradi na ljubavi, a ne na moći. Funkcija odgajanja može se povezati samo s takvom svrhom, koja isključuje svaki prisilni moment, pa se pod silu i ne ostvaruje. Zato se u okviru odgoja u tome pravcu može doista raditi samo o neusiljenom pristajanju uz zasebnu zajednicu, o priključku, koji se od »uvrzenja« u bistvu razlikuje te se i dá zamisliti samo kao posljedak slobode.

241 / 19 Ako odgoj i smjera u cilj, koji značenjem svojim i domašajem znatno nadilazi doseg pojedine vrste ili naročita načina vrijednosnih očitovanja, mora se ipak bez prestanka za njih hvatati, pa mu ona i jesu najodličnija sredstva svega njegova nastojanja. Zato se u smjeru provedenoga razmatranja i smije reći, da je stvaranje objek-

tivnih kulturnih dobara kao izražajnih fenomena vrijednosnog doživljaja odlučan pedagoški postulat. Bez njih bi odgoj ostao lišen najboljega svog oruđa. Ipak im vrijednost i značenje ne valja opet ni preko mjere uveličavati. Tako W u n d t u svojoj etici drži, da stvaranje istaknutih dobara nalazi bez obzira na čovjeka, koji ih stvara, u njima samima svoju konačnu metu. Ta bi dobra bila u tom smislu bezuvjetne samosvrhe, da bi rad na njihovu podizanju imao biti završnom svrhom etičkoga djelovanja. Međutim se H ö f f d i n g protivi tome stajalištu pitajući, čemu objektivna dobra, ako nijesu za čovjeka i na službu, koristi i sreću svakome između ljudi, koji ih hoće prisvojiti i usvojiti. Svojim rješenjem toga pitanja ne može pak u okviru svoje osnovne orijentacije izbjeći sumnjivom eudaimonizmu. — Poteškoće, koje iskrsavaju na tlu tih oprečnih shvaćanja time, što se kulturna dobra s jedne strane potpuno odjeljuju od čovjeka, koji ih stvara, a s druge strane bilo i u blagom obliku podvrgavaju njegovoj sebičnosti, nestaju, ako se stvaranje i izgrađivanje takvih dobara ne smatra zahtjevom etičke, nego štaviše pedagoške svijesti, pa se i problematika, u kojoj taj zahtjev ima da nađe pripadno mu mjesto, u tome smislu kuša riješiti. Onda se naime — u protivštini prema W u n d t o v o j nauci — naznačena dobra ne mogu prikazati kao posljednja svrha ljudskoga nastojanja i djelovanja, no jednako — u opreci s H ö f f d i n g o m — ni sredstvom, kojim bi se pojedinac u bilo kojoj sadašnjosti dostao bilo i najplemenitijeg, bilo i skroz duhovnog užitka ili i najdopuštenije koristi. Smisao stvaranja i značenje postojanja »objektivnih dobara« u bistvu svom onda ne stoji ni do toga, da ih individuum naprosto zbog sebe, na posljedku dakle u vidu sebičnih svrha uživa (što valja istaći nasuprot H ö f f d i n g u), ali ni do toga, da uopće mimo svakog odnosa prema čovječjoj duševnosti nekako postoje za sebe ili »budu o sebi« (što treba reći protiv W u n d t a),

Bilješke

nego je naprotiv unutrašnji smisao njihova postojanja, da čovjek kao dionik u životu »pokoljenja« s pomoću njih nesebično izgrađuje »budućnost«, da dakle pomenuta »dobra« upravo prema njihovu najosnovnijem bistvu upotrijebi kao sredstva za prenošenje i rasađivanje doživljajnih vrednota ili, kako bi se još drukčije dalo reći, da gradeći na njima održi prema kulturnom njihovu značenju kontinuitet vrijednosna doživljavanja. Tako ostaju kulturna dobra s jedne strane vezana na ciljeve čovjeka, no s druge strane jednako i odijeljena od svake njegove sebične svrhe.

26

248 / 29 Kako je između vrijednosnih funkcija jedina pedagoška svestrano upravljena na vrijednosti odnosno njihovu nazočnost, tako će i »odgajalačka snaga ličnosti« sama naznačivati konačnu svrhu odgoja, koja se ne krije u neodređenosti, a određenje koje ujedno nije jednostrano.

P R E G L E D S T V A R I

**Kratice d. (dalje) znači: i na
idućoj strani; i d. (i dalje) znači:
i na više idućih strana; v: vidi.**

- Akt 262 i d.
 — intencioni 262.
 — smislonosni 14. 40.
 — stvaralački 221.
 autoritet 110. 118. 134. 226 i d.
 231 d. 240. 271 d.
 — ljubavi 231.
 — moći, sile 170. 231.
 — pedagoški 213. 227 d. 231
 i d. 271 i d.
 — politički 149. 171.

 Bezjastvenost 237. 262 i d.
 bezvoljnost 180.
 biologija 41.
 bistveno zrenje v. zrenje
 bitak 103. 224.
 — duhovni 125.
 bivanje 72. 103.
 — duševno 125. 154.
 blagostanje 168. 203.
 borac 190.
 borba 95. 105. 109. 169. 188.
 190. 193 d. 215. 267.
 božansko 73.
 budućnost 19 i d. 27 i d. 33.
 35 d. 38. 41 d. 44 d. 46. 49 d.
 58. 61 i d. 66 i d. 77. 79.
 82. 85. 96. 97. 101. 104. 122.
 138. 142 d. 152. 155. 159 d.
 170. 173. 175. 199. 207. 210.
 212. 213. 218. 220. 225 i d.
 236 d. 241. 243 d. 246. 248.
 250 i d. 255.
 buđenje vrijednosnih doživljaja
 48. 82. 245.

 Carstvo 148. 193. 210. 242.
 — božje 211.
 — idejno 159.
 — individualiteta 211.
 — kolektiviteta 211.
 — ljubavi 211.
 — nadživotinje 211.
 — neblaženstva 106.
 — odgajateljevo 198. 208. 210.
 212. 213 i d. 218. 222. 227.
 241 i d. 247. 249. 251.
 — personalnosti 211. 218.
 — politikovo 153. 210 d.
 — prevladavalaca 210.
 — vrednota 36. 58. 61. 68 d.
 — zemaljsko 115 d. 194. 198.
 211.
 — životinjsko 65.
 cilj 157. 216. 276.
 — duhovni 163.
 — kulturni 190.
 — odgojni 107. 112. 135. 165.
 171. 182 d. 189. 204 i d. 209.
 227. 245. 248.
 — politički 135. 155. 158. 165.

Pregled stvari

167. 171. 176. 184. 191. 199. Čudorednost, čudoređe 166 i d.
269.
— izvanzakonska, nadzakonska
168.
- cilj prirode 215 i d.
— životni 217.
- civilizacija 74. 84. 98. 206.
272 d.
- Čin 84. 157. 174. 226. 243.
- činilac povjesnotvorni 135.
- čovječanstvo 92. 102. 132. 142 d.
147. 192. 201. 205 i d. 250. d.
- čovječnost 201. 230.
- čovjek 11 d. 27 i d. 47. 56. 63.
65 i d. 69. 85. 92 i d. 97 i d.
104 i d. 112 d. 115 i d. 123
i d. 127 i d. 131 i d. 134 d.
137 d. 144. 146. 154 i d. 158.
163. 165 i d. 173 i d. 178.
181 d. 199. 201 i d. 206. 208
i d. 213 i d. 220. 226 i d.
231. 238. 242. 246 d. 250 d.
262 i d. 276.
- duhovni, kulturni 134 d. 137.
162 i d. 182 d. 191. 218. 220.
251.
- ljubavi 124. 142 d. 151. 164
i d. 172 d. 184. 211. 215.
- moći 124. 142 d. 151. 164 d.
169. 171 i d. 184. 197. 211.
215.
- prirodni 27 d. 123. 131. 134.
137. 162 i d. 170. 173. 182.
184. 216 d.
- čovječstvo 17. 47. 66. 98. 101. 126.
132. 147. 174. 192. 200 i d.
251.
- Dehumaniziranje 92.
- depersonaliziranje 92. 121. 174.
226.
- desocijaliziranje 93.
- diferenciranje, diferenciranost
93. 117. 204.
- dijete 65 d. 68.
- disciplina filozofička 38. 41 d.
45.
- discipliniranje 47.
- divljaštvo 142. 212.
- djelo 85. 228.
- djelovanje 58. 92. 127. 135. 154.
157. 250.
- kulturno 237 i d. 241.
- odgajateljstvo 60. 111. 135.
156. 172 d. 175. 208. 234 d.
237. 245.
- odgojno v. odgajanje
- političko 135. 139. 147. 153.
160. 162. 164. 171.
- zakonito 167.
- dno 14.
- vrijednosno 225.
- dobro 121. 169. 213 d. 217. 219
i d. 234. d.
- duhovno, kulturno 32. 49.
65. 73. 78. 81. 83. 86. 101.
104 d. 138. 153. 169. 219. 221.
227. 229. 237 d. 246. 248.
275 d.
- ekonomsko 105.

Pregled stvari

- dobro nerazdjelno 24. 169.
 — opće ljudsko 205.
 — općeno, zajednično 87. 218.
 222 i d.
 — partikularno 222. 225.
 — prividno 216.
 — razdjelno 214.
 — univerzalno 225. 234.
 dobrota 30. 33. 250.
 događanje 144. 154. 218.
 — povijesno 59. 72. 83. 144.
 156 d. 161. 176. 229. 243.
 dostojanstvo ljudsko 56. 92. 115.
 122. 127. 146. 154. 156. 183.
 232. 242.
 — vrijednosno 103. 224.
 doživljaj 39. 48. 61. 73. 84. 86
 i d. 202. 219 d. 224 i d.
 — očitostni 43. 123. 225 i d. 232.
 234. 260. 271.
 — pedagoški 38. 48. 230. 245.
 — vrijednosni 20. 38. 48 d. 51
 d. 58. 66. 73. 170. 199. 219.
 222 d. 225. 227 i d. 234. 240.
 243. 245. 260. 271.
 doživljajnost 144.
 dresura 47. 55.
 drskoat 133.
 društvo 74. 129. 177. 239. 244.
 271.
 druževnost 209.
 država 23 i d. 130 i d. 166 i d.
 267. 271.
 — kulturna 23.
 državljanin 167 d.
 državljanstvo 168.
- državnik 167. 179. 181. 269.
 duh 36. 69. 71. 88. 95. 99. 115.
 126. 132. 170. 202. 213. 217.
 225.
 — filozofički 44.
 — ljubavi 211. 213. 250.
 — odgajalaštva 12. 92. 171. 175.
 232. 270.
 — ustava 148. 150 d. 162.
 — zajednice 74 d. 78. 81. 83.
 93 d. 132 d. 134.
 — zločinački 105.
 duhovni objektivitet v. objektivitet
 duhovnost 88. 97 d. 138. 154.
 164 d. 182. 208. 212. 213.
 217. 237.
 duša 36. 51. 60 i d. 72. 85. 124.
 141. 146. 151. 158. 170. 199.
 201 d. 206 d. 211. 213. 225.
 231. 250.
 duševnost 36. 48. 53. 70. 72 d.
 75. 84. 86. 88. 124. 157. 219.
 224. 230.
 duševnost pitomčeva (v. i: pitomac) 55. 57. 65. 245.
- Đak 270.
 Egoizam (v. i: samoljublje, sebeznalost) 57.
 erotika 132. 259.
 estetika 38. 42.
 etika 38.
 etos 206. 268.

Pregled stvari

- Fanatik 60. 190.
 filosof 44.
 filozofska problematika v. problematika
 filozofija 23 d. 38. 41 d.
 — religije 42.
 filozofiranje 14 d.
 fiziologija 41.
 funkcija 40. 62. 88 d.
 — duševna, psihična 36. 40. 87.
 — estetska 40.
 — kulturna 97. 112. 121. 172. 218.
 — pedagoška 30 d. 35 d. 40 d. 41. 46. 80. 86 d. 89 d. 91. 93. 96. 121. 137 d. 143. 151. 155 i d. 159 i d. 164. 170 i d. 177. 183. 187. 194 d. 206 i d. 218. 220 d. 225. 234. 239. 242. 244. 248. 269. 276.
 — politička 137 i d. 143. 145. 151. 156 d. 160 d. 164. 170 i d. 177.
 — povjesnotvorna 160. 206.
 — prirodna 97. 122.
 — religiozna 40.
 — smislonosna 40. 46.
 — spoznajna 40.
 — stvaralačka 221.
 Ganuće 225.
 genij 167.
 gomila 74. 75. 268.
 gospodar 109. 111. 169. 194. 233.
 gospodarstvo 110.
 granice 201 d. 204 i d. 242 d. 249.
 — kulturne 207.
 — pedagoškog autoriteta 231.
 — političke 203.
 Hereza 118.
 heroj 142 d. 167.
 — budućnosti 143.
 — ljubavi 143.
 — moći 143.
 — odgajateljstva 143.
 — politički 143.
 herojstvo 142 d.
 higijena 47.
 hijerarhija vrednota v. ljestvica
 htijenje 163.
 — kulturno 166.
 — odgojno 46. 48. 65. 83. 88. 99. 104. 106. 112. 122. 136 d. 154. 157. 195. 240. 244. 269.
 — političko 137. 145. 151. 153. 171. 177.
 Ideal 166. 247.
 — obrazovni 255. 273.
 — stranački 190.
 idealni prohtjev v. prohtjev
 ideja 155 d. 159 d. 160. 166.
 — pedagoška 29.
 imperativ politički 141.
 indiferentnost vrijednosna 104. 172. 182. 220.
 individuacija v. princip individualiteta
 individualitet 91. 93 i d. 106 i d. 116 i d. 122. 124 i d. 134

Pregled stvari

- i d. 140. 147 i d. 162. 171. 175. 187. 209. 211. 214. 217. 227. 267.
- individualiziranje 91 i d. 99 i d. 104. 106. 110 d.
- individualno, individualnost (v. i: osebnost, zasebnost) 90. 91. 103. 106. 108 i d. 112 d. 121. 125. 127. 209. 214. 265.
- individuuum 85. 89. 91. 93 i d. 97 i d. 116. 122. 124. 126. 128 i d. 134 i d. 145 d. 150. 158. 162 d. 169 d. 182. 186. 211. 214 i d. 218. 223. 227 d. 239. 265 d. 271.
- institucija 61. 144.
- interes ekonomski 44. 47.
- intelektualni 48.
- klasni 44.
- kulturni 129.
- naročiti, specijalni 44. 129.
- odgojni 47 d.
- opći, zajednički 205.
- politički 44.
- socijalni 47.
- umjetnički 47.
- iskupljenje 63.
- iskustvo 43. 204.
- ispunjenje života 125. 242.
- istina 30. 33. 43 d. 105. 225. 250.
- izbor (odgajatelj) 79. 180 d. 183. 185 d. 188 d. 191. 193 d. 196. 204.
- izjednačenost 117.
- izmjena svrha 147.
- izraz kulturni 237. 240.
- izražavanje kulturno, vrijedno-
sno 238. 240.
- izum 200. 205.
- izvanjština 190.
- izvjesnost 105. 225 d.
- Jastvo 47. 62. 68. 75 i d. 85 i d. 96. 201. 217. 238. 261 i d.
- jedinka 216.
- jedinost, jedinstvenost, jednota
individuuma, lica 74 d. 87. 108. 126. 220.
- jedinstvo 36. 76. 108. 116.
- države 130.
- zajednice 132. 214.
- jednakost 117.
- jednoobličnost 117.
- Kolektiviranje 92. 111 i d. 119
d. 134. 164. 174 d.
- kolektivitet 91. 93. 95. 110 i d. 115. 117 i d. 122. 124 d. 127
i d. 134 i d. 140. 146 i d. 150. 158. 162. 171. 181. 187. 209. 211. 214 d. 217. 239.
- kolektivizam 119.
- kontinuitet vrijednosna doživ-
ljanja 31. 96. 102. 152. 170. 175. 227. 241. 249. 251. 269. 276.
- konzervativnost političke funk-
cije 153. 155.
- korist 43 d. 68. 252.
- koristoljublje 57.
- krug duhovni, kulturni 207. 238. 241 d. 270. 273.
- kult 143.

Pregled stvari

- kultura 12. 15. 24. 37. 45. 72 i 68 i d. 72. 97. 115. 123 i d.
d. 77. 79. 85 d. 94. 96. 98 127. 132 d. 137. 158. 164 i d.
i d. 104. 106. 117. 121 d. 169 d. 201. 203. 211 d. 214 d.
134. 141. 146. 152. 154. 156 218. 230. 250 d. 258 i d.
d. 159 i d. 163. 165. 172. 175. 274.
182. 190. 199. 207. 212. 227. ljubav ćutilna 71.
230. 234. 240. 243. 246. 251. — duhovna 57.
269 d. — filozofska 58 d.
— izvanjska, objektivna, zajed- — karitativna 62. 67. 259.
nična 74. 77 i d. 82 i d. 86. — ljudska 65 i d.
218 d. 222. 234. 237. 240 d. — materinska 65 i d.
— lična, nutarnja, subjektivna — nadćulna 71.
73. 77 i d. 86 d. 237. — odgajateljaka 51. 57 i d. 66 d.
kulturalna praksa v. praksa 69 d. 84. 142. 183. 200.
kulturalna volja v. volja 250 d. 259.
— religiozna 62 d.
— stvaralaćka 169.
- Legalitet 167 d. 268.
- lice 49 i d. 54 d. 72 i d. 81 i d.
85 i d. 91 i d. 98. 113. 120. Majka 65 i d.
122. 124 d. 127. 131 i d. 134 materijal 54.
i d. 138. 146. 152. 154. 156. — naućni 43.
158. 162 i d. 170. 173 i d. — umjetnićki 54.
182 d. 202. 205. 208. 210 d. metoda odgajanja 41.
213 d. 218 i d. 229. 231. 234. — pedagogićkoga spoznavanja,
236 i d. 249. 260 i d. pedagogike 41 d.
— stvaralaćko 126. 234. 248. mijena v. promjena
milosrće 224.
- lićnost 78. 93. 96. 126. 136. 155 misija v. poziv
d. 166 i d. 206. 221. 236. mišljenje 44.
248 i d. — sustavno, sustavotvorno 39.
lukavćtina 133. mjerilo odgoja 91. 106. 111 d.
122.
- Ljepota 30. 33. 44. 59. 105. 225. mjesto vrednota 224.
250. mnoćstvo 36.
- ljestvica vrednota 33 d. 36. 39. — individuuma 108 i d. 112.
105. 132. 165. 223. 255. 120. 123. 214.
- ljubav 17. 32. 52. 58 d. 63 i d.

Pregled stvari

- mnoštvo licâ** 74 i d. 112. 123. 220 d. 263. namjerenje 73. 103. 114. 124. 166. 206. 226.
 — organizacija 178. 188. 193 d. 203 i d. — odgajalačko 11 d. 15. 70. 82. 85. 104. 157. 171. 226.
moć 32. 43. 52. 92. 96. 98. 102. 239. 244 i d.
 104. 109 d. 115. 117. 119 d. — političko 139. 172 d.
 123 i d. 134 i d. 144 i d. naobrazba 207.
 156 i d. 162 i d. 169 d. 172. napetost kulturna 79 d. 90. 95.
 174 d. 181 d. 184. 188. 193. 121. 135. 221. 236 d.
 195 d. 199. 202 d. 205. 209 d. naraštaj 227 d. 243. 247.
 212. 214 i d. 227 d. 252. narod 23 d. 271.
 272. 274. nasilnik 184.
 — politička 130. 144 i d. 150. nasilje v. sila
 152. 176. 183. 190. 192. 196. nastavnik 270.
mogućnik 109. 141. nastojanje kulturno 224. 250.
mogućnost kulturna 151. 153. — odgojno 37. 43. 48. 82. 96.
 207. 219. 238 d. 106. 111. 139. 176. 184. 191.
 — pedagoška 159. 209. 247. 193 d. 207. 232. 241. 245.
 — stvaralačka 199. 220. 222. — političko 136. 140. 144. 173.
 239 d. 195. 203.
 — vrijednosna 132. — spoznajno 14.
moral 141. 215. natpojedinčno (v. i: općeno)
 — politički 140 d. 89. 93. 95. 97. 121. 237 d.
moralitet 168. 268. nauka 43. 250. 256.
 — filozofička v. disciplina
Načelo 181. nazočnost vrednota 14. 41. 46.
 — izbora 177 i d. 183. 185 i d. 58 d. 61 d. 65 d. 68. 72. 77.
 196 d. 204. 104. 106. 160. 175. 199. 219.
 — odgojno 111 d. 117 d. 189. 222. 225. 237 i d. 276.
 258.
nadarenost 52. nazor 156.
 — o svijetu 60.
nadmoć (v. i: prevlast) 148 d. nazoviodgajatelj 174.
 170. 231. neblaženstvo 106. 217.
nadorganizacija 204 d. nedodirljivost ustava 150.
nadživotinja 99. 102 d. 120. 211. nekultura 106.
nagón 65. 68. 102. 104. 108. nemoć 150. 193.

Pregled stvari

- nepovredivost učitelja 270.
nesebeznalost, nesebičnost 65.
68. 166. 228. 271. 276.
neslobodarstvo 115.
nesnošljivost 112. 115.
neumnost prirode 216 i d.
neuspjeh odgojni 231.
neuzgojivost 231.
nezavisnost 114. 134.
— odgajalaštva 162. 198.
noetika v. spoznajna teorija
norma 118.
nužda 203. 212.
- Njegovanje 47.
- Obaveza 164. 225.
— odgajateljeva 210.
običaj 128.
objekat 88.
objektivitet duhovni 74. 83 d.
86. 219.
oblast kulturna 45. 241. 251.
oblik 139.
— civilizacioni 139.
— kulturni 118. 190. 240.
— moći 144. 150 d.
— nazočnosti vrednote 73 i d.
77. 86. 219. 238 i d. 256.
— životni 41. 51. 60. 71. 104.
140. 145. 147. 189 d.
obnova duševno-duhovna, kulturna 152. 156.
obrazovanje 43. 60. 84. 93. 125.
176. 255.
obvezivanje 206.
- obzirnost 142.
obzorje političko 152.
očitosni doživljaj v. doživljaj
očitost 225. 227. 231. 271 d.
— estetska 225.
— etička 225.
— logička 43. 225.
— pedagoška 226.
— religiozna 225.
odgovornost 98. 114. 117 d. 195.
233. 237. 239.
— odgajateljeva 232. 248.
odgajalačko namjerenje v. namjerenje
odgajalaštvo 12 i d. 17. 44. 46.
49. 132. 155. 157. 159 d. 172
i d. 182. 186. 190. 192 i d.
200. 202. 204. 206. 209. 211.
218. 220. 225. 243 d. 246 d.
249. 251. 269. 274.
odgajalište 47.
odgajanje 28. 43. 45. 46 i d. 64.
70. 81 i d. 86. 88. 91. 94.
96. 99. 104. 122. 136. 170.
173. 175. 179. 182 i d. 187.
189. 192 d. 199. 202. 207 i d.
211. 218. 228 d. 240 d. 243
i d. 255. 258.
odgajatelj 11 d. 47. 49 i d. 57.
60 d. 63 d. 66 i d. 72. 80.
81 i d. 89. 104. 106 d. 111.
138. 142. 155. 158. 164 d.
171 i d. 178 i d. 185. 188
i d. 198 i d. 202 i d. 207 i d.
213 d. 218. 221 d. 225. 227

Pregled stvari

- i d. 236 i d. 241 d. 245 i d. 249. 251. 269 d. 273.
- odgajateljska ljubav v. ljubav
- odgoj 12 i d. 31. 44. 48 i d. 55. 57. 68 d. 81. 92 d. 121 d. 134 i d. 143. 156. 165. 172 d. 175. 177 i d. 183. 186. 190. 193. 195. 206 i d. 211 d. 226 d. 231 i d. 239 d. 243 i d. 247 d. 258. 260. 270 d. 274.
- državljanski 206.
- estetski 31.
- fizički 48.
- građanski 206.
- individualni 91. 120 d.
- intelektualni 31. 48.
- moralni 31. 48.
- obiteljski 206.
- plemićki 206.
- radnički 206.
- seljački 206.
- socijalni 91. 120 d.
- stranački 206.
- odjek (duševni) 229 i d.
- odluka 131. 226.
- odgajateljeva 178 i d. 183. 191.
- odnošaj lični 51. 81.
- odgojni 11. 50 i d. 55. 57. 64 d. 67 i d. 81. 187. 202. 233. 248. 270.
- prijateljski 51.
- ljubavni 51. 232.
- ljudski 210 d.
- odredba 128.
- ustava 148 i d.
- određenje životno 124.
- održanje 125. 137 d. 145. 272.
- nazočnosti vrednotâ 27.
- oduhovljenje 170.
- ograđenost, ograničenost ljudska 114.
- ograničenje 242.
- općenito, općeno 87 i d. 94 d. 97. 110. 113. 121. 237 d.
- oplemenjivanje 125.
- opsjena 216.
- opstanak 14. 99. 102. 104. 106. 108 d. 123 i d. 128. 138. 144. 162. 188 d. 201. 215 i d. 224.
- organizacija 129. 131. 144. 168. 188. 201. 204. 244.
- moći 130. 145. 147. 156. 163. 165. 168 i d. 178 i d. 182. 185. 188 i d. 199. 203 d. 208. 210.
- politička, političko-društvena 147. 155 d. 162 i d. 170. 178. 181. 183. 188 d. 192. 195 d. 198. 269.
- socijalna 23. 61. 206.
- svesvjetska 205.
- osebno, osebnost 87 i d. 93. 99. 106. 110. 112. 121. 220. 238.
- oslobođenje 229.
- osnov uzasebljenja v. uzasehljenje
- osvajач 159.
- otkriće 205.
- otpadništvo 118.

Pregled stvari

- Pedagog** 44.
pedagogička funkcija v. funkcija
 — napetost 50.
pedagogika 38 d. 41 d. 44. 257.
 — praktična 43.
 — teorijska 42. 44.
pedagogiziranje škole 269 d.
personalitet, personalno, personalnost (v. i: lice, ličnost)
 90. 91 i d. 96. 125 i d. 162.
 209. 211. 262 i d.
pijetet 103.
pitomac 49 i d. 57. 62. 64. 69 d.
 83. 89. 173. 189 d. 199. 202.
 225. 227. 229 i d. 236 d.
 239 d. 243 i d. 273.
plemenština 201.
podanik 167.
podaništvo 110.
podčovječno 98.
područje kategorijalno 45.
 — kulturno 41.
 — pedagogičko 43. 45.
 — spoznajno 38.
 — vrijednosno 40. 214. 227. 229.
 — znanstveno 45.
 — životno 43. 45. 109. 114. 141.
 239.
podučavalište 47.
pojava izražajna 23. 219 d.
pojedinač 72 d. 76. 84. 93 i d.
 97. 101. 108 i d. 112 d. 115 d.
 118. 122. 123. 129. 158. 174.
 197. 199. 205.
pojedinačno 89. 113.
pokoljenje 21. 28. 49. 220. 227 d.
 243. 246 d. 249. 255. 271.
 276.
pokretač kulturne obnove 152.
politička prošlost v. prošlost
politički imperativ v. imperativ
politik 139. 141 d. 145. 152 d.
 156 i d. 164 d. 171 i d. 178.
 181. 195 i d. 203. 205. 209.
 239. 268.
politika 134 i d. 139. 143 i d.
 152. 160. 164 d. 171. 173.
 178 i d. 84. 205.
položaj socijalni 217. 228.
pomak motiva 147.
poredak 210. 212.
 — izvanjaki, javni 126. 129 i d.
 134 i d. 138 d. 144 i d.
 151 d. 154 i d. 158. 160. 162.
 164. 168. 176. 177. 182. 196.
 206. 209 d. 214.
 — pravni 165.
porok 168.
posao 116. 228.
poslanje v. poziv
poslušnost 116.
postavak čudoredni 167.
 — odgajateljjev 173.
postupak odgojni 180. 187.
poštovanje 167. 225. 232.
poticaj 211.
 — odgojni 51 d. 55. 67. 237 d.
 272.
potlačeni 119.
potpomaganje 215.
potreba kulturna 155.

Pregled stvari

- potreba odgoja 55.
 potresenost 225.
 poučavanje 206.
 povijest 59. 77. 79. 85. 114. 122.
 153. 158 i d. 228. 234. 267 d.
 povijesno događanje, zbivanje
 v. događanje
 poziv 142. 159. 163. 174. 201.
 208. 250.
 — odgajatelj 81. 85. 175. 182 d.
 194. 199. 202 d. 208. 210.
 236. 239. 241. 245. 247.
 pozivanje v. poziv
 pradobro 219.
 praksa kulturna 15. 48. 78. 91.
 107. 122. 160. 176. 182. 187.
 190. 209. 212. 248.
 — moralna 45.
 — pedagoška 45.
 — tehnička 45.
 pravda, pravica 111. 159.
 pravilo 111. 113. 118. 130. 134.
 pravo 149.
 — jačega 103.
 — na odgajanje 55.
 predaja 139. 147. 170.
 predmet znanosti 39 d. 42.
 predmetnost 88. 267.
 predodgojni stadij 82.
 predrasuda 147. 199. 202.
 pregalaštvo kulturno 153. 250.
 prenošenje vrednota 19 i d. 28
 i d. 48 d. 154. 220. 228.
 248 d. 271. 276.
 preobrazba socijalna 159.
- preobražavanje, preobraženje
 115. 125. 170. 176. 211 i d.
 217 d. 229.
 prevladalac 210 d.
 prevladavanje 214. 246. 249.
 — moći 173. 209 i d.
 — prirode 218.
 — prošlosti 202.
 prevlast (v. i: nadmoć) 52. 109.
 124. 169. 178. 194.
 prevrat 162.
 prijetnja 133.
 prikaz vrednota 32.
 priključak 239 d. 243 d. 248.
 274.
 prilagođivanje 206.
 primljivost vrijednosna 62 d.
 85. 199.
 princip (v. i: načelo) 118.
 123 d.
 — individuacije 100 d. 216. 218.
 — odgojni v. načelo
 priroda 27. 97. 98 i d. 108. 117.
 125 d. 164. 182. 215 i d. 250.
 prirodnost 100 d.
 prisiljavanje (v. i: sila) 95.
 problematika filozofska 36. 42.
 — pedagoška 42. 255.
 produbljivanje 125.
 prohtjev idealni 95. 97 d. 100.
 123. 125. 159. 173. 217. 223.
 227. 237. 246.
 prolazno, prolaznost 139 d.
 144 d. 162. 169.
 promjena 103. 144. 156. 162 d.
 186. 233.

Pregled stvari

- propaganda 190.
propagator 60.
prorok 60.
prošlost 27. 83. 139 i d. 147 i d.
156. 160. 170. 199. 202. 228.
— politička 138 i d. 150 d. 174.
psihologija 40 d.
- Rad 123. 127. 174. 250.
rasađivanje dobara, vrednota
v. prenošenje
raspored snaga 150.
rasuđivanje 147.
rat 146.
ravnoteža moći 149 d.
razdioba moći 156.
razgajanje 121. 226.
razumijevanje 202. 211.
red v. poredak
renesansa 207.
resonancija (duševna) 229 i d.
revolucija 114. 267.
revolucionarnost pedagoške
funkcije 155. 159.
rob 120.
ropstvo 212.
rutina 44.
- Sadašnjost 29 d. 79. 96. 143 i d.
160. 228. 243.
— pedagoška 143 d.
politička 143 d.
sadržina kulturna 138. 165.
— vrijednosna 144.
samodržac 111. 133.
samoljubac 67.
- samoljublje (v. i: egoizam, se-
beznalost) 57. 67 d.
samoniklost 114.
samoodređenje 117. 131. 229.
233.
— odgajateljeko 177. 198.
— pitomčevo 232. 239.
samoodržanje 27. 66. 68. 78. 99.
108. 114. 119. 129. 145 d.
215 d. 227. 272.
samostalnost 110. 114. 116 d.
239. 246.
samovlast 119.
samovolja 110. 118. 152. 179 d.
184. 186.
samovrijednost 169.
savjest 102 d. 110. 114. 118. 134.
166. 176. 225.
— kulturna 175.
— odgajalačka 171. 184. 194.
239.
savjetovanje 206.
savršenstvo 250 d.
sebeznalost (v. i: egoizam, sa-
moljublje) 227.
sigurnost 163.
sila 53. 55. 56. 61. 95. 98. 109.
115. 117 d. 125 i d. 130. 133.
135. 140 i d. 159. 181 d. 184.
194. 198. 209. 228 d. 274.
silnik (v. i: tiranin) 155.
sinovstvo božje 208.
skupina 95. 117. 129 d. 203.
205 d. 208 d. 215. 281. 273.
skupnost vrednota 235.
slava (politikova) 142. 193.

Pregled stvari

- sloboda 27. 53 d. 57. 60. 61. spoznajna teorija 38. 42.
 67 d. 92. 94 i d. 97 d. 101. spoznajno područje v. područje
 109 i d. 113. 115 i d. 127. sreća 275.
 129. 131 d. 149 d. 154. 156. središte odgoja 52.
 166 d. 174. 182. 200. 212. stanje političko 155. 157.
 223 d. 229. 232. 239. 241. — prirodno v. prirodnost
 246. 260. 270. 274. — životno 157. 214. 240.
 — djelovanja 47. starevina 142.
 — unutrašnja 135. 233 i d. stega (izvanjska) 116. 130. 164.
 sloj životni 162. stil umjetnički 59.
 slučaj 177. 179. 181 i d. — životni 60. 73. 238. 241.
 sluga 109. stožeri odgoja 232.
 služba odgajateljska 207. strah 231.
 smisao 61. 75. 84. 89. 104. 138. strančar 189.
 153. 164. 202. 208. 219. 226. stranka 177. 189 d.
 251. stroj, strojarnica 120.
 — odgojni 208. 229. struktura lica v. ustrojstvo
 — svijeta i života 35. 63. 123. stvar 76. 219 d.
 142. 201. 223 d. 251 d. stvaralaštvo 110. 114. 123. 157.
 smrt 203. 212. 216. 200. 221. 246 d.
 snošljivost 25. 142. 159. — kulturno 234.
 snubilac 64. 70. — odgajalačko 107. 171. 182.
 snubljenje 70. 195. 199. 221. 229. 236. 245.
 — odgajateljsko 64 i d. 82. 248. 251.
 socijaliziranje 91 d. 111 d. — političko 139. 145. 147.
 119 d. stvaranje kulturno 199. 236.
 socijalna organizacija v. organi- 238. 248.
 zacija stvarnost 110. 157.
 socijalno, socijalnost (v. i: op- subjekat 49. 88.
 ćeno) 89 d. 91. 94. 97. 99. — odgajalački v. odgajatelj
 socijetet 113. 122. sučuvstvovanje 63.
 solidarnost v. uzajamnost sudbina 148. 155. 181. 184. 203.
 sposobnost 210. 206.
 — odgajalačka 107. 204. — izvanjska 129.
 — životna 190. suodgovornost 213. 226.
 spoznaja 40. sustavnost 39 d.

Pregled stvari

- suverenost 130.
 suzvučje 229 i d.
 svetaštvo 132.
 svetost 30. 33. 63.
 svijesnost 36. 61. 88. 267.
 svijest 252.
 — kulturna 93. 154.
 — odgajalačka 106. 245.
 — odgovornosti 176. 237.
 — suodgovornosti 226.
 — uzajamnosti 226.
 — vrijednosna 60. 73. 99. 103.
 106. 121 d. 166. 175.
 svijet 35. 44. 102 d. 120. 124.
 220. 224. 226 d.
 — duhovni 97 d. 159. 169. 182.
 213.
 — individualiteta 105 i d.
 — politički 152.
 — praktički 46.
 — teorijski 46.
 — valjanja 223.
 — vanvremenski 95.
 — vrijednosni 157. 208. 217.
 223.
 svojevoljstvo v. samovolja
 svojstvo 186. 190 i d.
 svrha čovjekovanja 142.
 — državna 166 d.
 — izvančudoredna 141. 181.
 — izvankulturna 181.
 — izvanodgojna 184.
 — odgojna, pedagoška 29. 90.
 107. 112. 156. 189. 191. 206.
 231. 270. 276.
 svrha politička 141. 151. 158.
 170 d. 176. 180. 191. 194.
 199. 209.
 — prirodna 98.
 — umna 217.
 — znanosti 43.
 — životna 29. 224.
 Škola 269 d.
 školstvo samoupravno 269 d.
 Tehnika 250.
 tehnologija 40. 257.
 — pedagoška 50.
 tekovina kulturna (v. i: dobro)
 101 d. 251. 270.
 — politička 164.
 — tehnička 105.
 tendencija odgojna 49. 138. 248.
 — politička 138.
 — univerzalna pedagoške
 funkcije 46 i d. 59. 82. 151.
 187 i d. 220. 239 d. 245. 257.
 težnja filozofska 46.
 ti 76.
 tiranin 61. 105. 110.
 tijelo kolektivno 112. 128 d.
 — političko 130. 167. 172 d. 177.
 181. 185. 190.
 tlačitelj 119.
 tok vremenski 61.
 tradicija v. predaja
 trajno, trajnost 29. 83. 217.
 tumačenje ustavnih odredaba
 148 i d.
 tvar 73. 79. 219.
 tvarnost 72.

Pregled stvari

- tvorba društvena 195. 205. 208.
 — kulturna 153. 221. 237.
 247 d. 270.
 — politička 153. 169. 177 d.
 192 i d. 196. 210. 269.
- Učenik** 51.
 učenost 132.
 učilište 47.
 učinak odgojni 53.
 učitelj 47. 51. 270.
 udruženje 131.
 udruženost 113.
 udruživanje 206. 209. 215.
 ugoda 68.
 ugovor 153.
 ujedinjenost 113.
 um 146. 180.
 umještvo 40. 251.
 umjetnik 54. 228.
 umjetnina 59.
 umjetnost 23 d. 59. 105. 205.
 250.
 umnost 104. 179. 182.
 univerzalna kulturna praksa
 v. praksa.
 — tendencija pedagoške
 funkcije v. tendencija
 univerzalno 121.
 univerzalnost 46. 225.
 — odgojne prakse 186 d. 207.
 271.
 — vrijednosna 47. 187. 190.
 225. 235.
 upravljač 109.
 usavršavanje 34.
- uspjeh 43 d. 68. 85. 102. 140.
 ustanova 129. 131. 147. 271.
 — moći, vlasti 128. 145. 194. ·
 196.
 — odgojna 47. 197. 269.
 — politička 170. 192. 195 d.
 ustav 130. 148 i d.
 ustrajanje nazočnosti vrednote
 31.
 ustrojstvo lica 87 i d.
 utjecanje 46. 81 i d. 187. 211.
 uvid 225. 228.
 — vrijednosni 105. 214.
 uvjerenje 116. 134. 166.
 uvrzavanje 239. 273 d.
 uzajamnost 63 d. 123. 132 d.
 206. 213. 226.
 — vrednota 32 d.
 uzdizanje duhovno, kulturno
 213 d. 216 d. 221. 224.
 uzgojivost 67. 69. 272.
 uzvisivanje opstanka 125.
 užitak 252.
- Vabilac** 239.
 vabljenje 190.
 valjano 225.
 valjanje 34 d. 58. 86. 102 d.
 105. 228 d.
 — ćudoredno 30.
 — pedagoško 30. 41. 89.
 — političko 140.
 — spoznajno 30.
 vasiona 98. 208. 250.
 vegetiranje 97.
 veza 210.

Pregled stvari

- veza duhovna 107. 129. 131.
 — kulturna 131.
 — zemaljska 208.
- vezanost (v. i: nesloboda)
 127 d. 131 d. 134. 158.
- vitalitet (v. i: životnost) 97.
 104.
- vjera odgajateljeva 142.
 — u uzgojivost 67.
- vječno 139. 144.
 vječnost 28. 99.
 vještina 40. 43. 55. 228.
- vladalac 111. 210.
 vlasništvo 217.
- vlast 92. 104. 109. 115. 118. 123.
 125. 128 i d. 134 i d. 139.
 141 i d. 146 i d. 151. 159 d.
 169. 171. 173. 180. 184. 194.
 202 d. 227 d.
 — državna 168.
 — javna 130. 136. 140. 147.
 165.
 — politička 180 i d. 193. 198.
 — zemaljska 192.
- vlastodržac 142. 144. 194.
 vodstvo 129. 137. 145. 148.
 vođa 109. 111. 119. 191.
 vođeni 119.
 vojska 130.
 volja 96.
 — kulturna 81. 151. 153. 163.
 209.
 — politička 145. 148 i d. 152.
 — za moću, za vlašću 92. 102.
 114. 123. 134. 138. 173.
- vrednota, vrijednost 20 i d. 25.
 28 i d. 38 i d. 44. 46. 48 d.
 51. 55. 57 i d. 72. 75. 77.
 84 i d. 88 d. 95. 98 d. 103
 i d. 113. 121. 125. 131 d.
 138 d. 144. 153 d. 157. 159.
 169 d. 189. 202 d. 208. 214.
 218 d. 222 i d. 226. 228 d.
 234 d. 236 d. 239. 242. 250.
 256. 273.
 — duhovna 33. 104. 168. 182.
 214. 224. 229.
 — vitalna 214. 216.
- vrednovanje 121. 141. 222.
 vremenitost 58.
 vremenski tok, vremensko zbi-
 vanje 61 d.
- vrijednost nazočnosti vrednote
 30. 35 d. 58 d. 97. 220. 226.
 232. 236 d. 242.
- vrijeme 27 d. 58 d. 68. 72. 77.
 139 d. 144. 247.
- Zadatak 230.
 — kulturni 250.
 — odgojni 243. 248.
 — životni 44 d.
- zajam kulturni 207.
 zajednica 24. 72 i d. 81 i d.
 89 d. 93 i d. 101 d. 113.
 124 d. 127. 131 i d. 134 d.
 158. 162 d. 165. 190. 201.
 205. 207 d. 211. 214. 218 i d.
 225. 234. 236 i d. 243 d. 248.
- narodna 24.
 — povijesna 24.

Pregled stvari

- zajednica sveljudska 205. 248 d.
 zajedništvo, zajedništvovanje
 112. 127. 129. 132 d. 134.
 221.
 zakon 113. 118. 128. 167 d. 176.
 zakonodavac 82.
 zarobljivanje 116. 176. 190. 194.
 233.
 zapovijed 56. 116. 174.
 zapovjednik 191.
 zasebnost individuuma, lica (v.
 i: osebnost) 76. 78. 87 i d.
 95. 109 d. 112 i d. 116. 158.
 220. 237 d. 240. 242.
 zaštita 147.
 zator 203.
 zavisnost 227.
 zavod 47. 196.
 zavodnik 60.
 zavođenje 190.
 zazbiljnost 35 d. 44. 100. 106.
 225.
 zbilja 219.
 — biologička 97.
 zbivanje 62.
 — povijesno v. događanje
 zlo 169.
 zlotvor 25. 105.
 značajnost 132.
 znalac 141.
 znanje 22. 155. 228. 251.
 znanost 21. 23 d. 38 i d. 46. 105.
 205.
 — o duhu, o kulturi 41.
 — pomoćna 42.
 — prirodna 41.
 zrenje 58.
 — bistveno 15.
 — vrijednosno 36.
 zvanje 174. 208. 228. 230. 247.
 — odgajateljstvo 183 d. 191. 203.
 zvijer 206.
 zvjerinjak 120.
 život 33. 35 d. 44 d. 60 d. 63.
 67 i d. 71. 72. 79. 82. 84. 92.
 97 d. 102 i d. 113. 116. 123 i d.
 134 d. 142 i d. 146. 151.
 153. 156 i d. 163 d. 170 d.
 176. 189. 203. 209. 216. 219 d.
 225 i d. 231. 233. 241. 244.
 246. 250 d.
 — duhovni 166. 212. 223.
 — izvanjski 85. 129.
 — kolektivni 118.
 — kulturni 121. 154. 251.
 — lični 86 d. 237. 247.
 — odgajatelj 205.
 — unutrašnji 85 i d. 151. 158.
 199. 242.
 životinja 27. 97 i d. 120.
 životinjsko 98.
 životnost (v. i: vitalitet) 102.
 žrtva 126. 137. 142. 147. 184.

OD ISTOGA PISCA

Spoznaja i spoznajna teorija. Izdano s potporom Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb 1926. 270 str. Cijena 120 dinara.

Aristofan i rat. Jutarnji List br. 1054. Zagreb 1915.

Spoznajna teorija i metafizika. »Rad« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 235. Zagreb 1928.

Iz novije psihologije mišljenja. Nastavni Vjesnik. Knjiga XXXVI. Zagreb 1928.

Filosofija Th. Hobbesa. Nastavni Vjesnik. Knjiga XXXVIII. Zagreb 1930.

Erkenntnistheorie und Metaphysik. »Bulletin international« Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 3. Zagreb 1930.

Goetheov nazor o svijetu. Nastavni Vjesnik. Knjiga XL. Zagreb 1932.

Prijevodi:

Rabindranath Tagore, Gitanjali. Zagreb 1914. (*Rasprodano*).

Rabindranath Tagore, Čitra. Drama, prikazivana u nar. kazalištu u Zagrebu 1915. (*Pripravlja se za tisak*).

Strindberg, Vještica. Zagreb 1917. (*Rasprodano*).

